J. HUIZINGA

DE WETENSCHAP DER GESCHIEDENIS

H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V. - HAARLEM

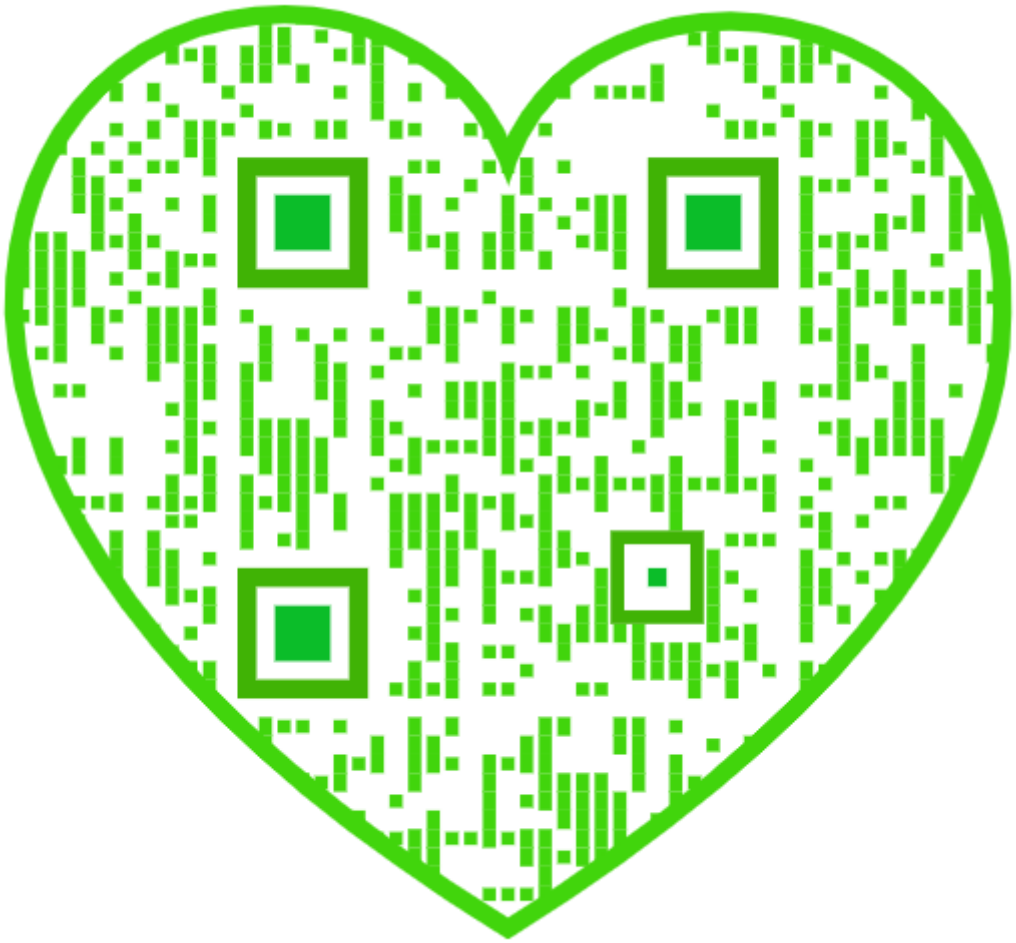

J. HUIZINGA

DE WETENSCHAP DER GESCHIEDENIS

DE WETENSCHAP DER GESCHIEDENIS

J. HUIZINGA

DE WETENSCHAP DER GESCHIEDENIS

HAARLEM
H. D. TJEENK WILLINK & ZOON N.V.
1937

INHOUD

Voorbericht 7

Groei van de historische wetenschap sedert het begin der negentiende eeuw 9

Het proces der historische kennisvorming . . . 35

De historische idee. 60

De waarde der historie. 86

Kort begrip van den aard der geschiedenis als cultuurverschijnsel en als wetenschap 109

VOORBERICHT

In een serie voordrachten over den stand der verschillende wetenschappen sedert het begin der eeuw, aan de Internationale Zomer-Universiteit te Santander gehouden in 1934, viel mij de taak ten deel, de geschiedenis te behandelen. De vier voordrachten waarmede ik daaraan voldeed, verschenen eerst in het Spaansch onder den titel Sobre el estado actual de la ciencia histórica, Cuatro conferencias, Madrid, Revista de Occidente, 1934, en vervolgens in De Gids van November 1934 tot Februari 1935. Wanneer zij thans nogmaals afzonderlijk worden uitgegeven, ondanks het feit, dat de stof op zoo menig punt die van mijn verhandeling De Taak der Cultuurgeschiedenis (in den bundel Cultuurhistorische Verkenningen, Haarlem, 1929) raakt, dan is het omdat er herhaaldelijk naar gevraagd werd. Het Aanhangsel, dat in De Gids de reeks besloot, is weggelaten. Het artikel Geschiedenis, dat ik schreef voor de Encyclopaedie van Winkler Prins, wordt met toestemming der Redactie daaraan toegevoegd. Als korte samenvatting van het onderwerp in zijn ruimste gedaante zal dit, ook al valt het tendeele in herhaling van hetgeen reeds in het eerdere gedeelte behandeld werd, wellicht welkom zijn.

Bij het gereedmaken voor den druk heb ik de verzoeking, om op menige plaats den tekst der opstellen te verduidelijken en uit te breiden, niet kunnen weerstaan, zoodat het geheel in omvang en, naar ik hoop, ook in leesbaarheid gewonnen heeft.

Leiden, Mei 1937

GROEI VAN DE HISTORISCHE WETENSCHAP SEDERT HET BEGIN DER NEGENTIENDE EEUW

Het was een welgekozen onderwerp, dat de Internationale Zomer-Universiteit te Santander voor haar cursus van 1934 aan de orde had gesteld. Een derde gedeelte van de twintigste eeuw was verloopen. Maakte niet het tempo van het cultuurleven het alleszins gerechtvaardigd, over dat afgesloten tijdperk een, zij het voorloopige, rekening op te maken? Men noodigde een reeks van personen uit verschillende landen uit, in een kort overzicht de heerschende stroomingen en den huidigen stand uiteen te zetten, eensdeels van al de hoofdtakken der wetenschap, anderdeels van al de aspecten van het hedendaagsch maatschappelijk leven. Aan de wetenschap der geschiedenis was een reeks van vier voordrachten gewijd. Hier viel te spreken over haar aard en haar waarde, over de wijze, waarop de tijd haar streven bepaalt, over de plaats, die zij inneemt in de rij der andere wetenschappen, over de beteekenis, die zij heeft voor het leven van dezen tijd zelf.

Het onderwerp valt terstond uiteen in twee vragen, ten eerste: hoe is de geschiedeniswetenschap gegroeid tot wat zij nu is, welke veranderingen heeft zij ondergaan? ten tweede: wat is haar functie, hoe werkt zij op de samenleving? — Beide vragen zijn het best te verstaan uit de tegenstelling met wat voorafging, door de vergelijking met vroegere phasen van historiekennis

en beschaving. Evenwel, vóór wij er toe overgaan, ter inleiding een vluchtige schets te geven van den groei der historie tot een moderne wetenschap, twee opmerkingen van algemeenen aard.

De eerste is deze. De geschiedenis is de onzelfstandigste van alle wetenschappen. Zij heeft meer dan eenige andere voortdurend hulp en steun noodig van allerlei andere gebieden van kennis: om haar noties te vormen, haar maatstaven te bepalen, haar achtergrond te vullen. Alle zusteren zijn telkens op haar beurt hulpwetenschap tot het historisch verstaan: de theologie, de rechtsgeleerdheid, de volkenkunde, de taalkunde, de economie en sociologie. Maar deze afhankelijkheid der geschiedkennis ligt nog veel dieper: niet enkel van andere wetenschappen is zij voortdurend afhankelijk, maar van de cultuur, van het leven zelf. De rijkdom en de richting der cultuur bepalen te allen tijde aard en waarde van haar historische productie, ja de persoonlijke levenswijsheid van den individueelen beschouwer is voorwaarde voor de qualiteit van zijn historische kennis. Neem drie historische denkers uit denzelfden tijd, alle drie groote geesten, alle drie wijzen in den waren zin des woords: Carlyle, Ranke, Michelet. Welk een hemelsbreed verschil in den aard van hun visie en in den weerklank van hun woord!

Geen cultuurwinst, geen geestesbeweging, geen sociaal probleem, of het brengt verandering teweeg in het inzicht in de gansche geschiedenis.

Vanwaar die verregaande graad van afhankelijkheid, die de geschiedenis kenmerkt? Waarom heeft zij steeds

zooveel andere gebieden van kennis noodig, om zich aan te oriënteeren, om op te steunen en om zich aan omhoog te trekken?

Omdat zij van alle wetenschappen het naast staat aan het leven zelf. Omdat haar vragen en haar antwoorden die zijn, welke het leven zelf stelt, aan den enkele en aan de gemeenschap. Omdat de kennis die men draagt van persoonlijk leven of van gemeenschapsleven onmerkbaar overgaat in geschiedenis. Als ge mij vertelt, hoe ge groote dingen mee beleefd, of groote personen gekend hebt, geeft ge vorm aan geschiedkennis. De objecten der geschiedenis zijn die van de samenleving zelf: gebeurtenissen, toestanden, verhoudingen, elk voor zich als object wijder, complexer en diffuser dan die van eenige andere wetenschap. In dat onverbreekbaar verband met het leven ligt voor de historie haar zwakheid en haar kracht. Het maakt haar maatstaven veranderlijk, haar zekerheid betwijfelbaar. Maar het geeft haar tevens haar veelomvattendheid, haar gewicht, haar ernst. De historie kan soms minder-dan-wetenschap schijnen, omdat er een enge grens is gesteld aan de strikt intellectueele zuiverheid van haar kennis. Zij is meer-dan-wetenschap, omdat zij behoeften bevredigt, die uitgaan buiten de sfeer van de speciale intellectueele belangstelling. Haar groote levenswaarde ontleent de geschiedenis aan haar onverbreekbaar verband met het leven zelf.

De tweede voorafgaande algemeene opmerking vloeit regelrecht uit de eerste voort. Zij luidt: de geschiedenis is niet of althans in beperkte mate een product van de

school [1]). Zij komt overal en steeds weer op in de cultuur zelve. Waar een cultuur haar geestelijke centra heeft, daar ontstaat de geschiedkennis, die haar eigen is. Het kan zijn aan het koningshof of in den tempel, bij de groote spelen, als in Olympia, op de agora en het forum, in het klooster of in het legerkamp, in het ministerskabinet of in het krantenbureau. Het is opmerkelijk, hoeveel van de groote geschiedschrijvers, die de wereld kent, midden in het leven van hun volk en van hun tijd hebben gestaan, als staatslieden, als kerkmannen, als rechters of als dichters, maar zelden als schoolmannen. De beoefening der geschiedenis, receptief of productief, staat steeds voor iedereen open; er is nauwelijks speciale wetenschappelijke voorkennis toe noodig. De historie heeft haar deuren wijd openstaan voor den amateur. Gelukkig de landen, waar uit den staatsdienst, uit het publieke leven de geschiedschrijvers opstaan.

Weinig wetenschappen hebben voor haar wasdom zoo weinig te danken aan de universiteit als de geschiedenis. Wanneer zich in de latere Oudheid het stelsel van beschaafde opvoeding vormt, dat als de zeven vrije kunsten of *artes liberales* de geheele middeleeuwen en nog een goed stuk van den nieuweren tijd zou beheerschen, dan vindt onder deze zeven Historia geen plaats. De meeste der moderne wetenschappen hebben zich door een proces van verbijzondering en afsplitsing gevormd, hetzij uit de drie groote studiën

[1]) Vergelijk met het volgende mijn *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 32.

van theologie, recht en geneeskunde, die het gebouw der *artes* bekroonden, of uit deze *artes* zelve, zooals ze in *trivium* en *quadruvium* begrepen waren [1]). Van de geschiedenis kan dit slechts in zeer beperkte mate gelden. Haar stof vormde een annex van *rhetorica*, zij kwam af en toe te pas bij de theologische en juridische studiën, maar men kan niet zeggen, dat ergens in de school die stof der historie een wetenschappelijke behandeling onderging. Het was een gegeven stof, voor het overgroote deel van bijbelsche en klassieke herkomst; deze stof strekte tot declamatie en tot zedelijke bespiegeling, maar niet tot onderzoek of kritiek. Tot de scholastische methode en het syllogisme leende zij zich niet. De historie aan de universiteit bleef een aanhangsel van eloquentie en poëzie, een nuttig exempel en een sieraad der eruditie.

Eerst de 19e eeuw heeft in de beoefening der geschiedenis groote verandering gebracht. In den loop der 18e was gaandeweg de wetenschap in het algemeen een integreerend deel van beschaving en leven geworden. De eischen van kritiek en onderzoek werden strenger gesteld. Ook de historie deelde daarin. In de

---

[1]) Het systeem weerspiegelt den eisch van kundigheden, die aan den beschaafden en vermogenden Romein in het publieke leven gesteld werden. Het *trivium* omvatte *grammatica, rhetorica* en *dialectica*, d.w.z. de kennis van de taal, van het woord en van de twistrede, of wel de vereischten voor het forum, het *quadruvium* bestond uit *arithmetica, geometria, astronomia* en *musica*, de eerste drie oorspronkelijk bedoeld om hun gewicht voor het landleven, de *musica*, niet te verstaan als praktische vaardigheid, maar als muziekleer, om haar liturgische beteekenis.

17e eeuw, terzelfdertijd dat de algemeene belangstelling zich zoo sterk naar de zijde der natuurwetenschap keerde [1]), had de geschiedbeoefening een dubbel groeiproces ondergaan. De Fransche Benedictijnen vestigden de methode van strenge en nauwkeurige bronnenkritiek, een antiquarische en zeer speciale geleerdheid, waarvan het groote beschaafde publiek niets vernam, en waarover later Voltaire zeer ten onrechte minachtend de schouders zou ophalen. Meer dan een van de reusachtige werken uit die school heeft de geschiedvorscher van heden nog in dagelijksch gebruik. Des te gereeder drong tot het publiek de even lichtvaardige als sceptische, afbrekende kritiek door, waarmede de opkomende Verlichting, bij monde van Pierre Bayle en zijn geestverwanten, de geijkte en ongecontroleerde voorstelling der wereldgeschiedenis op losse schroeven zette. Deze negatieve impuls, die voor de historie veeleer belemmerend dan bevorderend werkte, werd eerst opgewogen en goedgemaakt, toen Montesquieu en Voltaire door positieve nieuwe algemeene inzichten als 't ware voor een historische wetenschap een nieuw kader schiepen, al was het niet hùn geest, die dat kader met zuivere wetenschap kon vullen. Uit de *Esprit des lois* en het *Essai sur les mœurs* leerde men de geschiedenis beschouwen in een groot verband, niet meer enkel door Kerk en heilsleer bepaald, maar als het wisselende en

---

[1]) Vergelijk mijn studie *Natuurbeeld en Historiebeeld in de 18e eeuw*, in *Neophilologus* 1934, no. 1. Uitgezonderd de wiskunde en de sterrekunde, hebben de natuurwetenschappen zich hoofdzakelijk onder de aegis der medische faculteit ontwikkeld.

toch naar regelen verloopende leven van volken en staten. Het opkomende Romantisme bracht spoedig nieuwe en andere winst. De 18e eeuw vond, terzelfdertijd dat zij zich bekwaamde tot een nieuw klassicisme, ook de zoo lang verachte middeleeuwen terug, in ridderwezen en gothiek het eerst. Het romantisch besef beteekende niet alleen herstel eener historische geesteshouding, maar voegde daaraan toe een element, dat tevoren ontbroken had, namelijk een sterke liefde tot het verleden als zoodanig, een emotioneel haken naar contact met vroeger eeuwen. Inmiddels had ook de documentaire bronnenkritiek haar goed recht en haar noodzakelijkheid algemeen erkend gezien. Met de vereeniging van deze drie nieuw gewonnen vermogens: den kritischen zin, die slechts het nauwkeurig beproefde als waarheid liet gelden, de ruimheid van blik en oordeel, die vatbaar maakte voor het begrijpen van velerlei samenhangen, en de verdieping van het voorstellingsvermogen, dat aan het beeld van het verleden poëtische trekken bijzette, was de geschiedbeoefening rijp geworden voor de eischen van moderne wetenschap.

Die eischen evenwel kon zij voortaan alleen bevredigen onder technische en materieele voorwaarden van geheel nieuwen aard. Een volwaardige geschiedwetenschap kon haar apparaat van bibliotheken, bronnenuitgaven, opengestelde archieven, en haar scholing in methode en kritiek voortaan alleen vinden aan of in nauwe verbinding met de universiteit. Zoo werd de geschiedenis ongeveer met den aanvang der 19e eeuw op haar beurt schoolwetenschap. Haar vruchtbaarste

kweekplaats zou voortaan de universiteit zijn. Aan Duitschland komt de eer toe, deze consequenties het eerst en het volledigst te hebben gerealiseerd. In de uitwerking der methode, de formuleering der historische vragen en gedachten, en ook in de voortbrenging van belangrijke historische denkers heeft, naar het mij schijnt, in de 19e eeuw Duitschland onbetwistbaar het grootste aandeel gehad. De meeste andere landen zijn in dit opzicht vroeger of later in Duitschlands voetspoor getreden.

Heeft nu echter — om op de algemeene opmerking terug te komen, vanwaar ik ongemerkt reeds tot het schetsen van de historische ontwikkeling onzer wetenschap overging — heeft nu die wending van de geschiedbeoefening naar de school haar directe aanraking met het cultuurleven opgeheven? Het zou een ramp zijn, als wij dit moesten constateeren. Een geschiedenis, die het levend contact met de nationale en internationale cultuur verloren heeft, die niet meer de ijverige belangstelling heeft van het ontwikkelde publiek, kan niet gezond zijn. Het gebrek kan aan haarzelve liggen. Het kan ook zijn, dat de fout ligt in een ontaarding van het cultuurleven zelf. Of wel beide oorzaken kunnen in het spel zijn.

De beoordeeling van deze vragen blijft voorbehouden voor de laatste van deze vier opstellen, wanneer ik zal hebben te spreken over de functie der geschiedeniswetenschap in onzen tijd. Thans trekken wij eerst verder de lijnen van de schets harer ontwikkeling gedurende de 19e eeuw.

Bezien wij deze ontwikkeling eerst van haar meer uiterlijke, technische zijde. De positieve vooruitgang van de geschiedenis als wetenschap in de 19e eeuw bestaat in: 1. de volmaking en verfijning van haar methode; 2. de verrijking van haar materiaal; 3. de uitbreiding van haar veld.

1. Wat de volmaking der methode betreft is de geschiedenis niet te scheiden van de philologie. Dit geldt met name voor de kennis der Oudheid. Het beeld der Grieksch-Romeinsche Oudheid is eigenlijk, sedert het einde der middeleeuwen, door ieder tijdperk van geestesbeschaving weer nieuw opgebouwd. Eerst zijn het de Humanisten, die met al de vreugde over de talrijke nieuw ontdekte bronnen, met den trots op de herwinning van het Grieksch, met al de geestdrift voor zuiverheid van taal en teksten, met al het geloof in de voorbeeldigheid der Antieken, een beeld der Oudheid stichtten, dat stralend over de wereld scheen, en kunst en gedachte bezielde. Reeds het tijdperk van het Barok ziet alweer een andere Oudheid. Vóór het eind der 18e eeuw had haar beeld geheel nieuwe kleur en vorm aangenomen in het nieuwe klassicisme van Winckelmann en Goethe. Steeds grooter plaats werd in de voorstelling Oudheid naast de litteratuur ingenomen door de beeldende kunst. Maar eerst de 19e eeuw zou de groote methodische vernieuwing en volmaking brengen, door naast de philologisch-historische behandeling der letterkundige overlevering de kenmiddelen der epigrafiek en archaeologie ten volle te ontplooien, om niet te spreken van het verdiepte inzicht in de verschijnselen van godsdienst en

samenleving, dat aan de voorafgaande eeuwen ontbroken had.

Het wetenschappelijk onderzoek der Middeleeuwen, dat eerst na 1800 recht zijn vlucht nam, profiteerde van den aanvang af van die combinatie van historische, philologische en archaeologische methode, welke door de klassieke studiën geschapen was. Hier was allereerst aan de orde de kritische uitgave der verhalende bronnen, sommige reeds in gebrekkige oudere uitgaven toegankelijk, de meeste uit onbekendheid aan het licht gebracht. De groote werkplaats, waar als 't ware de normen der middeleeuwsche geschiedvorsching werden vastgelegd, werd gevormd door de uitgave der *Monumenta Germaniae,* kort na het eind van den Napoleontischen tijd opgericht. Voor de kennis der Middeleeuwen evenwel beloofde de bewerking van den onmetelijken schat der oorkonden nog veel meer dan de annalen en kronieken. Op de grondslagen van den arbeid der 17e eeuw werden oorkondenleer, tijdrekenkunde, schriftkunde tot die verfijnde middelen van kritiek opgebouwd, die de historicus noodig had.

Voor de nieuwere geschiedenis was het vooral de openstelling der archieven, die een groote mate van methodische verfijning mogelijk maakte, waardoor de stelligheid en betrouwbaarheid, en ook de veelzijdigheid van het historisch product ten zeerste verhoogd werden.

In deze buitengewone intensifieering van den methodischen en kritischen arbeid van den historicus lagen naast groote voordeelen ook gevaren voor de toekomst [1]).

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 12 vlg.

Het accent kwam veelal al te zeer te liggen op de geschied*vorsching* en détail, op de analytische monografie, tot schade van geschied*schrijving* en samenvattende behandeling. De nadruk die thans gelegd werd op den eisch, in alle gevallen direct terug te gaan op de oorspronkelijke bronnen, kon, hoe heilzaam in zich zelf, op den duur leiden tot een schier doelloos opeenhoopen van bronnenuitgaven, zonder daaraan gepaard gaande verwerking, en zonder voldoende onderscheiding van het belangrijke en het onbelangrijke. En voorts, de strenge en nauwgezette kritiek kon licht overgaan tot hyperkritiek, die in haar overmaat van zorg voor volkomen verzekerde resultaten juist de bruikbare normen van zekerheid ophief. Wij komen op de vraag, in hoeverre deze euvelen zich inderdaad hebben voorgedaan, later terug.

2. Met de verfijning der methode ging de verrijking van het materiaal hand in hand. Wij spraken er al van, hoe de overvloed van nieuw bronmateriaal, uitgegeven of in archieven te raadplegen, hoe de schatten van het bodemonderzoek: inscripties en voorwerpen, het domein der historie ontzaglijk waren komen verrijken. Maar dat niet alleen. Die verrijking betrof ook de ontraadseling van tevoren uiterst gebrekkig bekende culturen: Indië, Egypte, het Oude Nabije Oosten. Babylon en Assur verrezen uit het schemerduister van het Oude Testament, achter hen de voorgangers uit nog ouder tijd. Sinds drie eeuwen wenkte het Verre Oosten om nu eindelijk ook historisch te worden begrepen. Een enkel beperkt terrein, de aschbelten van het oude

Egypte, zou het aanzijn geven aan een geheel nieuwen tak van wetenschap, de papyrologie.

3. De verrijking van het materiaal en de uitbreiding van het veld waren uit der aard onafscheidelijk. Die uitbreiding van het veld beduidde echter tegelijk verscherping van den blik en verdieping van de belangstelling. Het wetenschappelijk groeiproces was extensief en intensief beide.

Overzien wij de historische occupatie der 19e eeuw in haar geheel, dan is er eenige grond voor een indeeling in drieën, mits zeer los gedacht, als phasen, als aspecten, volstrekt niet gebonden aan drie opeenvolgende tijdperken van 33 jaren elk. In de eerste phase is de aandacht nog hoofdzakelijk gericht op politieke geschiedenis, al zijn daarnaast reeds tal van andere vragen aan de orde. De meest representatieve figuren der Europeesche geschiedeniswetenschap in de eerdere 19e eeuw geven statengeschiedenis. Ik denk aan Ranke, aan Macaulay, aan Sismondi, aan Thiers, aan Tocqueville, mij wel rekenschap gevende, dat dit minder volkomen opgaat van Carlyle en Michelet. De eerstgenoemde historici zoeken de roerselen dier politieke geschiedenis in hoofdzaak binnen het politieke domein zelve, d.w.z. in diplomatieke bescheiden, in tractaten en parlementaire verhandeling, in de uitingen der openbare meening. Zij geven hun resultaten overwegend in den vorm van een aaneengeschakeld verhaal van gebeurtenissen. Herleiding der historische feiten tot beginselen, systematiseering der geschiedenis, neemt in hun werk een geringe plaats in. Hun geschiedverhaal ontrolt zich, statig en

streng, in ongebroken tijdsvolgorde, als bijeengehouden door de eenheden der dramatische theorie. Een zeer groot deel van de historische productie der gansche eeuw loopt rustig in dit spoor verder.

De tweede phase draagt eigenlijk te zeer een potentieel karakter, dan dat er van een daadwerkelijke gedaanteverwisseling der historiografie sprake kan zijn. De verandering betreft veeleer eischen, door de wijsgeerige theorie aan de geschiedenis gesteld, dan een bevrediging van die eischen in een herschepping van het historiebeeld.

De groote vraag luidde hier: wat is de algemeene samenhang der menschelijke geschiedenis, haar pit, haar zin? Het is een zoeken naar grondslagen, naar een schema. Herder had, nog in de 18e eeuw, die vraag beantwoord, door den gang der geschiedenis de opvoeding der menschheid door God tot humaniteit te noemen, leer, waarin zich het optimisme en de menschenmin van het rationalisme paarde aan het verruimde en verdiepte historisch besef en sentiment van het opkomend romantisme. In deze sfeer groeit de vereering van den volksgeest, van het „urwüchsig" nationale, van het historisch gewordene als zoodanig. Het even vruchtbare als gevaarlijke begrip van „organischen" bouw in de historie doet zijn intrede.

Terwijl Wilhelm von Humboldt het zwaartepunt van deze leer verplaatste naar de empirische kennisneming van het verloop der geschiedenis zelve, herschiep Hegel haar in het strikt philosophische tot zijn leer van de zelfverwezenlijking van den wereldgeest tot vrijheid.

De praktische beoefening der geschiedenis vond voorloopig in Ranke de toepassing van Humboldt's ideeën; Hegel's denkbeeld bleef zweven boven de geschiedenis.

Inmiddels was de draad van het Fransche rationalisme, eerst verder gesponnen door Condorcet, opgenomen door Auguste Comte. Een halve eeuw van wetenschap aangaande samenleving en beschaving, voor alles de rijk ontplooide staathuishoudkunde, had de basis, waarop Comte bouwen kon, heel wat breeder en steviger gemaakt, dan zij voor de denkers van Montesquieu tot Condorcet geweest was. Comte ontwierp een maatschappelijke krachtenleer, „dynamique sociale". Hij stelt zich de menschengroepen voor als bepaald door de factoren Ras en Milieu. — Let wel: „race" is bij de Franschen niet te verstaan in den zin der hedendaagsche officieele theorieën van Duitsche zijde. Het beteekent niet veel anders dan wat in bedaarde taal volk heet. — Aanvankelijk worden de menschen geheel beheerscht door de affectieve functies. De factor intelligentie evenwel, — als men wil een nieuwere gedaante van het begrip Rede der voorafgaande periode — werkt op hun beschavingstoestand, en dringt de affecten en de waandenkbeelden, door deze affecten veroorzaakt, terug. Aldus doorloopt de menschheid achtereenvolgens de stadia van het theologische en het metaphysische denken, om ten slotte door de intelligentie tot de heerschappij van het wetenschappelijke of positieve denken te worden geleid, dat door Comte als eenige zuivere bron van ware kennis wordt gedacht.

Het systeem van Comte evenwel leidde uit zijn aard

meer tot sociologie dan tot zuivere historie. Buckle's proeve van toepassing bleef een eenzijdige verenging van Comte's ideeën, en bovendien een torso. Eerst veel later zou Comte's leer op de historie nog eens beproefd worden. De bespiegeling over de grondslagen der geschiedenis bleef, gelijk reeds gezegd, voor de geschiedbeoefening zelve in hoofdzaak van potentieele waarde. Met dat al had die bespiegeling voor de historie één resultaat van onmiskenbaar gewicht opgeleverd. Zij had met grooten nadruk de cultuurgeschiedenis als het wijdste en algemeenste gebied der historische wetenschap op den voorgrond gesteld. En zij had terecht de historie herinnerd aan de taak, om bij haar naarstige verdieping in de kritiek der bijzonderheden de behoefte aan het verstaan der groote samenhangen niet te vergeten.

Weder niet als volgend bedrijf maar als nieuwe idee schuift zich nu de derde phase, waarvan ik wilde spreken, over de eerste en tweede. Clio had een gansche schare van kleinkinderen in haar huis zien opgroeien. Ik bedoel de speciale studievakken van historischen aard: onderdeelen der geschiedenis zelf, als kunstgeschiedenis, litteratuurgeschiedenis, rechts- en staatsgeschiedenis, economische geschiedenis, prehistorie, maar ook zelfstandige vakken als godsdienstwetenschap, historische en vergelijkende taalwetenschap, ethnologie, geografie, psychologie en bovenal economie. De eeuw van de machinale industrie, van het technisch dagelijks meer volmaakte verkeer, van het toenemend kapitalisme en van het steeds urgenter sociaal probleem drong aan de geschiedenis vragen op, waarvan een Ranke en een

Macaulay nog nauwelijks droomden, die althans aan hun Muze nog niet het *tua res agitur* dreigend toeriepen.

Cultuurgeschiedenis, goed en wel uit een oogpunt van zuivere wetenschap! Maar eischte de tijd niet een onttroning van de oude, rustige, zelfverzekerde politieke geschiedenis door economische en sociale geschiedenis? — Zoo zagen het bovenal de dragers der socialistische gedachte, en zij boden bij monde van Karl Marx een nieuwen sleutel aan, om de geschiedenis in haar totaliteit mee te ontsluiten: het denkbeeld van den klassenstrijd en de leer van het historisch materialisme.

Nu evenwel deed zich het merkwaardige feit voor, dat ongeveer terzelfder tijd dat Marx en Engels het historisch materialisme formuleerden, van de zijde der natuurwetenschap een leer haar intrede deed, die er evenzeer aanspraak op kon maken, op haar bruikbaarheid tot toepassing op de historie beproefd te worden, namelijk het Darwinisme, de evolutieleer.

Wanneer men nu de historische productie van de tweede helft der 19e eeuw in haar geheel overziet, dan valt te constateeren, dat deze noch van de toepassing van het evolutiebegrip in zijn Darwinistischen vorm, noch van die van het klassenstrijdbegrip veel zichtbare sporen draagt. Het is een feit, dat wij telkens zullen hebben op te merken: de historie is uiterst weerbarstig tegen schema en systeem, en gaat haars weegs. Dit neemt niet weg, dat het nuttig en noodig is, te observeeren, hoe de beheerschende ideeën van een tijd op het historische denken haar invloed laten gelden.

De terminologie van het Darwinisme: de strijd om het bestaan, de natuurlijke teeltkeus, het overleven van de geschiktsten, de aanpassing aan de omgeving, heeft voor het verstaan der geschiedenis slechts gering profijt opgeleverd. Het bleef, hoe men ook trachtte dit alles ook in de geschiedenis waar te nemen, biologie. Dat wil echter niet zeggen, dat een algemeener ontwikkelingsbegrip niet ook in de historie een breede plaats inneemt. Op de waarde van het begrip evolutie in het algemeen voor het historisch verstaan zullen wij later terugkomen.

Ontwikkeling, Vooruitgang. Dekken de beide termen elkaar? Neen. Het eenvoudige begrip Vooruitgang poneert enkel een opeenvolging van phasen, waarvan de latere steeds de eerdere in waarde overtreft. De Scholastiek had reeds de mogelijkheid van zulk een vooruitgang, als geleidelijke opklimming van het lagere naar het hoogere, ontwaard. De Renaissance had in haar geestdrift over alle nieuw gevonden kennis en schoonheid der Ouden zulk een gang naar hooger in het leven der menschheid gemeend te beleven, maar als één schrede, als een plotseling ontwaken, niet als geleidelijke ontplooiing. De rationalistische Verlichting beleed reeds met verzekerdheid een Vooruitgang als consecutief proces. De gansche 19e eeuw, met haar geweldige en aanhoudende wetenschappelijk-technische vorderingen, zou van den Vooruitgang ongeschokt overtuigd blijven.

Dit denkbeeld van Vooruitgang nu scheen een dieperen inhoud verkregen te hebben, sedert men het

proces zag onder het beeld van organische ontwikkeling. Dat beeld werd echter niet tot historie. Het is gemakkelijk genoeg, van elk menschelijk conflict te zeggen: zie maar, zij strijden om het bestaan, zie maar, de geschiktsten overleven, van elke cultuur: zie maar, men past zich aan aan de omgeving, maar historische kenniswaarde ligt in zulk een constateering niet besloten. De Darwinistische termen hadden voor de geschiedenis geen praegnante beteekenis. Uit kiemen en inhaerente strekkingen, in organischen samenhang, onder aanpassing aan omgeving en omstandigheden verheffen zich staten, volken, gemeenschappen, instellingen, godsdiensten, kunsten, ideeën uit primitieve beginselen tot hooge volmaaktheid. Deze voorstelling gaf aan het geschiedproces noodzakelijkerwijs een in hooge mate gedetermineerd karakter. Tevens moest zij onvermijdelijk het gewicht verplaatsen van de bijzondere gebeurtenissen en personen naar de groote bewegingen en het leven der massa's. Alleen daarop liet zich de voorstelling ontwikkeling gereedelijk toepassen. Men zag over het hoofd, dat er aan de exacte waarneming van zulk een historisch ontwikkelingsproces altijd veel ontbrak en moest ontbreken, omdat de historische samenhang, waaraan zich de ontwikkeling heet te voltrekken, zich nooit zuiver laat isoleeren, en de werkingen, waarin het proces verloopt, in geen enkel opzicht constanten zijn. Ontwikkeling was nu eenmaal zoozeer het „Schlagwort" van den tijd geworden, dat de theorie der geschiedwetenschap, bij monde van Ernst Bernheim, aan de historie haar brevet van moderne, volwaardige wetenschap

meende te mogen uitreiken op grond van haar karakter van ontwikkelingsgeschiedenis.

Vooruitgang, ontwikkeling, opeenvolging van phasen van mindere en meerdere volmaaktheid, — was het niet in den grond de oude behoefte aan een finaal schema, om het wereldgebeuren in te begrijpen, de behoefte die den geest der cultuur van aanvang af beheerscht had? Zoo had immers reeds de late Oudheid het schema der Vier Wereldrijken geconcipieerd: Assyrië, Perzië, Macedonië, Rome, elk machtiger dan het vorige, dat het onderwierp, en alle gedoemd tot ondergang. Op die voorstelling zou dan Augustinus in zijn *De Civitate Dei* zijn grootsche voorstelling van den afloop der tijden bouwen. De aardsche staat, zondig van oorsprong, beleeft in het Romeinsche Rijk zijn laatsten verschijningsvorm. Het einde der tijden nadert. Israël is een prefiguratie, een vooruitgeworpen schaduw van den Godsstaat geweest, de erfgenaam van Israël, in verhoogde potentie, is de Kerk. Nog kan de aardsche staat, gedurende den tijd, die hem rest, zich heiligen, door de Kerk te dienen.

De christelijke heilsleer liet slechts de voorstelling toe van één enkelvoudig en regelrecht verloop van alle menschelijke geschiedenis naar het einde van den tijd. Doch er was ook een andere voorstelling denkbaar, die van een kringloop, van het telkens terugkeeren van een proces van opgang, bloei, verval en ondergang, in het klein van geslachten, van volken en instellingen, in het groot van wereldcyclen en aeonen. Tot deze voorstelling neigden van oudsher de Oostersche cul-

turen, haar beleden ook de Stoïci, en op hun voorbeeld Machiavelli. Zij herleefde in Vico's theorie der *Ricorsi*, de steeds weer doorloopen gang, die een primitieve gemeenschap van het stadium van imaginatie en geweld tot dat van intelligentie en recht voert, om tenslotte weer in barbarie en anarchie te eindigen. De gedachte strookte niet met het rationalisme en optimisme der 18e eeuw. Eerst in de 19e zou Vico door sommigen begrepen worden. Maar ook die eeuw bood, met haar algemeen geloof in den vooruitgang, niet den gunstigen bodem voor de idee van den kringloop, altijd verbonden als zij is met een pessimistische wereldbeschouwing. Eerst Oswald Spengler neemt haar, in een even fantastische als indrukwekkende gedaante, weder op.

Eenigermate verwant met de voorstelling van een kringloop of terugkeer, maar van een meer speciale beteekenis en zonder de aanspraak, een grondslag op te leveren tot schematiseering van het geheele geschiedverloop, is het begrip Renaissance.

De menschelijke geest kleedt zijn aspiratie naar beter en hooger beschaving gaarne in het denkbeeld van herstel, hernieuwing, herwinning, herleving van oude zuiverheid, orde en wijsheid. Zóó zagen de Humanisten de glorie van hun eigen tijd, en noemden het tijdperk, dat hen scheidde van de heerlijke Oudheid, die in hen wederopstond, geringschattend Middeleeuwen. Zoo betitelt op elk speciaal gebied een volk de epochen van nieuwe krachtsontplooiing als restauratie, risorgimento, réveil, revolutie. Dat begrip Renaissance nu, gebruikt voor de groote wending der 15e en 16e eeuw, bovenal

in Italië, kreeg kleur en inhoud door het werk van den grooten Zwitser Jacob Burckhardt. *Die Cultur der Renaissance in Italien* verscheen in 1859. Hij beschreef het verschijnsel, voortbouwend op een gedachte van Michelet, als de ontdekking der wereld en des menschen door den thans tot individueele conceptie ontwaakten geest. Eerst tegen het einde der 19e eeuw is Burckhardt's gedachte de werking gaan uitoefenen, die haar toekwam. Sedert dien tijd hebben de problemen, die hij gesteld had, de historische denkers niet meer losgelaten: de bepaling van het individualisme in de samenleving tegenover het collectivisme, de tegenstelling van geestelijke gebondenheid en geestelijke vrijheid.

Sinds het laatste kwart der 19e eeuw boden zich zoodoende een reeks van theoretische schema's aan, om de geschiedenis der cultuur in te vatten. De omstreeks 1700 doorgedrongen schoolindeeling Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe tijd was daartoe volstrekt ontoereikend en in hooge mate gebrekkig. En toch kon men haar niet prijsgeven. Haar termen hadden, ondanks hun hoogst onvoldoende bepaaldheid en omgrenzing, elk voor zich een praegnanten zin gekregen; zij hielden een qualificatie van cultuur in, die men voorshands niet missen kon. Het gebrek aan inhoud en omlijning, dat aan de groote tijdperktermen eigen was, kon worden goedgemaakt, door zich in plaats daarvan te bedienen van andere schema's, die phasen van beschaving aanduidden. Daar was de reeks: jagers- en visschersleven, veeteelt, akkerbouw, handel- en nijverheid enz. Daar waren de meer op de bijzondere bedrijfsvormen gerichte

onderscheidingen als *Naturalwirtschaft, Geldwirtschaft,* en Karl Bücher's reeks: *Geschlossene Hauswirtschaft, Stadtwirtschaft, Volkswirtschaft.* Daar was de reeks van het Marxisme: Feudalisme, Kapitalisme, Socialisme, met den klassenstrijd als dynamischen factor. De volkenkunde bracht haar tegenstellingen van Moederrecht en Vaderrecht aan, de godsdienstwetenschap haar leer van opeenvolgende stadiën der religieuze ontwikkeling met het nu sinds lang onttroonde Animisme als uitgangspunt. Daar waren de stijltijdperken der kunstgeschiedenis. Elke term in elke reeks had de neiging, een bedenkelijke mate van overgewicht aan te nemen. Elk schema dreigde steeds weer zich uit te breiden over terreinen, waarop het in zijn oorsprong volstrekt niet van toepassing was. Zoo was het met Renaissance gegaan, zoo zou het in de nieuwe eeuw gaan met Gothiek en Barok.

Hoe ver was men met dat alles verwijderd geraakt van de serene rust van Ranke's ideeënleer, die zich niet ver buiten kabinet en consistorie of hoogstens veldheerstent waagde, en nauwelijks kennis nam van hartstocht en waan, van nood en arbeid, van de massa en haar instincten! Van alle kanten werd de historie uitgenoodigd, zich een schematiseering, een herleiding tot eenvoudige grondbeginselen te laten welgevallen. Eerst als zij, aldus doende, exact werd, zou zij, meende men, waarlijk wetenschap zijn [1]).

De diepere oorzaak van de verandering der eischen aan de geschiedwetenschap gesteld lag in het feit, dat

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 18 vlg.

het moderne denken hoe langer hoe meer onder het primaat der natuurwetenschap was komen te staan. Sedert de glorierijke opkomst der natuurwetenschappen in de 17e eeuw was het streven naar ware kennis steeds meer gericht geworden op meting, berekening, ontleding, experiment, kortom op het quantitatieve, met de mathematisch uitgedrukte, beproefde formule als uitkomst en de streng geldige natuurwet als ideaal. Wetenschap moest exact zijn, aldus werd onwillekeurig de gangbare veronderstelling. Werd die toets aangelegd aan de historie, zooals zij tot dusver was geweest, dan bleek deze inderdaad wel zeer te kort te schieten. Wat gaf het oude geschiedverhaal aan exacte kennis van nauwkeurig bepaalde verschijnselen? Wat had men aan de lotgevallen der enkele personen, of zelfs aan het relaas van opkomst en ondergang van staten?

De gestegen sociale behoefte en het democratische instinct stemden ten opzichte der geschiedenis in met de eischen, aan de natuurwetenschap ontleend. Geeft ons de geschiedenis der massa's, der gemeenschap, van den arbeid en het volksleven! Reeds Voltaire had dit als het doel eener toekomstige geschiedwetenschap gezien.

Sedert 1891 verschenen de eerste deelen van de *Deutsche Geschichte* van den Leipziger historicus Karl Lamprecht. Hier werd voor het eerst door een ervaren vakgeleerde een poging gedaan, de geschiedenis van een volksziel te beschrijven, onder het gezichtspunt van een voortschrijdende ontwikkeling door verschillende phasen heen. Lamprecht ontleende voor het schema van

opeenvolgende cultuurtijdperken, waarin hij de Duitsche geschiedenis meende te vatten, meer aan Comte en Burckhardt, dan hem zelf bewust was. Hij *meende* zijn sociaal-psychologische cultuurhistorie geheel naar de normen van natuurwetenschappelijke methode op te bouwen. Slechts in het vaststellen van algemeene, exact vastgestelde regelmaat in het historisch gebeuren zag hij het doel der wetenschap: op de begrippen en hun geldigheid kwam het aan, het verhaal der bijzondere feiten, het individueele lotgeval of wezen kon nooit voorwerp van wetenschappelijke geschiedenis zijn.

Wij kunnen in het midden laten, in hoeverre Lamprecht's aanvankelijk schitterende proeve aan zijn postulaat beantwoordde. De hevige bestrijding, die sedert 1894 tegen hem loskwam, gold minder den inhoud van zijn boek dan den aard van zijn algemeene ideeën, die hij eerst in dien pennestrijd volkomen formuleerde. De historische wetenschap, zooals zij was, bleek zich aan Lamprecht's eischen van natuurwetenschappelijke exactheid niet te willen onderwerpen. Zij stond er op, dat het vaststellen en beschrijven van het eenmalige en bijzondere voor haar hoofdzaak bleef, of men het wetenschap geliefde te noemen of niet. En weldra gewerd haar kostbare hulp uit het kamp der philosophie, die het betoog leverde, dat volstrekt niet alleen datgene wat zich in begrippen en algemeene termen laat uitdrukken, recht heeft op den naam van wetenschap. Het zijn vooral Windelband en Rickert geweest, die destijds het goed recht en de volwaardigheid van een wetenschappelijke methode, die noch exact noch strikt begrip-

matig kan zijn, in klare uiteenzetting bewezen hebben.

Deze vindicatie van de geestes- of cultuurwetenschappen uit den ban van het natuurwetenschappelijk denken is een van de belangrijkste winsten geweest, die het geestesleven omstreeks 1900 te boeken heeft gehad. Zij betrof volstrekt niet alleen de geschiedenis in eigenlijken zin, maar al de wetenschappen, wier arbeidsveld het leven en bewegen van den menschelijken geest is, ook die welke, als de taalkunde, de economie, de ethnologie, een hoogeren graad van normatieve algemeenheid en exacte waarneming veroorloven dan de geschiedenis. Die winst is niet weer verloren gegaan. Wanneer men thans vergelijkt, hoe de aard van natuurwetenschappelijke kennis tegenwoordig wordt opgevat, en hoe die van historische kennis in den wijdsten zin, dan blijkt veeleer de natuurwetenschap iets te hebben verloren van het geloof in haar eigen exactheid, in de strengheid van haar causaliteitsbeginsel, in de geldigheid van haar wetten, dan dat de cultuurwetenschap aan die der natuur concessies zou hebben moeten doen, die haar een taak voorschreven, die zij niet vervullen kon.

Men kan dus zeggen, dat de historische wetenschap de nieuwe eeuw inging, bevrijd van een bewijslast, waaraan zij niet voldoen kon, bevestigd in haar recht en haar plicht om rustig voort te gaan in de banen, die zij van ouds bewandeld had. Zij behoefde geen natuurwetenschap te worden. Zij behoefde zich niet te veranderen in sociologie. Haar taak bleef de wijde en wisselende en oneindig gevarieerde, om vast te stellen en te beschrijven al wat een tijd van het verleden der

menschelijke samenleving weten wil, al wat de overlevering van zulk verleden toestaat te weten. Haar weten bleef een inzicht, een verstaan van samenhang, een voorstelling van bijzondere feiten, om het even of het de allerbijzonderste noties van een locale geschiedenis of de alomvattende oordeelen over een reeks van eeuwen betrof. Haar objecten bleven altijd complex, altijd diffuus, 't zij klein of groot, nooit te isoleeren uit den stroom van het gebeuren, onherhaalbaar, onherleidbaar. Historische kennis zou altijd opgesloten blijven binnen menschelijk oordeel en wereldbeschouwing, afhankelijk van den geestesinhoud van elken individueelen beschouwer, nooit voor allen gelijk.

Zou men haar daarom wankele, onzekere kennis hebben te noemen? Zoo ja, dan zou die erkenning van haar onzekerheid wijder strekking hebben dan voor de geschiedenis alleen, en slechts de heilzame les inhouden, die de menschheid steeds weer behoeft aangaande de beperktheid van geheel haar kenvermogen.

HET PROCES DER HISTORISCHE KENNISVORMING

De historische wetenschap, — aldus besloten wij het inleidend vertoog, — ging de 20ste eeuw in, bevestigd op haar oude grondslagen, als wetenschap van de bijzondere feiten uit het menschelijk verleden in hun alomvattenden samenhang en in hun bonte aanschouwelijkheid. De toeleg, om haar kunst van beschrijving der gebeurtenissen of personen te degradeeren tot onwetenschappelijke bijzaak, en in de plaats daarvan de geschiedenis een taak op te leggen tot opstellen van sociologische schema's en formules, was afgestuit op het feit, dat de historie, zóó als zij was, mèt haar beroep op de verbeeldingskracht, een levensbehoefte vervulde, een taak volbracht, die de gemeenschap haar ongetwijfeld stelde.

Het overgroote deel der werkers op het gebied der geschiedenis had van dien strijd over de beginselen en de theorie nauwelijks kennis genomen. Het intensieve bedrijf der geschiedvorsching en geschiedschrijving was in alle landen onbekommerd voortgegaan, verrijkt door de nieuwe vondsten van materiaal, zich steeds verfijnend in methode en kritiek, maar onveranderd van koers en doel. Men kan niet zeggen, dat het jaar 1900 in de historische wetenschap een afsluiting of een nieuw begin beteekent. Een type van den vroeg-20ste-eeuwschen historicus tegenover den laat-19e-eeuwschen teekent zich niet af. Het levenswerk van de groote vertegenwoordigers der historische wetenschap onzer da-

gen ligt veelal dwars over de eeuwgrens heen. Men denke aan mannen als Ernest Lavisse in Frankrijk, Henri Pirenne in België, Eduard Meyer in Duitschland. De geleidelijke gedaanteverandering der historische productie voltrekt zich in een tijdperk, dat van het laatste kwart der 19e eeuw tot in den tegenwoordigen tijd doorloopt.

Onder de trekken, die het beeld veranderd hebben, springt het meest in het oog een, die schijnbaar louter een uitwendig kenmerk betreft. Het is het toenemen van de wetenschappelijke coöperatie. Samenwerking van velen aan één taak van geschiedschrijving was er reeds lang geweest. Sedert 1559 verscheen de kerkgeschiedenis in protestantschen zin, „naar eeuwen samengesteld door eenige mannen in de stad Maagdenburg", vanwaar de naam Maagdenburger Centuriatoren. In de 17e en 18e eeuw hadden in het bijzonder de geestelijke orden het voorbeeld gegeven van zulk een vruchtbare historische collaboratie: de Jezuïeten die onder leiding van Johannes Bollandus de *Acta Sanctorum* bewerkten, de Fransche Benedictijnen, die bijna het geheele veld van kerkgeschiedenis en oudere nationale geschiedenis in wetenschappelijke bewerking namen. Vervolgens hadden veelal Academiën of andere geleerde genootschappen het werk der orden overgenomen of nagevolgd. Soms ook hadden individueele vorschers zulk een onderneming van historische samenwerking gesticht, zooals de Duitsche historicus Heeren, die in 1829 het groote verzamelwerk *Geschichte der Europäischen Staaten* begon, dat nog altijd niet is afgesloten. In den

regel bestonden deze oudere verzamelwerken uit in zichzelf complete werken van afzonderlijke bewerkers, tenzij verschillenden elkander daarin opvolgden, eer het werk voltooid was, gelijk bijvoorbeeld het geval is met de geschiedenis van Spanje in de zooeven genoemde serie, die niet minder dan vier namen draagt. Ook de bekende serie van Oncken, *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen* droeg nog dit karakter.

Daartegenover kwam nu tegen het eind der 19e eeuw het type van historische coöperatie op, waarbij een werk evenveel medewerkers als hoofdstukken telde, althans in beginsel. Het voorbeeld van een wereldgeschiedenis op dien grondslag gaf in de jaren 1893—1901 de bekende *Histoire générale du quatrième siècle à nos jours* onder leiding van Lavisse en Rambaud, in menig opzicht nog niet overtroffen en betrekkelijk weinig verouderd. Op veel grooter schaal vond vervolgens deze werkwijze toepassing in de talrijke werken uitgegaan van de universiteit van Cambridge: geschiedenis van den Nieuweren tijd, van de Oudheid, van de Middeleeuwen, van de Engelsche letterkunde enz.

De bezwaren tegen een te ver gaande verdeeling van de stof over verschillende bewerkers liggen voor de hand. Soms wordt eenzelfde onderwerp verschillende malen en in afwijkenden zin behandeld, soms raakt een belangrijke figuur of gebeurtenis zoek. Zoo heeft bijvoorbeeld in „Lavisse et Rambaud" de figuur van Dante nergens de plaats gevonden, die haar toekwam. Een zekere verbrokkeling van den samenhang en gebrek aan verband der onderdeelen kunnen bijna niet uitblijven.

Vandaar dat de coöperatieve geschiedwerken van nog jongeren datum in den regel weer grootere onderdeelen aan één bewerker opdragen, zooals de voortreffelijke *Histoire de France*, die onder leiding van Lavisse op de algemeene geschiedenis volgde, en de talrijke wereldgeschiedenissen, die tegenwoordig in verschillende landen aan het verschijnen zijn.

De oorzaak van die behoefte aan wetenschappelijke coöperatie is niet ver te zoeken. Het is het natuurlijk gevolg eensdeels van de steeds voortgeschreden specialiseering der onderzoekers, anderdeels van den eisch van het historisch publiek naar steeds veelzijdiger en volledige voorlichting. In den tijd dat men nog in hoofdzaak vroeg naar politieke geschiedenis in den ouden zin van het woord, kon dikwijls een enkel beschrijver, een Ranke, een Macaulay, een Thiers, de behoeften van het geletterde publiek, dat de klankbodem blijft van alle gezonde geschiedbeoefening, het best bevredigen. Gaandeweg echter — en dit, kan men zeggen, was omstreeks 1900 volkomen doorgedrongen — was het historische publiek naast de politieke geschiedenis ook de economische, de sociale, de constitutioneele, de cultureele gaan vragen. Ja, het scheen dikwijls, alsof het belang der politieke geschiedenis op den achtergrond raakte; de vraag was naar geschiedenis van handel en bedrijf, van kunst en gedachtenleven, kortom van beschaving.

Als een gevolg van dit proces van specialiseering en differentieering der gebieden kan men opmerken, hoe voor den jongeren tijd de namen der groote historische

denkers veelvuldiger te vinden zijn op eenig speciaal terrein dan op het gebied der geschiedenis in het algemeen. Het zijn de onderzoekers van de zeer bepaalde, welomlijnde velden, die de moderne historiewetenschap vooruitbrengen: rechtshistorici als F. W. Maitland en Heinrich Brunner, constitutioneele historici als Georg von Below, economische als Alphons Dopsch, kunsthistorici als Heinrich Wölfflin, om maar enkele namen uit vele te noemen. Zelfs een veelzijdig historicus als Rostowtzeff kan dat in zekeren zin slechts zijn door een vereeniging van kundigheden op tal van speciale gebieden. Op de verscherping en verheldering van het inzicht in de groote cultuurverschijnselen van bepaalden aard komt het aan. Om van een zekere periode zich een algemeen beeld te kunnen vormen is het noodig te weten, hoe destijds de staatsorganen functionneerden en veranderden, hoe het bedrijfsleven zich voltrok, onder welke voorwaarden en uit welke aspiraties de kunst geproduceerd werd, welke banen de gedachte volgde. Dit alles leeren ons slechts de speciaal gerichte, vakmatig geschoolde studiën van al de betrokken gebieden van samenleving. Daardoor is de werkzaamheid van den modernen algemeenen historicus, die het gansche leven van een zekere periode uit het verleden zoekt te verstaan, min of meer geworden als het leiden van een centrale, waar de resultaten van tal van afzonderlijke werkplaatsen binnenkomen. Wel mag hij waken, dat met die ontwikkeling zijner wetenschap in den zin van arbeidsverdeeling en technische arbeidsverfijning niet een element van mechanische verwerking der gegevens zijn denkarbeid binnensluipe!

Het bespreken van die technische verfijning van het historisch onderzoek brengt ons op een eigenaardigheid, die wellicht ook in andere wetenschappen niet ontbreekt, maar voor de historische bijzonder karakteristiek is, en waarbij ik een oogenblik wil stilstaan. Om duidelijk te maken, wat ik bedoel, doe ik een beroep op uw eigen ervaring op het gebied der historie.

Ge hebt een historisch verschijnsel, van welken aard ook, hetzij strikt feitelijk of meer van abstracten aard, in een handboek of een monografie bestudeerd, en daarmee een zekere schematische voorstelling van het onderwerp in u opgenomen. Nu gaat ge tot de bronnen zelf, om uit de kennis van deze uw voorstelling eerst echt te laten leven. Uw aanvankelijke bevinding zal wellicht niet vrij zijn van een zekere teleurstelling en desoriënteering. Ge vindt niet alleen in de bronnen uw schema niet terug, ge ontmoet er tal van gegevens, die daarmee volstrekt niet schijnen te strooken. In plaats van het verschijnsel scherp te zien afgeteekend, ziet ge het als 't ware schuil gaan in een nevel van onduidelijke en verwarde beelden. Ge herkent in de bronnen uw vorige geschiedkennis ternauwernood. Wat was nu ware geschiedenis: uw welomlijnde schematische voorstelling uit het handboek, of de diffuse en gecompliceerde beelden, die de directe overlevering u meedeelt?

Om die vraag goed te beantwoorden moeten wij straks teruggaan tot de theorie der historische kennis. Voorloopig dient het stellen van die vraag enkel tot het constateeren van de volgende feiten.

In iedere beknopte voorstelling van een zeker ge-

schiedverloop is een mate van verkorting en vereenvoudiging toegepast, die het bonte beeld van het levend verleden eigenlijk niet verdraagt. Ieder historisch schema is een onbevredigend schema. De wetenschappelijk geschoolde onderzoeker ondervindt voortdurend hetzelfde, wat ik daareven van den nog weinig ervaren beoefenaar veronderstelde. Elk uitvoeriger onderzoek schijnt hem de uitkomsten van voorafgaande studie in meerdere of mindere mate te logenstraffen. Geeft hij daarom zijn streven om het historisch verschijnsel in een zekere figuur te beschrijven op? Geenszins. Hij zal steeds weer beproeven om het oudere, te sterk vereenvoudigde schema te corrigeeren, door er vroeger verwaarloosde trekken in te verwerken. Het resultaat zal dikwijls zijn, dat inderdaad het wetenschappelijk beeld van een bepaald stuk historie veel minder klaar en sprekend wordt dan het zich te voren aanbood. Verhoudingen, samenhangen, toestanden, die de historicus vroeger voor zich zag zoo scherp en eenvoudig als een primitieve houtsnee, zal hij voortaan veeleer zien als een impressionistische ets of aquarel.

Een paar voorbeelden. Een dertig jaar geleden opereerde de historische wetenschap nog grifweg met de tegenstelling *Naturalwirtschaft* en *Geldwirtschaft*, en typeerde de gansche middeleeuwen tot in de 15e eeuw als een periode van onkapitalistisch en credietloos bedrijf, waarin de groote handel een onbeduidende rol speelde. Wat is er van die voorstelling nu overgebleven? Men heeft geleerd, dat in tal van streken de kapitalistische bedrijfsvormen en het credietsysteem reeds in de

12e eeuw opkomen, veel vroeger en volledíger dan vroeger werd aangenomen. De scherpe tegenstelling van middeleeuwsche onkapitalistische huishouding en moderne kapitalistische is uitgewischt.

Of laat ons denken aan verschijnselen als leenstelsel en grondheerlijkheid. Hoe klaar en sluitend scheen de oorsprong en het wezen van het leenstelsel in de verbinding van vassaliteit en beneficiaat omschreven! Hoe duidelijk zag men den overgang van het als oorspronkelijk veronderstelde collectief grondbezit tot privaat klein bezit van vrije boeren-krijgers en vandaar op het grootgrondbezit van den Frankischen tijd! Hoe eenvoudig en streng scheen de rangorde der verschillende graden van adeldom, vrijheid en onvrijheid in de eerdere Middeleeuwen! Op al deze punten heeft het jongere onderzoek de punten van uitgang in twijfel gesteld of onhoudbaar gemaakt. Een onoverzichtelijke reeks van nuanceeringen treedt in de plaats van het eenvoudige schema.

Men zou deze voorbeelden van het voortdurend corrigeeren en verfijnen der schematische constructies, die de historie nu eenmaal nimmer missen kan, met tal van andere kunnen vermeerderen. Deze wetenschap heeft steeds weer behoefte aan die grondige afbrekers, die zij aanvankelijk met weerzin ziet optreden, omdat zij gecompliceerde en onoverzichtelijke voorstellingen in de plaats stellen van hetgeen zoo begrijpelijk en eenvoudig omschreven scheen. Maar op den duur krijgen dezen meestal, ook al moge hun destructieve arbeid in bijzonderheden al eens te ver zijn gegaan, gelijk.

De geschiedenis is, bij nadere beschouwing, altijd veel ingewikkelder dan tevoren werd aangenomen. Het is een voor de hand liggende waarheid, die in den aard der historische kennis zelve ligt opgesloten. Tevens blijkt herhaaldelijk het verleden veel gelijksoortiger aan het heden dan men gewaand had. Men denke aan hetgeen wij tegenwoordig weten omtrent giroverkeer in het oude Egypte, huurkazernes en warenhuizen in het keizerlijke Rome. De historische wetenschap moet altijd weer werken met revisies van een eenmaal gevestigd oordeel. Zij ziet telkens weer haar helden van het voetstuk getrokken, en somtijds haar boozen in eere hersteld, al brengen deze laatsten het daarmee niet tot held, hoogstens tot nuttig werker of vèrziend staatsman, en al blijft een nieuwe revisie altijd in uitzicht. De resultaten der geschiedvorsching kunnen, zoodra het om iets meer te doen is dan het vaststellen van een bloote feitelijkheid, zoodra het een beoordeeling van een samenhang geldt, zelden of nooit definitief heeten.

Een conclusie als deze kan voor den liefhebber van historische kennis ontmoedigend klinken. Hoe? zal hij zeggen: is dan het wetenschappelijke fundament van de geschiedenis zoo zwak, dat het geen oogenblik een bouw voor eeuwen toelaat, dat men er altijd slechts tijdelijke behuizingen voor den geest op kan optrekken, die een volgend geslacht weer verbouwen, ja wellicht afbreken zal?

Om te begrijpen, dat zulk een erkentenis geen vertwijfelend scepticisme, geen ontkenning van de wetenschappelijke waarde der geschiedenis inhoudt, moeten

wij terugkeeren tot hetgeen reeds aan het slot van het inleidend gedeelte werd aangeroerd: de beginselen van historisch verstaan.

Voor den oppervlakkigen beschouwer schijnt het object der geschiedenis eenvoudig en duidelijk bepaald [1]). De geschiedenis, zal hij zeggen, tracht te komen tot *de* kennis van *het* verleden der menschelijke samenleving. Zij is daarbij afhankelijk van den rijkdom der overlevering. Gesteld echter, dat deze voor het tijdperk in quaestie overvloedig is, dan zal, schijnt het, de historicus eenvoudig uit de elementen van die overlevering het beeld van dat verleden hebben op te bouwen.

Eenig nadenken leert terstond, dat het proces van historische kennisvorming zoo eenvoudig niet verloopen kan. Het kan weliswaar zijn, dat de overlevering den vorscher de stof reeds biedt in den vorm van geredigeerde historiekennis, waarop hij enkel meer zijn kritische methode heeft toe te passen, ten einde de betrouwbaarheid van die kennis te bepalen. Dit zou bij voorbeeld in hoofdzaak gelden van onze kennis der Perzische en der Punische oorlogen. In dat geval echter heeft de eigenlijke historievorming reeds vroeger plaats gehad, en wordt dus de vraag: hoe ontstaat historie? enkel naar achteren verschoven.

De vraag blijft: hoe resulteert uit de overlevering betreffende een verleden toestand van samenleving een historiebeeld? Een stuk menschelijk verleden, onaangeraakt door den vorschenden geest, zal zich aan ons

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 13, 160 vg.

voordoen als een voorraad van fragmentair overgeleverde, oneindig gevarieerde en volstrekt indigeste physische, biologische en geestelijke gegevens. Als zoodanig is dit complex voor directe historische waarneming en herleiding ontoegankelijk. Eigenlijk resulteert zelfs het besef, dat dit alles in samenhang betrekking heeft op een bepaald verleden, eerst uit de historische werkzaamheid. Eerst doordat de historische denker aan de overlevering zekere vragen stelt, doordat hij bepaalde gegevens, die op zulk een vraag betrekking hebben, afzondert en rangschikt, vormt hij historische kennis van dat verleden. Het is altijd een werkzaamheid van keuze en interpretatie. Nooit en nimmer is de kennis van *alles* wat omtrent dat verleden kenbaar zou zijn, zijn doel of ideaal. Hij wil het verleden zien leven, ja, maar *in* de geestelijke vormen, die hij zelf stelt. Hij vraagt naar levensvormen, staatsvormen, bedrijfsvormen, godsdienstvormen, gedachtevormen, waarvan hij zelf de categorieën en normen in zijn geest bereid heeft. Geen van deze is in de stof van het verleden onmiddellijk gegeven op de wijze, waarop de feiten der natuur in den kosmos gegeven of bewaard zijn. Ook wanneer de vraag uitgaat naar een bloote opeenvolging van gebeurtenissen, naar het leven van personen of het ontstaan en vergaan van steden of staten, dan is de vraag, *welke* personen of gemeenschappen het betreft, en *welke* van hun daden en lotgevallen men begeert te kennen, altijd reeds bepaald door een maatstaf van wetenswaardigheid, dien de historicus a priori aanlegt.

Terwijl de natuurwetenschappen alle tezamen in den grond rekenschap trachten te geven van *elk* natuurfeit dat zich kan voordoen, is de geschiedenis er nimmer op uit, *elk* kenbaar feit uit het verleden in haar stelsel van kennis te betrekken. Het totale gebeuren van een vroegeren tijd is nimmer haar object.

De vragen, die de historie stelt, zijn afhankelijk van de geestelijke occupatie, van de cultuurhouding, waarmee een tijd of een volk het verleden tegemoet treedt. In primitieve tijdperken zullen de historische vragen overvloeien in de cosmogonische en mythische sfeer. Hoe zijn de menschen en dieren ontstaan? Wie heeft ons den akkerbouw geleerd? enz. In de enge gemeenschappen van een archaïsche beschaving zullen zij gericht zijn op den roem van vorstengeslachten, op den oorsprong van eigen wetten en instellingen, op de heldendaden der voorouders. Iedere verwijding of verdieping der cultuur zal ook het historisch inzicht en den historischen wetensdrang verwijden en verdiepen.

Ziedaar eenigermate aangeduid, waarom voor iederen tijd opnieuw het historisch weten onvermijdelijkerwijs betrekkelijk, voorloopig moet zijn. Die voorloopigheid berust op den aard en het wezen der geschiedkennis zelve. De verhouding van de geschiedenis tot het verleden is nooit die van een mechanisch teruggekaatst spiegelbeeld. Het betreft altijd een zeker inzicht of indringen in het verleden, een interpretatie van wat vroeger was, een verstaan van zin en samenhang ten opzichte van een denkbeeldig geheel van geestelijken aard.

Om kort te gaan, de historische wetenschap heeft

bij de bezinning over haar beginsel het naïeve realisme, waarmee vroegere perioden meenden het verleden dat hun aanging in de historie te reproduceeren, volkomen prijs te geven. Door zich klaar bewust te worden van deze noodzakelijkheid is haar positie als wetenschap, haar bescherming tegen scepticisme volstrekt niet, zooals een oppervlakkige beschouwer wellicht meenen zou, zwakker, doch integendeel sterker geworden. Het betoog van deze laatste bewering zal ons met menige twistvraag van de hedendaagsche historische wetenschap in aanraking brengen. Wij zullen daarbij telkens uitgaan van een stelling, die op het eerste gezicht de gebrekkige kenniswaarde der geschiedenis schijnt te bevestigen.

De eerste dier stellingen luidt aldus, dat de geschiedenis de bij uitstek inexacte wetenschap moet heeten[1]). Haar noties blijven steeds in hooge mate onbepaald en vaag. De reden daarvan is, dat elke historische verhouding, afgezien van de allereenvoudigste feitelijkheden als dateering van geboorte en dood, vaststelling van afstamming en dergelijke facta, steeds oneindig complex en onoplosbaar blijkt. Elk historisch geval berust op gedragingen van menschen tegenover elkander. Elk menschelijk gedrag berust, afgezien van het probleem van den wil, niet alleen op een altijd onkenbare veelheid van biologische en psychologische condities, maar bovendien op de storende werking van een samentreffen van omstandigheden, dat van deze gedetermineerde condities onafhankelijk is, kortom van het lot,

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 6.

dat dien mensch treft. Het ligt voor de hand, dat de historicus niet tot zijn kennis geraakt door ontwarring van het onontwarbare, dat hij geenszins alle inderdaad gewerkt hebbende factoren in zijn conclusie betrekt of zou kunnen betrekken. Hij vat door een interpretatie, die voortdurend werkt met honderdduizend onbekenden, groote onopgeloste complexen samen, niet krachtens experiment en berekening, maar op grond van zijn persoonlijke levenswijsheid, inzicht en menschenkennis. Niet zonder reden heeft Lord Bryce historische wetenschap verfijnd gezond verstand genoemd. Die samenvatting van historische gegevens loopt niet uit op een formule, waartoe het geheel der begeerde kennis in exacte gedaante wordt herleid, maar op de beschrijving van een toestand of een geval, waarbij de overtuigendheid der voorstelling mede afhangt van de levendigheid van het beeld. Die samenvatting is altijd een samenvatting in los verband, vatbaar voor elke aanvulling met nieuwe détails, die alsdan de gewonnen voorstelling steeds opnieuw wijzigen [1]). Een physisch begrip is in beginsel hetzelfde in het hoofd van een groot natuurkundige en in dat van een schooljongen, mits de schooljongen het begrepen heeft. Een historische voorstelling daarentegen varieert in elken geest, die haar draagt. De leerling verbindt er maar enkele òf zeer vage, òf zeer scherpe, maar geheel romantische noties aan, voor den geschoolden historicus is zij gevuld met allerlei bijzonderheden, die weer verschillen, al naar zijn geest meer statistisch of meer fantastisch gericht is. De mate

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 27, 31, 40.

van duidelijkheid van een historische voorstelling is bovendien afhankelijk van den omvang der beschrijving: zij heeft haar enge grenzen tusschen te groote beknoptheid en overmatige uitvoerigheid. Wie kent niet de weerbarstige dorheid van het „kort overzicht" en de slaapverwekkende onoverzichtelijkheid van een al te uitgebreide monografie?

Het tweede punt, waarvan ik uitgaan wil, is dit: het historische geval is, afgezien alweer van de allereenvoudigste feitelijkheid, nooit te isoleeren uit den wijderen samenhang van gegevens, waarin het voor ons kenbaar wordt [1]). Welke feiten *hooren* tot de Renaissance, tot de Fransche Revolutie, tot den wereldoorlog? — Er is niet zulk een „behooren". Het zullen steeds evenzoovele zijn, als mijn geest met het verschijnsel in quaestie in eenig verband ziet. Er zijn geen grenzen gesteld aan den omvang en den inhoud van een historisch geheel, om het even, of het een verschijnsel geldt, dat eerst gedaante aanneemt, doordien de historicus het als begrip, als samenhang concipieert, zooals Renaissance, Revolutie, of wel een door biologische werkelijkheid bepaald en gegeven voorwerp, als Huis Habsburg, Rijk Aragon.

In deze onbegrensdheid van het historisch onderwerp ligt een buitengewoon belangrijke consequentie opgesloten, die ik als derde punt wil stellen, namelijk de onkenbaarheid, ja de onbestaanbaarheid van historische wetten.

Hierover is zeer veel geredetwist. Telkens weer is

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 26.

aan de historie voorgehouden: indien gij werkelijk wetenschap wilt heeten, dan moet gij u in staat toonen, uit de regelmaat van het vroeger geschiede het komende te berekenen, of althans die wetmatige regelmaat in het verleden aan te wijzen.

Ik moet mij in de bespreking van dezen eisch tot het uiterste beperken. Ik wil daarbij in het midden laten, dat in de natuurwetenschap zelf, sedert die strijd over de wetten der historie het eerst werd aangebonden, de opvatting van wettelijkheid heel wat minder streng is geworden dan zij nog omstreeks 1900 algemeen gold. Laat ons vasthouden aan het schema: een wetenschappelijke wettelijkheid wordt geconstateerd in dezen vorm: als A en B intreden, moet ook C intreden, waarbij deze teekens algemeene begrippen, abstracties voorstellen. Kan de historie zich tot dergelijke uitspraken verheffen? Daartoe zou noodig zijn, dat allereerst A en B, maar ook C, volkomen bepaalde en nauwkeurig omschreven historische grootheden vertegenwoordigden, zoodat men met de termen A, B, C aan een reeks van onderling volkomen gelijke gevallen de constante samenstelling van een zekere historische verhouding kon demonstreeren. Zoo iets nu is onmogelijk, zooals aan ieder duidelijk zal zijn, die zich den aard van algemeene historische voorstellingen als de hier bedoelde realiseert. Laat het zijn een staatsvorm, een volksbeweging of wat ook, altijd zal de samenhang, waarin het verschijnsel begrepen wordt, er een zijn van lossen en open aard. Herleiding van het verschijnsel tot een welomschreven reeks van factoren in het ge-

beuren is volstrekt uitgesloten. Hierbij wordt nog niet eens in aanmerking genomen het feit, dat in het historisch gebeuren ook de grootste en algemeenste veranderingen van toestand voortdurend mee bepaald worden door gebeurtenissen, die met het verschijnsel waarin men een wettelijk verloop tracht te onderkennen, in geen oorzakelijk verband staan, zooals b.v. het onverwacht sterven van de handelende personen, of een zuiver natuurkundige invloed, zooals de plasregen, die het einde van Robespierre's bewind in den nacht van 8 op 9 thermidor mede conditioneerde.

Men kan een verschijnsel van menschelijke samenleving enkel op zijn wetmatigheid beproeven, inzooverre men het licht uit het historisch verband, waarin het zich voltrok, om het als economisch of sociologisch geval te waardeeren, dat wil zeggen ontdaan van al de levende bijzonderheid, waarin de historie het ziet.

De geest van den modernen tijd staat echter zoo sterk in den ban van de exacte wetenschap, dat het hem moeite kost te erkennen, dat niet alle domeinen van het weten te benaderen zijn met berekening en formule, dat er vormen van intellectueel doorgronden bestaan, waarbij zonder volledige analyse van geïsoleerde en nauwkeurig bepaalde gegevens de conclusies getrokken worden. Telkens weer hoort men, óók door wetenschappelijke historici, den eisch en de verwachting uitspreken, dat de historie eindelijk tot het opstellen van wetten zal geraken. „La véritable façon, — zegt de Fransche historicus Lucien Febvre in 1920 [1]) — de

[1]) Revue de synthèse historique, t. XXX, p. 11.

hâter l'heure, où, de la masse des faits historiques scientifiquement établis, méthodiquement analysés, groupés en séries constituées et pour ainsi dire organiques, des lois se dégageront peu à peu... c'est, patiemment, méthodiquement, lentement, de procéder à un travail de dissection rigoureux." — „As the outlook broadens, — meent H. G. Wells in zijn *Outline of History*, — the clustering multitude of details dissolves into general laws." — Onverdroten is de Duitsche historicus Kurt Breysig de geldigheid van historische wetten blijven verdedigen.

IJdele illusie! Beziet men de uitspraken, die voor en na voor vondsten van historische wetten zijn uitgegeven, dan wordt men herinnerd aan het sprookjesmotief van den man, die van de fee schitterend goud krijgt, dat bij thuiskomst enkel dorre bladeren blijkt. Bij voorbeeld: een volk, dat niet zooveel levensmiddelen voortbrengt als het behoeft, zal zich of in inwendige oorlogen te gronde richten, of beproeven ze te winnen door verovering, of door handel en nijverheid. Of wel: de geschiedenis van een politiek geheel begint met de vrijheid van enkelen, schrijdt voort over die van velen tot de vrijheid van allen, om daarna weer den tegengestelden gang te nemen. — Noemt men dat wetten? Mijns inziens staan zulke regels nader tot het spreekwoord. „Strenge meesters regeeren niet lang" kon evengoed een historische wet heeten, daargelaten of de uitspraak juist is. Het zijn slechts vage constateeringen van vermoedelijke regelmaat, geobserveerd aan heel weinige gevallen, voor geen proef op de som vatbaar

en voor geen enkelen toekomstigen samenhang ook maar halfweg te voorspellen of te berekenen.

Neen, de wijsheid der historie ligt elders dan in het opstellen van algemeene regels, die op zijn best klinken als de slotnoten van een symphonie, zwaar maar onbelangrijk.

Het geloof in de kenbaarheid van historische wetten is niet te rijmen met een juiste opvatting van den graad van causaal kennen, die aan de historie veroorloofd is. Daarmee komen wij tot een vierde punt: het historische causaliteitsbegrip is van slechts zeer beperkte gelding [1]).

Ik laat opnieuw in het midden, dat ook de natuurwetenschap in de laatste jaren van de rigoureuze gestrengheid van haar causaliteitsbegrip heel wat heeft moeten afdoen. Waar de physica zelf enkel meer waagt te zeggen, dat een gevolg hoogstwaarschijnlijk zal intreden, aangezien men geen afwijkingen kent, en getuigt, dat geen der ijzeren natuurwetten meer streng geldig kan heeten, daar kan men van de historie geen absoluut bepaalde aanwijzing van oorzaken verwachten. Gegeven het complexe, ongeanalyseerde, nergens statisch te fixeeren karakter van den stroom van het gebeuren, waarin de historie haar objecten beschouwt, kan er van streng gesloten reeksen van oorzaak en gevolg nimmer sprake zijn. Meent men in de historie te kunnen zeggen: A veroorzaakt B, dan dient nooit te worden vergeten, dat A en B beide steeds oneindig complexe grootheden zijn, en wel in dier voege, dat B oneindig veel elementen bevat, die niet met een element van A

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 31, 55.

correspondeeren. Wat men als betrekking van B tot A vaststelt, is hoogstens een verhouding van algemeene afhankelijkheid. Het beeld der historische causaliteit mag nooit zijn dat van schakels die een keten vormen. Wie een historische oorzakelijkheid stelt, bindt veeleer (om een beeld te herhalen dat ik reeds vroeger [1]) gebruikte) een bos bloemen losjes samen. Elke nieuw toegevoegde notie wijzigt het aanzien van den geheelen bos. Met andere woorden: het erkennen van historische oorzakelijkheid is zelden meer dan het verstaan van samenhang, een zich rekenschap geven van zekere, niet volledig te beseffen geconditioneerdheid.

De historicus ziet in het verleden zekere vormen. Om die ook voor anderen zichtbaar te maken, tracht hij feitelijkheden zinrijk te rangschikken. De conceptie van dien zin zelf, dien hij in het gebeuren erkent, vloeit regelrecht voort uit zijn wereldbeschouwing, en wordt beheerscht door zijn waarheidsbesef. Wij zullen op dit laatste nog moeten terugkomen.

Indien nu vast staat, dat het vaststellen van strikte oorzakelijkheid aan de historie slechts in beperkte mate mogelijk is, dan volgt daaruit onmiddellijk, dat de historische processen slechts ten koste van een stoute beeldspraak als ontwikkeling zijn te verstaan. Ziedaar het vijfde punt, dat wij reeds in het inleidend gedeelte even aanroerden: het begrip Ontwikkeling is voor de historische wetenschap van beperkte bruikbaarheid, en werkt bij wijlen storend [2]).

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 31.
[2]) Ibidem, blz. 17—31.

De voorstelling Evolutie is ons door een eeuw van wetenschap zoozeer in het bloed gegaan, dat wij veelal verzuimen, ons er rekenschap van te geven, wat eigenlijk in de beeldspraak, die de term behelst, ligt opgesloten. Ontwikkeling, ontplooiing, dat wil zeggen, dat al de natuurlijke strekkingen van een gegeven object al in zijn kiemvorm liggen opgesloten. Reeds wanneer men dat beeld overdraagt van den wasdom van één enkele plant op de reeks van individuen in een samenhang van voortplanting en erfelijkheid, ondergaat de metaphora feitelijk een ongehoorde uitrekking. Brengt men het vervolgens over van het terrein der biologische samenhangen op dat van de historische, dus op instellingen, staten, volken, beschavingen, dan is er van den directen zin van het beeld, dien van een kiem, die zich ontplooit, eigenlijk niet veel meer over. Wanneer men b.v. beschrijft, hoe een alfabet zich via een syllabisch schrift uit een ideographisch schrift „ontwikkelt", dan gebruikt men een poëtische beeldspraak. Het feitelijke proces heeft hier met biologische ontwikkeling slechts de geleidelijkheid gemeen. Toch meent de historicus, die in zulk verband den term ontwikkeling gebruikt, in den regel wel degelijk, dat hij daarmede hetzelfde begrip hanteert als de biologie onder het woord verstaat. Losgemaakt van de biologie verliest de term zijn praegnante waarde. Evenwel naar allen schijn eischt ons denkvermogen haast gebiedend het gebruik van dat beeld tot het verstaan van de wereld rondom ons.

Trachten wij met een enkelen blik te overzien, in hoeverre een voorstelling van historische evolutie met

die van biologische evolutie correspondeert. De bioloog laat in het phylogenetisch proces, naast de inhaerente strekkingen van het organisme, dat zich door voortplanting reproduceert, ook de invloeden der buitenwereld, der omgeving, ten volle gelden, maar hij beschouwt ze als permanent, constant, normaal. De inwendige ontwikkelingstendentie en de modificeerende voorwaarden der omgeving vormen voor hem samen een soort van harmonie. De mogelijkheid, dat die invloed van buiten storend, ja vernietigend kan zijn, wordt door hem verwaarloosd, omdat hij een denkbeeldig normaal type, waaraan zich de ontwikkeling op normale wijze voltrekt, uit het werkelijke proces kan isoleeren en de gevallen van afgebroken ontwikkeling buiten beschouwing kan laten.

Brengt men nu deze methode over op het historisch terrein, dan laat zij bijna geheel in den steek. In het historisch proces is er geen normaal type van ontwikkeling aan te wijzen, en indien het te stellen ware, kon men het niet uit den stroom van het gebeuren isoleeren ter observatie en analyse. In het historisch proces kàn men de invloeden van buiten niet als constante rekenen of verwaarloozen. Hun niet enkel wijzigende maar voortdurend storende en omwendende werking is juist het essentieele, wat het historisch proces uitmaakt. Men kan van het historisch gegeven de plaats in de omgeving niet bepalen, men kent de inhaerente erfmassa's van het gegeven niet, ja, men kan het gegeven zelf noch afgrenzen noch volledig qualificeeren. Alle exacte waarneming, elk vervolgen van bepaalde strekkingen, elke

herleiding tot determineerende grondslagen is hier volkomen onmogelijk. Historische evolutie is, als men den term streng neemt, een waandenkbeeld.

En toch, — moet de tegenwerping volgen —, heeft de historische wetenschap buitengewoon in kenniswaarde en overtuigende kracht gewonnen, sedert men de groote verschijnselen onder het aspect van een ontwikkelingsproces is gaan zien. Staatsvormen, instellingen, recht en wet, bedrijfsvormen, wetenschap, beschavingen, ze zijn ons eerst begrijpelijk geworden onder die voorstelling van ontwikkeling. Zoudt ge dan terug willen, zal men mij vragen, tot de verouderde voorstelling van den wijzen wetgever, die een staat bouwde of den listigen priester, die een godsdienst verzon?

In geenen deele. Ik erken niet alleen de onmisbaarheid en nuttigheid van de voorstelling ontwikkeling in de geschiedenis — mits zeer doordacht gebruikt —, ik ga nog verder. Ik herinner er aan, dat het begrip Ontwikkeling als wetenschappelijk kenmiddel eerder is opgekomen en vroeger is toegepast in het historisch denken dan in de natuurwetenschap. Wanneer in de achttiende eeuw de rijk opgebloeide natuurwetenschappen het panorama van 's werelds wonderen in volle praal uitbreiden voor den met een nieuwe geestdriftige weetgierigheid bezielden geest, dan ontbreekt daarin eigenlijk nog de evolutiegedachte. De creatuur is, wat zij altijd geweest is, hetzij een deïstische overtuiging pro memoria een goddelijke scheppingsdaad boekt, of een dieper godsdienstig bewustzijn de schepping in de oude

volheid van geloof aanvaardt. Terzelfdertijd komt juist in het denken over de groote verschijnselen der menschelijke geschiedenis langzamerhand de gedachte op, welke voor de voorstelling van een bewuste inzetting van staten en instellingen die van geleidelijken overgang, voortdurende verandering, groei en vooruitgang in de plaats stelde. Die voorstelling krijgt dieperen zin en voller inhoud in den geest van Herder; van hem neemt het moderne bewustzijn van historische ontwikkeling zijn voortgang.

Om deze gedachte te concipieeren was het noodig, dat men een in zich zelf disparate groep van historische verschijnselen opvatte als een eenheid van wezen en van zin. Enkel door aan zulk een eenheid een zekere finaliteit toe te kennen, dien zin van het verschijnsel te begrijpen als een bestemd-zijn tot hooger, kon men op het historisch proces het begrip ontwikkeling toepassen. Het historisch geheel, dat men wenschte te kennen, moest daartoe gezien worden als een „organisme".

In dit begrip „organisme" lag evenwel opnieuw een stoute beeldspraak opgesloten. Het was geenszins ontleend aan de jonge natuurwetenschap. Het stamde veeleer uit overoude mythische verbeeldingen. In de staatsleer was de vergelijking met een menschelijk organisme reeds van de Oudheid af gangbaar geweest. De geest van het verlichte rationalisme en van de opkomende romantiek behoefde slechts bij die primitieve gedachte aan te knoopen, om zich den onmisbaren term voor historische eenheden van abstracten aard te ver-

zekeren. De voorstelling van een historisch organisme is de noodzakelijke voorwaarde, niet alleen om het begrip ontwikkeling te kunnen toepassen, maar in het algemeen, om vormen van samenleving, hetzij in heden of verleden, te verstaan. Met de vraag, in hoeverre zulk een voorstelling van historische geheelheden of abstracte eenheden gerechtvaardigd is, zullen wij op het derde gedeelte van onze beschouwingen overgaan.

DE HISTORISCHE IDEE

De voorgaande opmerkingen over den aard der historische kennis schenen uit te loopen op het blootleggen van een reeks van zwakheden, aan de historische kennisvorming onverbrekelijk verbonden. Achtereenvolgens werd uiteengezet, dat de geschiedenis een bij uitstek inexacte wetenschap moet heeten, dat haar causaliteitsbegrip uiterst gebrekkig is, dat zij zich tegen het opstellen van wetten verzet, dat het begrip ontwikkeling in de geschiedenis slechts onder sterk voorbehoud geldig kan worden geacht, en enkel toepassing verdraagt, inzooverre men de beeldspraak van historische organismen aanvaardt.

Zien wij goed toe, dan ligt op den bodem van al deze bedenkelijkheden altijd weer de antinomie van een realistische of nominalistische opvatting der dingen. In hoeverre heeft men het recht, om in den eeuwigen stroom van disparate enkelvoudigheden bepaalde, bijeenhoorende groepen als wezenlijkheid, als verschijnsel af te zonderen en aan de bewerking door het intellect te onderwerpen? Met andere woorden: wat zijn in de wereld van het historische, waar ook het eenvoudigste gegeven altijd nog oneindig samengesteld is, de eenheden, de geheelheden, (om aan het Duitsche *Ganzheiten* een Nederlandschen naam te geven)?

Zijn het de menschen, de individuen? Maar de enkele mensch blijft een oneindig samengesteld gegeven, en bovendien, de mensch als zoodanig, in zijn afgeslotenheid, is nooit historisch verschijnsel, historisch object;

hij is biologische en geestelijke eenheid, maar noch in het eene noch in het andere opzicht wordt hij voorwerp der geschiedenis. Historische eenheid wordt hij slechts *in* zijn gesteldheid in het leven, *in* zijn samenhang met zijn omgeving, met zijn tijd, *in* zijn verkeer met zijn medemenschen, *in* den loop van zijn lot. Die omgeving nu is onbegrensd en onbepaalbaar.

Ons denkvermogen niettemin dwingt ons, om het onontkoombare nominalisme, dat ons ieder beeld, iedere notie altijd weer in zijn samenstellende elementen, tot het atoom toe, doet splijten en oplossen, met een even onvermijdelijk realisme aan te vullen. Wij mòeten het eeuwige velerlei opvatten in geheelheden, wij mòeten in den baaierd van het waarneembare afzonderen zekere samengestelde eenheden, aan welke wij namen geven en gedaante toekennen, kortom die ideeën zijn. Wij mòeten abstraheeren.

Dit eenmaal gegeven zijnde, is er geen reden, bij onze afgrenzing van zulke geheelheden bij het biologisch afzonderlijke individu of bij het plaatselijk en tijdelijk volstrekt enkelvoudige feit halt te maken. Het is bekend, dat in de lagere dierenwereld voor den bioloog de grens tusschen individu en samenleving niet meer te trekken is. Op een geestelijk plan geldt ditzelfde voor den historicus. De groep, de instelling, de staat leeft zijn historisch leven samen, als een eenheid, en is als zoodanig door de historische wetenschap te beschouwen en te ontleden.

Deze rechtvaardiging van een historische ideeënleer is volstrekt onmisbaar en onontkoombaar, gelijk zij het

immers evengoed is voor het dagelijksch, persoonlijk en maatschappelijk leven. Met een consequent nominalisme kan de mensch niet leven, althans niet naar den geest. Die noodzakelijkheid van vormgeving aan de bijzonderheden van het bestaan, hetzij in heden of verleden, brengt eenige verdere consequenties mee.

De historische beschouwer ziet zich nimmer geplaatst voor het naakte, enkelvoudige feit zonder betrekking tot een wijder algemeenheid. Ook de geringste feitelijkheid heeft voor hem slechts zin, doordat zij zich in zijn geest rangschikt in een geheel van noties, waarmee zij op een of andere wijze correspondeert. Het historische feit is slechts bijzonder, inzooverre het kan worden opgenomen in een algemeener voorstelling. Othmar Spann, die indertijd deze zaken helder heeft uiteengezet [1]), zegt terecht: „geschiedenis is zonder theorie niet denkbaar". En daarmee bewijst de geschiedenis slechts opnieuw haar nauwe verwantschap met de denkvormen van het gewone menschelijke leven, dat immers evenmin zonder de algemeene categorieën, waarin het verstand de verschijnselen opvat, leefbaar zou zijn.

Welke toepassingen op de historische methode vloeien nu uit deze zeer fundamenteele bespiegeling voort? — Wij trokken eerst het vermogen der historische wetenschap, om haar object het verleden met de werktuigen van begrip, formule en ontleding te benaderen, op allerlei wijzen in twijfel. Wij ontzegden

[1]) Ueber die Einheit von Theorie und Geschichte, in: Aus Politik und Geschichte, Gedächtnisschrift G. von Below, 1928, p. 303.

haar zelfs het vermogen, haar voorwerp nauwkeurig te omschrijven en te bepalen. Daarna echter moesten wij constateeren, dat zij niettemin gedwongen is, voortdurend ideëele begrenzingen in haar stof aan te brengen. Hebben wij daarmee nu de historie opnieuw uitgeleverd aan de eischen van een normatieve wetenschap, die haar stof zal herleiden en beperken tot schema en formule; is zij daarmee dan toch veroordeeld, om louter sociologie te worden?

Neen. Het eigene der geschiedenis, dat haar die hooge levenswaarde geeft, die haar meer dan eenige andere wetenschap midden in het leven stelt, zal altijd juist hierin berusten, dat de geschiedenis haar stof vat en behandelt *als* gebeurtenis en niet *als* organisme [1]). Voor den socioloog, en evenzoo voor den psycholoog, is het passen van de feiten van het geval in het begripsschema hoofdzaak, voor den historicus komt dit passen òf in het geheel niet òf slechts als bijzaak in aanmerking. Reeds de term „geval" hoort niet in de historie thuis. „Geval" zijn de feiten voor de psychologie, de jurisprudentie, de sociologie. Voor den historicus blijven zij steeds „reeks van gebeurtenissen die op een keer zijn voorgevallen".

En — moet men er bij voegen —: die ook anders hadden kunnen uitvallen. Hier komt misschien de grond van het verschil in gezichtspunt nog duidelijker aan den dag. De socioloog enz. behandelt zijn onderwerp, alsof de uitkomst *in* de kenbare factoren gegeven was; hij zoekt enkel naar de wijze, waarop het eindresultaat

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 57.

in de gegevens gedetermineerd was. De historicus daarentegen moet tegenover zijn onderwerp een indeterministisch gezichtspunt blijven innemen. Hij verplaatst zich voortdurend op een punt van het verleden, waarop de kenbare factoren nog verschillende uitkomsten schenen toe te laten. Spreekt hij van Salamis, dan is het nòg mogelijk dat de Perzen zullen winnen, spreekt hij van den staatsgreep van Brumaire, dan hangt het nog, of Bonaparte niet smadelijk zal worden teruggewezen. Enkel door steeds open te blijven voor de erkenning der onbegrensdheid van mogelijkheden kan hij aan de volheid van het leven recht laten weervaren.

Hiermee naderen wij gaandeweg tot een zeker inzicht in de taak der historische wetenschap. De historicus tracht in de overlevering van een bepaald verleden van menschelijke samenleving zin te verstaan. Om zoodanigen zin te kunnen uitdrukken moet hij de historische verschijnselen ordenen naar de categorieën, die hem zijn wereldbeschouwing, zijn intellect, zijn cultuur verstrekken. Ik wil bij voorbaat er den nadruk op leggen (ik kom daar later op terug), dat ik hiermede niet bedoel, een relativisme te prediken, dat aan elke geschiedbeschouwing een gelijk waarheidsgehalte zou toekennen, mits zij maar beantwoordde aan de overtuiging, die haar voortbracht. Ik constateer slechts, dat het geschiedverhaal steeds afhankelijk is van de cultuur, waarin en waaruit het groeit.

De historicus dus ontwaart in de verschijnselen van het verleden zekere ideëele vormen, die hij tracht te *be*schrijven. Hij *om*schrijft ze niet als zoodanig, dat is

immers de taak der sociologie, maar brengt ze in een bepaalden samenhang van eenmalig historisch verloop tot aanschouwelijke voorstelling. Wat hij ziet, zijn vormen van samenleving, van bedrijf, van godsvereering, van recht en wet, van gedachte, van kunstschepping, van uitdrukking in het woord, van staats- en volksleven, kortom van cultuur. Hij ziet die vormen altijd *in actu*. Ieder van die vormen is een levensvorm, en derhalve steekt in iederen vorm een functie. Ook deze levens- of cultuurfuncties tracht de historicus niet schematisch tot formule te herleiden of systematisch te sorteeren, maar in haar aanschouwelijke werking in tijd en plaats en omgeving voor oogen te brengen. De wijze waarop zij zich manifesteeren, is bijna altijd die van conflicten: strijd van wapenen, strijd van meeningen, blijft het thema van het geschiedverhaal. De geschiedenis is in den grond altijd episch of dramatisch, al wordt deze potentie nog zoo zwak.

Het spreekt bijna van zelf, dat bij deze werkzaamheid de grenzen tusschen het historische en het sociologische standpunt van weerszijden telkens overschreden worden. De historicus moet, om zijn beeld begrijpelijk te maken, herhaaldelijk de termen en de middelen der systematische geesteswetenschappen hanteeren. Vooral daar, waar bepaalde kanten der cultuur het onderwerp zijn, zooals voor de godsdienstgeschiedenis, voor de kunstgeschiedenis, voor de rechtsgeschiedenis, verflauwen de grenzen tusschen het beschrijvende en het formuleerende.

Nu valt ten aanzien van de ideëele eenheden of ge-

heelheden der historische kennis nog het volgende op te merken. Zij hebben steeds betrekking op een verandering, die zich in den tijd voltrekt aan verschijnselen van samengestelden aard. Een betrekkelijk goed recht van de terminologie, die den vorm als organisme en de functie als ontwikkeling aanduidt, hebben wij thans erkend. In deze opvatting nu als organisme en ontwikkeling ligt de erkenning van een doel of een bestemdheid opgesloten. De door ons gestelde historische samenhang, product van onzen geest, heeft slechts zin, inzooverre wij daaraan een doel of laat ons zeggen een gang naar een bepaalde uitkomst toekennen [1]), hetzij die uitkomst is heerlijke volmaking of verval en ondergang, hetzij dat doel gesteld wordt geacht door menschelijken wil, door blinde noodzakelijkheid of door Gods voorzienigheid en voortdurende scheppingsdaad.

Derhalve is de historische denkwijze altijd finaal gericht. Terwijl het verleden haar stof levert, en de blik terug is gericht, terwijl de geest zich bewust is, zelfs geen minuut van de toekomst waarlijk te kunnen voorspellen, is het niettemin de eeuwige toekomst, die dien geest beweegt. De veelverbreide en hardnekkige meening, dat het de geschiedenis te doen zou zijn om het verstaan van het heden, berust op een misvatting. Een heden kent het historische denken evenmin als het philosophische. De vraag der historie is altijd: waartoe, waarheen? Zij is de bij uitstek finaal ingestelde wetenschap te noemen.

---

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 27.

Een dramatiek op grondslag van een vormenleer der menschelijke samenleving, dat zou tenslotte wellicht de sluitendste term zijn, om den aard der historie mee aan te duiden, onder nadrukkelijke accentueering van haar onsystematisch, beschrijvend karakter en van den eisch dat zij haar voorwerp zie *in actu*. Zoodra zij die beide voorwaarden uit het oog verliest, schiet zij haar doel voorbij. Hoe zeer hier de uiterste behoedzaamheid geboden is, zullen wij thans trachten te demonstreeren aan eenige gevaren, die de gezonde historische kennisvorming in den weg staan. Ik noem die gevaren inflatie der termen, gebruik van schablonen en anthropomorphisme. Het laatste is het belangrijkste en meest principieele, en moge dus vooropgaan [1]).

Wij begonnen zooeven met de erkenning van de geestelijke noodzakelijkheid van een zeker ideeënrealisme, d. w. z. dat wij, om over wereld en leven gedachten uit te drukken, eenheid en wezen moeten toekennen aan verschijnselen, die ons nominalistisch besef tot een oneindigheid van atomen en atoomfuncties zou willen oplossen. In dit realisme (in den scholastischen zin) ligt een zekere, geringe graad van anthropomorphisme, — d. w. z. het toekennen van menschvorm aan begrippen, die dat strikt genomen niet verdragen, — onvermijdelijk opgesloten. Wanneer ik zeg: „de maatschappij duldt niet", of: „de eerlijkheid gebiedt", druk ik mij, als men wil, anthropomorphistisch uit. Eigenlijk ook reeds, als ik zeg: „de regeering besluit", ja zelfs als ik zeg: „de veer ontspant zich". Dit alles behoort

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 63 vg.

tot het onvermijdelijk en onmisbaar anthropomorphisme, zonder hetwelk de mogelijkheid van ons uitdrukkingsvermogen zou ophouden te bestaan.

Het is duidelijk, dat ik, wanneer ik tegen historisch anthropomorphisme waarschuw als een gevaar, den uitgang *-isme* neem in den zeer gewonen zin van een overmatig gebruik van zekere middelen, die in zich zelf juist of nuttig kunnen zijn. Den criticus, die mij indertijd verweet, dat ik mij zelf schuldig maakte aan het euvel, waartegen ik waarschuwde, had ik kunnen vragen, of hij mij beschuldigt van alcoholisme, omdat ik wel eens en gaarne een glas wijn gebruik.

Onder historisch anthropomorphisme versta ik dus de neiging, om aan een geheel van denkbeeldigen aard handelingen of gedragingen toe te kennen, die een menschelijk bewustzijn schijnen te veronderstellen. Zooals gezegd, de taal brengt zoodanige overdrachtelijke uitdrukking voortdurend en noodzakelijkerwijs mee. Het gevaar ligt daarin, dat men op die overdracht, *metaphora*, als 't ware verder bouwt of doordraaft, en dat zoodoende uit de nauwelijks menschvormig gedachte figuur onwillekeurig een phantasma wordt, waarmee in de plaats van een wetenschappelijke voorstelling een mythologische sluipt. Dit gebeurt voortdurend daar, waar de historische voorstelling met hartstocht geladen is, het zij politieke, sociale, religieuze hartstocht of van welken anderen aard ook. Men ziet dan een abstract begrip als „het Kapitalisme" als een duivelsch wezen vol wreedheid en list, of wel men ziet „de Revolutie" eerst nog als idee, maar welhaast als een levend wezen.

Van het anthropomorphisme tot de rhetorische en allegorische personificatie is het maar één stap. De rhetoriek maakt in veel gevallen in zekeren zin het anthropomorphisme onschadelijk; een forsche rhetoriek werkt als de doodskop op het fleschje vergif. Zoodra „de Troon" schaduw werpt, of „de Revolutie" een fakkel in de hand krijgt, en met wijd open mond over een barricade stapt, is iedereen gewaarschuwd, dat de beeldspraak aan het woord is.

Gevaarlijk is het anthropomorphisme, wanneer onder de beeldspraak de pretentie blijft bestaan, dat de figuur als philosophisch of wetenschappelijk begrip wordt gehanteerd. Dat is nooit sterker gebleken dan door Oswald Spengler's *Untergang des Abendlandes*. De geniale combinatie, de diepte van zijn blik, de schitterende perspectieven, die hij opende, hebben de grondfout van het machtige boek niet kunnen goedmaken. Spengler onderwierp de wereldgeschiedenis aan een gewelddadig schema, waarin alles, wat aan zijn geest niet paste (bij voorbeeld het Christendom, Amerika, de Latijnsche volken) werd verwaarloosd of platgedrukt. Maar dit niet alleen, hij gaf aan zijn culturen, terwijl hij ze tyranniek hun plaats aanwees, de gedaante van menschelijke wezens, kende hun een biologisch levensproces toe, en verkrachtte daarmee de historie [1]).

Heeft echter in dezen niet het gezond historisch besef der beschaafde wereld reeds gezegevierd? Spengler's groote geest heeft zijn werking geoefend, maar wie spreekt nu, na nog geen twintig jaar, nog van zijn

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 62.

reeks van culturen, of waar, buiten Duitschland, heeft men ooit den „faustischen mensch" [1]) als bruikbaren historischen term aanvaard?

Nog grooter is het gevaar daar, waar een regelrecht politieke toeleg uit historische stof ideale concepties bakt, die men als „nieuwen mythus" aanbiedt, d.w.z. als een heiligen grondslag voor het denken, dien men de goê gemeente als geloof wil opdringen. Hier wordt door een afschuwelijke en volstrekt hypocritische verwarring van religie, mythologie en wetenschap de blik opzettelijk beneveld. Laat het historisch geweten van onzen tijd er voor waken, dat men niet, in naam der historie, bloeddorstige idolen opricht, die cultuur verslinden.

Doch keeren wij terug tot het rustig terrein der historische wetenschap. Ik sprak van een gevaar, dat ik inflatie der termen noemde [2]). Ik demonstreer het terstond aan zijn treffendste voorbeeld. De term Renaissance had in de eerste helft der 19e eeuw in het historisch denken zijn plaats ingenomen ter aanduiding van een schijnbaar wel omschreven geestesbeweging, die een welbepaald tijdperk kenmerkte. In het vervolg evenwel ontdekte men, dat, ten eerste: aard, omvang en tijd van die beweging volstrekt niet nauwkeurig af te grenzen waren, ten tweede: soortgelijke bewegingen zich ook op andere tijden en plaatsen hadden voorge-

---

[1]) Dat deze in Duitschland thans is onttroond door een „nordischen" dito van veel wanschapener gedaante heeft met kritiek op Spengler natuurlijk niets te maken.

[2]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 66.

daan. Nu ging men het gebruik van het woord Renaissance ongehoord uitbreiden. Men liet *de* Renaissance reeds in de 13e eeuw beginnen en tot in de 17e voortduren, men ging spreken van Karolingische renaissance en van renaissances in het algemeen. Maar daarmee had ongemerkt het woord zijn pit, zijn geur, zijn waarde verloren. Want een historische term behoudt zijn waarde slechts zoolang als hij smaakt naar een zeer bepaald historisch verleden, dat men in gemarkeerde beelden oproepen kan. Als ik Italiaansche renaissance zeg, wil ik zien al wat tusschen Donatello en Titiaan ligt, maar meer niet.

Er was inflatie ingetreden in het begrip Renaissance. Deze heeft vervolgens ook de termen Gothiek en Barok getroffen. Beide beteekenden, in hun incidenteele opkomst, een bouwstijl, inclusief sculptuur. Nu ontdekt men, dat zekere wezenstrekken van die stijlen ook aan de overige geestelijke productie van den tijd in quaestie eigen zijn. Daarna gaat men de geheele cultuur van dien tijd met den term doodverven, eindelijk verheft men de noties tot een abstract stijlbegrip in het algemeen. Dit alles kan tot zekere hoogte gerechtvaardigd zijn, maar voor den historicus is intusschen de smaak van het woord afgegaan. Het is een instrument van de opereertafel geworden in plaats van een bloeiende twijg.

Het derde gevaar noemde ik dat van de „schablone". Juist wegens haar onsystematisch en inexact karakter is de historie daaraan in hooge mate onderhevig. Zij is genoodzaakt met algemeene termen te werken, waarin zij een groot aantal verschijnselen kan omvatten. Te-

gelijk echter verbiedt de ongelijksoortigheid, de geselecteerde aard, de onvergelijkbaarheid en onbegrensdheid van al de bijzondere noties haar, de strikte geldigheid van die algemeene termen op de stof nauwkeurig te beproeven. En nu is de verleiding groot, om een eenmaal gevonden en bruikbaar gebleken begrip of schema als schablone aan te wenden op gegevens, die een nieuw doordenken van den samenhang, een nieuwe bijzondere qualificatie zouden hebben vereischt. Ik denk hier aan de al te vaardige toepassing van bijna al de algemeene termen, die de studie van maatschappelijke en staatkundige verschijnselen en stelsels oplevert: termen als kapitalisme, feodalisme, reactie, bourgeoisie, democratie en tallooze andere. De geschiedenis kan ze geen van alle missen, maar de historicus, wien het ernst is met een levende en betrouwbare weergave van het verleden, moet er zorgvuldig voor waken, die termen, geladen als ze zijn met sentiment en ressentiment, niet als schablone te gebruiken.

Het is hier misschien de plaats, om een enkel woord te zeggen over de waarde van het groote schema van indeeling, dat ons van Oudheid, Middeleeuwen en Nieuwen tijd doet spreken [1]).

Het Christendom, zooals het zich geënt had op den stam der klassieke beschaving, zag het wereldverloop onder het schema der elkander opvolgende Wereldrijken, waarvan het Romeinsche het laatste moest zijn. Eerst de Humanisten geven het aanzijn aan een nieuwe voorstelling van de opeenvolging der tijden, die op den

[1]) Zie hierboven blz. 27—29.

duur als beginsel van indeeling der geschiedenis algemeen zou worden. Zij zagen de Oudheid in heerlijken glans; zij meenden haar volmaaktheid herwonnen te hebben. Een nieuwe groote tijd was voor hen aangebroken, en zij noemden nu den tijd van barbarie en duisternis, die hen van de oude heerlijkheid scheidde, *media aetas* of *medium aevum*, dat is middentijdperk, tusschentijdperk, een volslagen negatieve benaming dus. Eerst veel later, omstreeks 1700, drong de zoo geschapen trias Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe Tijd als schoolindeeling in de beoefening der geschiedenis door. Nu hechtte zich echter gaandeweg aan elk dezer op zich zelf louter chronologische termen een gevoelsinhoud. „Oudheid" bleef stralen in den glans, die er van aanvang af aan verbonden was. „Middeleeuwen" werd het woord voor wancultuur, onwetendheid en verschrikking. „Nieuwe Tijd" beteekende verovering der Nieuwe Wereld, boekdruk, vernieuwing van godsdienst en kunst, opkomst der wetenschap en nog veel meer. Totdat de Romantiek ook aan het beeld der Middeleeuwen een glans van schoonheid en een heimwee kwam toevoegen, zoodat nu elk der drie termen de waarde had van een cultuurbegrip van positieven inhoud.

Zoodra men echter achter deze tijdsindeeling zulk een levendig perspectief zag, moest men zich er rekenschap van geven, dat de indeeling chronologisch niet voldoende opging. Het zoogenaamde einde van het West-Romeinsche Rijk in 476 beduidde evenmin een cultuurgrens als de ontdekking van Amerika en de verovering van Granada in 1492. En nu bleek de behoefte

aan de eenmaal gebruikelijke termen, mèt hun positieve cultuurwaarde, sterker dan het besef van hun chronologische ongemotiveerdheid. Men ging erover strijden, en men strijdt er bij wijlen nog over, of het niet wenschelijk ware, de grens der Middeleeuwen naar 1600 te verleggen. Dit niet alleen, men ging bovendien den term Middeleeuwen, als een technisch tijdperkbegrip, toepassen op geheel andere culturen, als de Grieksche, de Indische, de Japansche.

De erkenning van het ontoereikende dier algemeene indeeling behoeft den historicus niet te beletten, de termen te blijven gebruiken. Hij weet, dat het slechts hulpmiddelen zijn. Maar het blijft een hoogst belangrijk feit, dat de geschiedenis zoozeer behoefte heeft aan termen, die een algemeenen samenhang, hoe vaag dan ook, met een markant woord aanduiden, dat een eigenlijk zinlooze benaming als Middeleeuwen een zoo bij uitstek specifieken klank kon krijgen, een beeld kon oproepen, zoo levendig als de historie het maar te geven vermag.

Steeds weer komen wij terug op die reeks van tegenstellingen, waartusschen zich het historische denken beweegt. Streeft de historie naar het kennen van het bijzondere of van het algemeene, van het concrete of van het abstracte, van het eenmalige of van regelmaat door herhaling? Is haar kennis een van aanschouwelijke voorstellingen of van begrippen? Is haar methodisch doel de analyse of de synthese, haar voorwerp de persoon of de massa, de individueele werkingen of de collectieve?

En altijd weer neigt het historisch besef door zijn natuurlijken aanleg naar den kant van het bijzondere, van het aanschouwelijke, van het concrete, van het eenmalige, van het persoonlijke. De historische blik mòet gericht blijven op de bonte gebeurtenissen zelve in hun wisselvallig verloop. Een kennis, die het gezicht op menschen en dingen *in* hun leven en beweging verliest, kan waardevol zijn, maar zij is geen historie meer.

Aan den anderen kant hebben wij reeds gezien, dat voor het historisch verstaan, evenals trouwens voor het verstaan van het leven zelf, het bijzondere altijd in betrekking staat tot iets algemeens, ja zelve altijd algemeen is ten opzichte van het nog meer bijzondere. De eenmalige gebeurtenis is slechts begrijpelijk *in* den algemeenen samenhang. Voor den historielooze blijven de moord van Floris V en die der De Witt'en volkomen gelijkwaardig gemengd nieuws. Het concrete wordt slechts onderkend met de middelen der abstractie. De voorstelling en het begrip zijn geen volstrekte tegenstellingen.

Is deze polariteit van de historische kennis goed begrepen, dan wordt op een aantal vragen, die de meeningen levendig verdeeld hebben gehouden en in heftige discussies omstreden zijn, het antwoord gemakkelijk. Op al die schijnbaar elkaar uitsluitende vragen: wat is aan de orde, dit of dat? luidt steeds het antwoord: alle beide, het eene *in* het andere.

Is het de historie te doen om de kennis der bijzondere feiten of om die der groote verschijnselen en samenhangen? Om alle beide. *In* de bijzondere feiten erkent

zij de groote samenhangen, zonder de kennis van het bijzondere geval wordt die van het algemeene verschijnsel dor en levenloos. Slechts éénmaal, in het Romeinsche rijk, kort voor het Christendom gloorde, in duizend volstrekt eenige en onherhaalde omstandigheden leefde Caesar. Doch Caesar wordt mij eerst begrijpelijk, doordat ik hem kan vergelijken met Alexander en met Napoleon. Is het mij dan te doen òm die vergelijking, òm den veldheer-imperator als zoodanig? Als dat zoo ware, kon ik na voltrekking van mijn historisch onderzoek Caesar, Alexander en Napoleon ter zijde leggen, zooals de bioloog de resten van zijn experimenteerobject in den vuilnisbak werpt. Om de kennis van de *figuur* Caesar is het te doen, in haar eenigheid, in haar ongelijkheid temidden der talloozen, in haar gelijksoortigheid met enkelen.

In de erkenning, dat de voorstelling van eigenlijke ontwikkeling voor de geschiedenis slechts gebrekkig opgaat, ligt de noodzaak van het kennen der bijzondere feiten reeds opgesloten [1]). Want het onberekenbaar lot van den enkele, dat somtijds zelfs den ondergang of opgang van een wereld kan afwenden of teweegbrengen, kan op geen enkel punt der historische kennisvorming straffeloos worden verwaarloosd.

Hoe luide en hoe lang heeft niet de kreet weerklonken — wij spraken er vroeger reeds van —: geeft ons niet langer helden en tyrannen, beschrijft ons geen levens van stervelingen van de wieg tot het graf, zoekt niet langer naar wat den enkele bewoog, — geeft ons

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 31.

het leven der massa's, hun zwoegen en lijden, hun hoop en hun waan, hun hartstocht en hun wilde daden! — Goed, maar ge zult dat alles nooit verstaan, historisch verstaan, als ge niet het beeld der enkelen ziet, die het eerst de gedachten vormden, die den moed tot de daden vatten, die waagden en wonnen, of die getuigden en leden, waar de velen versaagden.

De geest van den modernen tijd, met zijn nieuwe vereering voor het collectieve, met zijn haat tegen alle individualisme, heeft met groote verzekerdheid geroepen: het zijn niet de helden, de enkelen, die de geschiedenis maken, het zijn de groepen, de klassen, de volken, de rassen. Zeker, en daarmede zou het meeste gezegd zijn, indien de componenten van die groepen of volken de enkelvoudige en gelijke grootheden waren van het uitgestorte mud graankorrels, waaromtrent Heraclitus de vraag stelde: welke veroorzaakt het gedruisch van den val: de eerste, de duizendste?

Nu let wel: Heraclitus trok *niet* de gevolgtrekking: de graankorrels doen het alle tezamen, en daarmee uit. Hij bewees juist met die vraag de logische gebrekkigheid van elk generaliseerend oordeel. Hoeveel gebrekkiger dan nog is de generaliseering daar, waar elke eenheid in het gebeuren een microcosmos is. De vraag of het individu dan wel de groep de geschiedenis maakt, is logisch onbeantwoordbaar en voor den historicus irrelevant.

Doch de zuiver methodische vraag blijft nog over. Is de taak van den historicus er een van analyse of van synthese? — Ook hier luidt het antwoord, — ge-

lijk het overigens luiden zou voor elke wetenschap —: van beide.

Ongetwijfeld heeft de historie, misschien meer dan eenige andere wetenschap, gezondigd, en zondigt zij nog dagelijks, door een overmaat van analytischen arbeid, waarbij dikwijls elk gevoel voor den grooten samenhang in het gebeuren, en elk besef, dat er grenzen zijn aan de wetenswaardigheid van het détail, verloren schijnen te gaan.

Er gelden evenwel in dezen voor den historicus verontschuldigingen, ja rechtvaardigingen van drieërlei aard. De eerste luidt aldus. De geschiedenis is door den aard van haar stof een wetenschap, waarin de werkers genoodzaakt zijn, divergeerend te arbeiden en elkander slechts zelden te ontmoeten [1]). Het materiaal, — wij herhalen hier vroeger al gezegde dingen —, is oneindig gevarieerd en oneindig complex. Levende kennis kan slechts verworven worden door het doordringen in het bijzondere, zonder dat hierop noodzakelijk en altijd een herleiding tot de algemeene beginselen volgt.

In de tweede plaats moet in het oog worden gehouden, wat wij ook reeds opmerkten, dat geen kennis van het bijzondere mogelijk is, zonder dat dit in het algemeene begrepen wordt. Dat wil niet zeggen, dat elke vorscher in locale historie voortdurend de wereldgeschiedenis voor oogen heeft, maar dat zijn bescheiden arbeid toch wel degelijk gericht is op een geheel van kennis, op een synthese van beperkten omvang. Hij laat ons door zijn naarstig afdalen in de détails een stad,

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 5.

een dorp, een gilde, een klooster, een familie zien leven in haar verleden. Trekt men nu de lijn door naar de grootere samenhangen: een landstreek, een volk, een staat, een continent, waar valt dan de grens tusschen het gewichtige en het curieuze? Nergens immers. Elk historisch gegeven mondt onmiddellijk uit in de eeuwigheid. Indien het gewichtig is, den staat in zijn verleden te zien, dan ook het dorp enz. Het is niet de grootte van het onderwerp, die over het gewicht van den arbeid beslist. De onderzoeker van een wereldbewegend conflict kan in de kortzichtigste analyse opgaan. Op den geest waarin de arbeid geschiedt komt het aan. Het klinkt misschien paradoxaal, maar in de geschiedenis voltrekt zich tot zekere hoogte de synthese reeds in de analyse [1]), omdat historisch leeren-kennen in hoofdzaak is een „gezicht-krijgen op iets", zooals men al voortgaande de schoonheid van een landschap in zich opneemt.

Inmiddels is met ons argument aangaande den localen historicus een punt in het geding gebracht, dat wij tot dusver nauwelijks aanroerden, namelijk het feit, dat de historie voor den een niet hetzelfde is als voor den ander, dat reeds de keuze van het veld waarop men werkt bepaald wordt door gevoelens van aantrekking, gehechtheid, verwantschap. Ik weet wel, in iedere wetenschap specialiseert zich de beoefenaar al naar zijn voorkeur, maar in de historische belangstelling ligt die voorkeur voor een bepaald stuk verleden verankerd in tal van gevoelens, die ver buiten de zuiver wetenschap-

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 12.

pelijke aspiratie uitgaan. De verbeeldingskracht heeft er een machtig aandeel in, en nog meer het gemoed. Het is een liefde tot het verleden, een zucht om oude doode dingen te zien herrijzen in een glans van warm leven.

Hier ligt de rechtvaardiging van al dien kleinen historischen arbeid, die dagelijks in alle landen door talloozen aan een beperkt onderwerp van hun keuze wordt besteed. Volkomen ten onrechte heeft destijds Nietzsche deze aandrift naar het kleine verleden als antiquarische belangstelling minachtend verworpen. Het is een volwaardige vorm van weetlust [1]).

Hier ligt ook het goed recht en de onmisbaarheid van den historischen dilettant. Op geen gebied van wetenschap is hij zoo nuttig en welkom als op dat van de historie, toegankelijk voor iedereen als het is.

De voorafgaande beschouwingen leiden ons nu terug naar nog één tegenstelling, die wij reeds eerder ontmoetten, maar die zich nu dreigend verheft: die van het subjectief en het objectief element der geschiedbeoefening. Hebben wij, bij het beschrijven van den aard der historische werkzaamheid en kennis, niet allengs zooveel ruimte toegekend aan het subjectieve, dat daarmee de graad van zekerheid der historische wetenschap volkomen problematiek is geworden?

Dien graad van zekerheid moeten wij thans tot besluit van dit hoofdstuk nog eens goed in het oog vatten.

Vatten wij samen, wat tevoren reeds over het subjectieve element van alle historische kennis werd op-

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen* blz. 9.

gemerkt. Het ontbreekt nooit. Het werkt reeds in de vraagstelling. Al naar de vraag luidt, let men op andere feiten, legt men andere verbindingen, geeft men andere interpretaties. Elke constateering van samenhang houdt verband met een waarde, die door het denkende subject aan de dingen wordt toegekend. Historische kennis, die niet haar klankbodem en haar maatstaf heeft in een persoonlijk geestes- en zieleleven, is dood en waardeloos.

Het komt er op aan, in hoeverre persoonlijke waardeering het oordeel beheerscht en kritiek toelaat. Hoe dierbaarder de eigen levensbeschouwing, hoe hartstochtelijker beleden de eigen leer, des te gemakkelijker trekt zij het historische oordeel scheef. Van onvermijdelijk subjectieve benadering der problemen tot grove vooringenomenheid en partijdigheid leidt een zacht glooiende helling.

Hoe weren wij ons, gezien deze feiten, tegen een verregaand scepticisme, dat het gansche beeld der historie voor „fable convenue", voor wankele, waardelooze kennis verklaart? Misschien biedt de historie zelf troost.

Het historisch scepticisme, niet te vereenzelvigen met het algemeen philosophische scepticisme, is al een oude ziekte. Het is geenszins een product van moderne kennisleer of van kritische methode. Evenmin is het gesproten uit het oude Pyrrhonisme. Het komt, naar het schijnt, bij herhaling op, telkens wanneer een krachtige nieuwe gedachtenstrooming een tijd dwingt, zijn standpunt tegenover de historie opnieuw te bepalen.

Het Humanisme brengt zulk een vlaag van scepticisme mee; Vives en Agrippa van Nettesheim zijn er de exponenten van; de 17e eeuw opnieuw, getuige Pierre Bayle en Fontenelle. Het doet zich voor in een fijneren en in een groveren vorm. De laatste ontkent voetstoots de echtheid der bronnen. Zoo verklaarde omstreeks 1700 de Fransche Jezuïet Jean Hardouin vrijwel de geheele klassieke overlevering, mitsgaders die der vroegere middeleeuwen, voor opzettelijk vervalscht om het Christendom te benadeelen. De fijnere vorm van scepticisme loochent niet *a priori* de echtheid der bronnen, maar ontkent de mogelijkheid, dat de weergave der feiten, zelfs door tijdgenooten of ooggetuigen, juist zou kunnen zijn. Hierop slaat de anecdote omtrent Walter Raleigh, die op het binnenplein van zijn gevangenis een tumult zag afspelen, vervolgens het geval hoorde beschrijven door den cipier, die hem zijn eten bracht, en toen, ontzet over de discrepantie tusschen zijn eigen waarneming en die van een anderen ooggetuige, zijn pas voltooide Wereldgeschiedenis in het vuur zou hebben geworpen.

Voor een twijfel van dezen aard is natuurlijk alle reden. Het is bekend, dat de psychologie, met name in dienst van het strafrecht, Raleigh's bevinding iederen dag door experiment verrassend kan bevestigen. Men enscèneert in een collegezaal een vooraf nauwkeurig vastgelegd tumult, en laat elk der van niets wetende aanwezigen zijn weergave van het geval opteekenen. Deze opteekeningen van ooggetuigen blijken hopeloos uiteen te loopen. De gevolgtrekking ligt voor de hand:

indien de onbetrouwbaarheid van elk getuigenverhoor zoo gemakkelijk kan worden aangetoond, waar het eenvoudige gevallen uit het dagelijksch leven betreft, welk vertrouwen verdienen dan de indirecte, soms partijdige, dikwijls opgesmukte berichten omtrent het verleden? — Wie zich aldus tot grondig historisch scepticisme laat verleiden, vergeet in den regel het volgende. Vooreerst dat de moderne kritische geschiedeniswetenschap bij voorkeur haar kennis put niet uit de opzettelijk aangelegde verhalende bronnen, maar uit de directe overblijfselen, in stof of schrift, van het verleden, terwijl bovendien haar methode haar geleerd heeft, de historische getuigenissen op hun waarde nauwkeurig te beproeven. Voorts heeft het strafrechtelijk laboratorium, dat de geringe waarde van elk getuigenis bewees, ook de tegenproef geleverd. Stelde men de tegenstrijdige getuigenissen in handen van een ervaren rechter, dan bleek deze in den regel in staat, uit de gebrekkige gegevens de juiste toedracht, zooals die te voren was vastgelegd, te reconstrueeren.

Opmerking verdient ook het volgende. Juist de hyperkritische geschiedvorscher, de scepticus bij uitnemendheid, is meestal gedwongen, voor *zijn* afwijkende voorstelling der feiten zijn toevlucht te nemen tot fantastische constructies, die hem zelf van kritischen twijfel in bodemlooze lichtgeloovigheid doen vervallen.

Het gewichtigste argument echter tegen het historisch scepticisme is dit. Wie aan de mogelijkheid van juiste waarneming en overlevering ten opzichte der historie twijfelt, mag van dien twijfel zijn eigen waarneming,

oordeel, combinatie en interpretatie niet uitsluiten. Hij kan dien twijfel niet beperken tot zijn historische kritiek, maar is genoodzaakt, hem ook te laten gelden ten opzichte van zijn eigen leven. Hij bespeurt dan terstond, dat hem voor allerlei verhoudingen in zijn eigen leven, die hij als volstrekt vaststaand aanneemt, het afdoende bewijs niet alleen ontbreekt, maar dat het niet te leveren is. Kortom hij ziet zich gedwongen, om met het historische scepticisme ook het algemeen philosophische te aanvaarden. Het algemeen philosophische scepticisme nu is een fraai gedachtenspel, maar men kan er niet naar leven.

Ook hier toont de historie weer haar hecht verband met het leven zelf. Wij leven, wij oordeelen, wij handelen voortdurend op evidentie, dat wil zeggen op klaarblijkelijke waarschijnlijkheid, die voor overtuiging voldoende is. En in tallooze gevallen komen wij aan de evidentie niet eens toe, maar handelen op goed vertrouwen. Evidentie is ook voor de historie de graad van zekerheid, waarover zij beschikt. De historie is bij het aannemen van evidentie strenger dan het gewone leven, want haar methode laat haar de aanvaarding op goed vertrouwen slechts in zeer beperkte mate toe.

De baseering op de authentieke documenten, de vergelijkende methode, de stelselmatige kritiek hebben het gevaar van sceptische moedeloosheid voor de historie verminderd. De nauwkeurige observatie, die door oefening en vergelijking het onechte en onbetrouwbare materiaal weet uit te scheiden, verhoogt daarmee tevens de waarde en zekerheid van het als echt en juist ge-

staafde. De geschoolde historicus voelt zich in het gebruik van zijn criteria zeker genoeg. Enkel de ongeschoolde zal nu eens geneigd zijn, flagránte vervalsching te aanvaarden, dan weer het meest authentieke te verwerpen. Het historische onderscheidingsvermogen eischt drie dingen: gezond verstand, oefening en bovenal historischen zin, dat is een hooge vorm van dat gevoel voor qualiteit, waarmee de kunstkenner een echt kunstwerk van een valsch en den eenen stijl van den anderen onderscheidt.

Een zeker historisch onderscheidingsvermogen is in onzen tijd het deel geworden van alle beschaafden. Iedereen heeft eenig gevoel voor het verschil van tijdperken, stijlen en beschavingen, kan zich naar believen indenken in de sfeer van het antieke leven, van middeleeuwen, van renaissance, van achttiende eeuw. Onze geest en onze cultuur zijn voor het historische in hooge mate geleidend geworden. Historisch denken is ons in het bloed gegaan.

Zoo komen wij op de vraag, waaraan de vierde van deze studiën gewijd zal zijn: welke is de plaats en de functie van de historische wetenschap in het leven van onzen tijd?

DE WAARDE DER HISTORIE

Wat is de plaats, die in het geestelijk en maatschappelijk leven van onzen tijd de historie inneemt, wat is de functie, die zij daarin vervult?

Is de historie in den tegenwoordigen tijd een bloeiende wetenschap te noemen? Neemt zij een eervolle plaats in in het wereldleven? Vindt zij algemeen erkenning, beroept men zich op haar, zoekt men steun bij haar? — Het antwoord op deze vragen kàn niet eenvoudig zijn. Er heerscht op dit punt als op zoovele, die de cultuur betreffen, verwarring, krasse oneenigheid en tegenspraak.

De historische productie is over de geheele wereld overvloediger dan ooit. Zij onderscheidt zich van andere wetenschappelijke productie, doordat op geen ander gebied zulk een groot deel van het voortgebrachte zich richt tot een wijder publiek dan dat der vakkenners. Het is het voorrecht en de dure plicht der historie, om zich verstaanbaar te maken voor alle ontwikkelden. Elke wetenschap tracht in zekere mate naast haar enkel voor geschoolden toegankelijken arbeid ook een product voor populair gebruik te leveren. Voor de meeste blijft dit een bijproduct. Voor de historie is het een essentieel deel van haar werkzaamheid.

Voldoet zij aan dien eisch, het algemeene cultureele bewustzijn te verhelderen? Oppervlakkig gezien, ja. Het stroomt in alle landen groote geïllustreerde wereldgeschiedenissen, handboeken over allerlei onderwerpen voor een groot publiek, uitgaven van mémoires, bio-

grafieën, historische feuilletons, eindelijk verklarende geschiedbeschouwingen van diepzinnigen of quasi-diepzinnigen aard, van vaak mythischen of profetischen klank. Maar dit alles te zamen is nog niet te beschouwen als het hoogste, volmaakte eindresultaat van den wetenschappelijken arbeid zelf. Al deze bonte leesstof groeit op aan de buitenzijde der historische wetenschap, in aanzienlijke mate uitgelokt door de vraag van de uitgevers. Waaraan evenwel arbeiden de tallooze vorschers, hetzij individueel of vereenigd in instituten van onderzoek en uitgave, kortom wat levert het omvangrijke technische apparaat der historische wetenschap af? Beantwoordt de voortgang van het onderzoek, het doordringen in de problemen, en de qualiteit van het voortgebrachte aan den eisch, dien de tijd aan de historische wetenschap stelt?

Hierop meenen velen een ongunstig antwoord te moeten geven. De historische wetenschap, meenen zij, verspilt haar krachten aan zich steeds ophoopende bronnenuitgaven van problematische belangrijkheid, aan de minutieuze kritiek van het détail. Zij verliest zich in eindeloos divergeerende studiën van het bijzondere en locale. Zij leeft in de illusie, dat eerst àl de stof moet zijn verzameld, geschift en toebereid, eer de groote verwerking kan beginnen, die men van haar verwacht, en tracht al haar klein gedoe als onmisbaren, nuttigen voorarbeid te rechtvaardigen [1]).

Wij hebben hierboven [2]) reeds betoogd, dat de his-

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen*, blz. 1—16.
[2]) Blz. 78.

torische wetenschap uit haar aard divergeerend werkt, en dat haar onderzoek der bijzonderheden onmisbaar en volwaardig moet heeten. Met den roep: wat heeft onze beschaving aan een historische wetenschap, die het stof der archieven maalt? stemt al te gaarne een koor van oordeelaars in, die volstrekt niet weten of begrijpen, wat historische wetenschap is, die niet alleen nooit het simpelste historische onderzoek hebben verricht (van iemand die over chemie oordeelt zal men verwachten, dat hij wel eens een reageerbuisje in de hand heeft gehad), maar ook volkomen onbekend zijn met de plaats, die de echte, ernstige historische wetenschap in de cultuur van een land kan innemen. (Frankrijk is in dit opzicht een gunstig voorbeeld.) Wanneer zij: cultuur! roepen, meenen zij den kring van hun eigen beperkte belangstelling.

Doch het is niet alleen wegens een overmaat van vakmatig detailwerk, waarmee de wereld niet gebaat schijnt, dat velen zich van de historie afkeeren. Men betwist de waarde van historische kennis op zich zelf, ja men schrijft aan de historische gerichtheid van den geest een verderfelijken invloed toe op het leven zelf van den tijd. Wij komen hier op de tegenstelling Historisme en Anti-historisme, die onze nadere aandacht verdient.

Oudere beschavingstijdperken hebben zonder uitzondering de kennis van het verleden als iets waardevols, ja bijna geheiligds erkend. Oudheid, Middeleeuwen en Renaissance, Aziatische culturen en Europeesche gaan in dit opzicht samen. De eerste die de

historie als bron van echte kennis met nadruk zou verwerpen, was Descartes. Het was verklaarbaar, dat de schitterende opkomst der natuurwetenschap in de 17e eeuw een tijdlang de historie, met haar inderdaad nog gebrekkige techniek en conventioneele gedaante, in de schaduw stelde. Doch de historie laat zich niet uitdrijven. Reeds in de 18e eeuw haalt zij, zooals wij vroeger geschetst hebben [1]), die schade meer dan in. De 19e eeuw wordt die van het historisch denken bij uitnemendheid. Men wil voortaan, om een verschijnsel te verstaan, het zien in zijn oorsprong en in zijn groei. Taal, recht, volkshuishouding, staat, godsdienst, samenleving worden historisch beschouwd en historisch begrepen. Daar lag een oneindige winst voor den geest. Maar daar lagen ook groote gevaren. Wie meent dat een verschijnsel ènkel historie is, ènkel een verschiet van verschillende phasen, geeft het *principium individuationis* prijs, en vervalt tot onvruchtbaar relativisme.

Dat zag al in 1873 Nietzsche, toen hij zijn *Unzeitgemässe Betrachtung* „Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben" schreef. Hij verwierp niet alleen het hoofdbestanddeel der historische wetenschap als waardelooze antiquarische geleerdheid, hij predikte reeds bewustzijnsvernauwing en blindheid voor al het overige als de voorwaarde om groote daden te volbrengen! — Wij zien er dagelijks de vruchten van.

De historische wetenschap ging haars weegs, en bleef haar eminente waarde voortdurend bewijzen, haar karakter van cultureele levensbehoefte ongeschokt

[1]) Hierboven blz. 14 vg.

handhaven. Niettemin won het verzet tegen een teveel aan historie en een overspanning van haar bewijskracht veld. Het woord Historisme, als aanklacht tegen overschatting en misbruik van de historie als kenmiddel, wordt naar het schijnt in 1892 het eerst aangetroffen [1]). De weerzin tegen het relativisme, dat daaraan onvermijdelijk verbonden scheen, deed zich steeds luider hooren. Doch eerst de wereldoorlog heeft in zijn helschen drom van gevolgen een verschijnsel meegebracht, dat zich regelrecht Antihistorisme noemt.

Thans niet bij monde van een grooten denker als Descartes, maar in een verward koor van heftige stemmen klinkt het geluid: Historia, uw tijd is voorbij! Uw kennis is waardelooze kennis. Het verleden heeft afgedaan. Weg met dien ouden rommel! Het leven eischt onze spontane krachten, onbelemmerd door den mantel der dooden, onbelast met het gewicht van oude ervaring en wijsheid, blind en onstuimig. De toekomst roept ons!

Dit moderne antihistorisme heeft Benedetto Croce reeds zeven jaar geleden barbarie en verwildering genoemd [2]). Ik geloof niet, dat de sedert verloopen jaren hem aanleiding zullen hebben gegeven, dat oordeel te matigen. Croce erkent, dat op groote keerpunten der beschaving de geest meer dan eens bewust en opzettelijk

---

[1]) Aldus Meinecke in een bespreking van Karl Heussi, Die Krisis des Historismus, in Historische Zeitschrift, 149, p. 303.

[2]) In een voordracht Antihistorisme op het internationale congres voor philosophie te Oxford, Sept. 1930, in Duitsche vertaling van K. Vossler verschenen Hist. Zeitschrift 143, p. 457.

de erfenis van het verleden heeft moeten verzaken, om verder te kunnen schrijden. Doch in tegenstelling met de vroegere gevallen van zulk een breken met de historie kan hij in het hedendaagsche Antihistorisme geen dageraad van nieuwe cultuur bespeuren.

Men kan, schijnt het mij, de gevaren van een doorgevoerd historisme zeer wel toegeven, zonder daarmee in de Charybdis van een uitgesproken antihistorisme te vervallen. Ongetwijfeld is het uitsluitend aanleggen van een historischen maatstaf een doodend beginsel. Het valt niet te ontkennen: een eindweegs achter ons ligt een periode, die inderdaad alle normen en waarheden scheen te willen opbouwen uit de geschiedenis. Een principieele historiseering van het geestesleven dreigde. Uit zulk een heillooze begoocheling moest een uitweg gevonden worden. Troeltsch, in zijn laatste werk *Der Historismus*, zag de mogelijkheid van die bevrijding in verschillende richting, langs den weg der redelijkheid, der religie of der aesthetische aanschouwing. Zelf voor de keus gesteld, prees hij als beter dan elk dier wegen afzonderlijk een verbinding aan van historisch denken zelf met philosophie.

Indien geschiedbeoefening relativist zou maken, zijn dan, vraagt men zich, de groote geschiedkenners van alle tijden zulke relativisten, zulke beginselloozen geweest? Een Thucydides, een Plutarchus, een Augustinus? Een Ranke, een Tocqueville, een Michelet? Immers neen.

Laat men zijn eigen geest beproeven. Staan onze historische noties onzen vasten overtuigingen in den

weg? Ik geloof het niet. Ik voor mij heb de wankel makende, de sloopende werking der historie nooit ondervonden. Zich verdiepen in de historie, zou ik zeggen, is een vorm van behagen aan de wereld en van opgaan in haar beschouwing. Historie, evengoed als natuurwetenschap, geneest van egocentrisme, geneest van overschatting der belangrijkheid of geldigheid van het onmiddellijk omringende. Wat is beter voor den mensch dan de grenzen te zien wijken, in den tijd en in de ruimte, van zijn eigen enge persoonlijkheid, dan zich gebonden te zien aan wat voorafging en wat volgen zal? Wat is heilzamer dan de eeuwige onvolmaaktheid en de eeuwige aspiratie te zien, de beperktheid van alle menschelijk vermogen, de afhankelijkheid, ook van genie en heldendom, van hooger macht?

Wie de geschiedenis beoefent uit een spontane liefde tot het verleden, behoeft de euvelen van het historisme niet te vreezen. Hij beleeft in de historie een vorm van geestelijke vrijheid, die het hoogste is, wat hem gegeven is.

De praktijk der historische wetenschap heeft tot nu toe van den stormloop van het antihistorisme zich weinig aangetrokken. Hoogstens beweegt zulk een aanval haar, zich van den aard en het belang van haar functie opnieuw rekenschap te geven.

Stellen wij de vraag: wat wil de historie, wat kan zij? dan valt er eerst af te rekenen met een antwoord, dat op die vraag reeds lang geleden is gegeven, en dat in wijde kringen als geldende leer is aanvaard, namelijk

de schematische indeeling, waaraan Ernst Bernheim in zijn veelgebruikt *Lehrbuch der historischen Methode* meende, de historische wetenschap te kunnen onderwerpen [1]).

Bernheim dan onderscheidde, als drie opeenvolgende trappen van elkaar overtreffende waarde, de volgende vormen van geschiedbeoefening. De oudste en oorspronkelijkste is de verhalende of weergevende (referierende) geschiedenis. Uit kinderlijk behagen en nieuwsgierigheid, uit roemzucht en ter bevrediging van de behoeften der fantazie verhaalt een primitieve cultuur de groote daden der vaderen. Een ietwat verder voortgeschreden beschaving zal terwille van de herinnering op zich zelf of tot ritueele en politieke doeleinden belangrijke feiten en data opteekenen, den tekst van verdragen, de reeks van vorsten of ambtenaren enz. In dit alles, meent Bernheim, is van wetenschap nog nauwelijks sprake.

De tweede phase is die der leerzame of pragmatische geschiedenis. Hier is het er om te doen, uit de lotgevallen der voorouders en vroegeren leering te trekken voor de toekomst, leering allereerst voor den staatsman. Hier zoekt men dus naar de motieven van menschelijke handelingen, naar de oorzaken van staatkundige wisselingen. Het is het standpunt van Livius, van Tacitus, van Machiavelli.

Eerst in haar derden vorm, dien Bernheim Genetische geschiedenis noemt, neemt deze, volgens hem, wetenschappelijk karakter aan. Nu wil men weten, hoe elk historisch verschijnsel geworden is wat het is, hoe het

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen*, blz. 158.

zich in den samenhang van het gebeurde ontwikkeld heeft. Eerst de 19e eeuw, meent Bernheim, kon dit waarlijk wetenschappelijke standpunt ten volle opleveren, door haar inzicht in de voortdurende verandering van zeden en staatsvormen, door haar begrip voor den samenhang van godsdienst, recht, kunst, bedrijf als één geheel, door haar kritische behandeling der documenten.

Bernheim zelf wil de drie stadiën niet volstrekt van elkaar scheiden. De jongste en volmaaktste vorm bevredigt tevens de oudere eischen van fantazie, herinnering en leering, maar maakt ze ondergeschikt. Sporen van genetische beschouwing vindt men ook reeds in de Middeleeuwen enz. — Het komt mij evenwel voor, dat de erkenning van zijn betrekkelijkheid niet in staat is, de bruikbaarheid van het schema te redden. Het drieledig schema zelf voldoet niet. De drie termen verhalend, leerzaam en genetisch vormen geen logische trits. Zij geven slechts betrekkelijk willekeurige, accidenteele kenmerken aan, die welbeschouwd aan alle drie phasen toekomen. Alle geschiedenis is verhalend; het is haar grondtrek zelf, dat zij niet bewijst en formuleert, maar verhaalt. Alle geschiedenis is genetisch. Bernheim stelt zich hier veel te sterk op de basis van het moderne ontwikkelingsbegrip. De historisch geoccupeerde geest vraagt *altijd:* hoe is dit alles zoo geworden? vanwaar zijn wij gekomen? wat is aan ons voorafgegaan? — Of het antwoord gegeven wordt in mythe, sage, lied of in zakelijk verhaal doet niet ter zake; het product is voor de beschaving, die de vraag

stelt, geschiedenis. Of het antwoord gebaseerd is op een wetenschappelijk geformuleerde leer van organisme en evolutie doet evenmin ter zake. Waar naar oorzaak gevraagd wordt, wordt naar wording gevraagd. Schreef niet Herodotus reeds, om te laten zien, „door welke oorzaak Grieken en Perzen krijg gevoerd hadden"? Waar verwikkeling wordt gezien, is het oog gericht op ontwikkeling [1]), om het even of men die naspeurt in het lot van enkele menschen of in den groei der gansche menschheid.

En ten slotte, en dit is het voornaamste bezwaar tegen Bernheim's schema: alle geschiedenis is leerzaam, wil leerzaam zijn, moet leerzaam zijn. Op dit punt ligt het groote misverstand, niet bij Bernheim alleen. Zeker, de oude spreuk *historia vitae magistra* heeft niet meer de naïeve, schoolsche beteekenis van voorheen. De geschiedenis dient ons niet meer als een arsenaal van leeringen en exempelen. Men vraagt haar geen „lessen" meer, men meent niet meer, dat een staatsman kant en klaar zijn gedragslijn uit de geschiedenis kan halen. Men beoefent de geschiedenis niet om haar „nuttigheid", alsof zij technische perfectie en juiste handgrepen leerde. Men wil het verleden kennen. Waartoe wil men het kennen? — Er zijn er nog altijd die antwoorden: om de toekomst te voorzien. Er zijn er zeer velen, die meenen: om het heden te begrijpen. Ik voor

---

[1]) In zijn tegenstelling tot verwikkeling is ontwikkeling, d. w. z. loswikkeling, een volkomen gerechtvaardigde historische term. Maar dit is niet de zin, waarin men van ontwikkeling van staten of instellingen spreekt, daar is de biologische metaphora aan het woord.

mij ga zelfs zoo ver niet. Ik meen, dat de geschiedenis een gezicht op het verleden zelf zoekt. Maar waartoe? Het finale moment in onzen drang naar kennis láát zich niet verwaarloozen. Toch altijd tenslotte om te „begrijpen". Wat? — Niet de bijzondere omstandigheden en mogelijkheden van het verwarde heden. Wie dat wilde volhouden, zou niet moeten terugschrikken voor de gevolgtrekking, dat hij Luther wil kennen, *teneinde* de kerkpolitiek van het Derde Rijk te verstaan, of Michel Angelo, *om* het expressionisme van 1920 te begrijpen. Neen, niet om den storm van het duistere heden is het te doen, maar om de wereld en het leven zelf, in hun eeuwige beteekenis, hun eeuwigen drang en hun eeuwige rust. Zoo heeft Jacob Burckhardt het treffend uitgedrukt: „Was einst Jubel und Jammer war, muss nun Erkenntnis werden, wie eigentlich auch im Leben des Einzelnen. Damit erhält auch der Satz *historia vitae magistra* einen höheren und zugleich bescheideneren Sinn. Wir wollen durch Erfahrung nicht sowohl klug (für ein andermal) als weise (für immer) werden."

Zoo verstaan is alle geschiedenis pragmatisch te noemen. Ieder die iets vertelt, deelt *zin* mee, geeft *inzicht*, dus *leert*, d. w. z. maakt wijzer.

Dit punt is, naar het mij voorkomt, ook misverstaan door een der klaarste en waarlijk leidendste geesten van heden, waar hij de waarde van historische kennis verwerpt en zich den vijand der historie noemt. Ik bedoel Paul Valéry [1]). Het is voorzeker niet als woord-

[1]) Zie diens De l'histoire, Regards sur le monde actuel, 1933, p. 63, en Le fait historique, Œuvres, Variété, 1er vol. 1934, p. 153.

voerder van het rumoerige antihistorisme van den dag, dat de dichter-wijsgeer deze positie inneemt. Niemand die zijn woord kent, zal het een oogenblik gelooven. Valéry hernieuwt veeleer het strenge en sobere antihistorisme van Descartes, met wien zijn landgenooten hem immers met nadruk vergelijken. In zijn zucht naar het klare, het exacte, het mathematisch zuivere, heeft Valéry geen plaats voor de phantasmagorieën der historie.

Maar hij miskent haar toch. Hem zweeft nog steeds voor oogen het beeld van de oratorische, welverzekerde Clio, die als een schooljuffrouw lessen uitdeelt en naar Fransche zede prijzen toekent, die alles verklaren kan, met een waarschuwing als moraal. — Zoo is onze Muze niet meer. Ik zie haar veeleer stil en ernstig de bloemen vergaren van de asphodelos-weide, in het land der schimmen. In een tijd, waarin, wel zeer anders dan in ons middeleeuwsch verleden, alle streven, alle wetenschap ook, is gericht op het leven, behoudt de historie een zekere gerichtheid op den dood, welke haar dicht bij de wijsbegeerte plaatst.

Ik weet het wel, de hartstocht van onzen tijd wil aan de historie andere taken opdringen. Men laat haar die serene onttrokkenheid aan het gewoel van het oogenblik niet toe. Zij zal de wenschen en de belangen hebben te dienen van hen die nu leven, en die nu heerschen of genieten willen. In drie vormen, schijnt het mij, wordt de wetenschap der geschiedenis heden ten dage geadultereerd, haar aard miskend, haar zuiverheid verduisterd. Elk dier drie vormen representeert als 't

ware een overdrijving, een overspanning van één der drie momenten, die zooeven aan de orde waren: verhalen, leeren en evolutionistisch verklaren. Laat ons trachten die drie richtingen te schetsen.

Er is een school, of er was een school, want wij leven in dit opzicht snel, die zich luide aandient als „The new history". Het is een na-oorlogsproduct. Het komt uit Amerika en uit Italië. Haar profeet H. E. Barnes [1]) opende den veldtocht met een luid protest tegen het analytische deel der historische werkzaamheid, tegen den nadruk op het politieke, tegen het verhalend karakter der geschiedenis. Zij moet volgens Barnes zijn: exacte reconstructie van *alle* sociale gegevens in hun historischen opbouw, met de middelen van alle wetenschappen, die den mensch betreffen, en met het doel, rationeele leiding der maatschappij te bevorderen. In deze opvatting wordt de eigenlijke stof der historie, de kennis van verleden feiten, waardeloos.

Het is duidelijk, dat hier eensdeels het evolutionistisch gezichtspunt, anderdeels de exacte methode in hun bruikbaarheid voor de historie worden overschat, terwijl bovendien het moment der leerzaamheid op verouderde wijze wordt geaccentueerd. Het is feitelijk een nieuwe aanval van de sociologie op de historie, en als zoodanig was de beweging lang niet zoo nieuw, als haar woordvoerders meenden. Een soortgelijke eisch, dat de

---

[1]) H. E. Barnes, *The new history and the social sciences*, 1925. In Italië ging de beweging, in ietwat andere richting, uit van de *Nuova Rivista Storica* en haar redacteur Corrado Barbagallo, die het subjectivisme en de intuïtie ten top wilde voeren.

historie zich tot sociologie moest bekeeren, was immers in Europa reeds omstreeks 1890 aan de orde geweest.

Wat er in de toekomst nog uit dezen ongetwijfeld ernstigen en wetenschappelijken impuls moge voortkomen, men kan niet zeggen, dat „the new history" in de ongeveer tien jaren van haar werking de revolutie der wetenschap, die zij aankondigde, voltrokken heeft.

De tweede vorm van uit het lid getrokken geschienis overspant het op zich zelf onmisbare fantazie-element der geschiedenis, en representeert daarmede de overdrijving van het verhalende moment. Ik heb het oog op de zoogenaamde „histoire romancée" [1]). Let wel, niet op den historischen roman. De historische roman is een onberispelijk letterkundig genre. Hij put zijn stof uit de geschiedenis, geeft beelden uit een bepaald historisch verleden, maar biedt ze als louter bellettrie, zonder aanspraak om als strikte waarheid te gelden, ook al meent de auteur, dat zijn voorstelling van het historisch milieu de juiste is. De litteraire historie van heden ten dage daarentegen — ik denk aan de versierde biografie, zooals Emil Ludwig en anderen haar schiepen — pretendeert geschiedenis te geven, maar doet dit niet alleen met een overmaat van litteraire middelen, maar tevens (en hierop komt het aan) met een in den grond litteraire bedoeling. Het is hun niet te doen om het sobere deel der kenbare waarheid. Zij vullen het aan met verzonnen bijzonderheden van psychologischen aard, met meer *couleur locale*, dan de overlevering toelaat. Het is geparfumeerde historie.

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen*, blz. 32-48.

Deze geesten kennen de resignatie in het niet-weten niet, noch den goeden smaak van het ongezegd-laten. Zij onderschatten de verbeeldingskracht van hun lezer, die hun strikjes en kwikjes wel missen kan. Men kan daartegen aanvoeren, dat de opgang van het genre toch een honger naar historische lectuur bewees, dien de wetenschap niet heeft kunnen bevredigen. Het een en het ander is niet te ontkennen, maar de vraag blijkt gewettigd, of die belangstelling in opgesmukte historie niet een verzwakking van het oordeel en een ontaarding van den smaak beduidt, een geestelijke gemakzucht van een met de film grootgebracht publiek. Een eeuw geleden las het beschaafde publiek met graagte Ranke en Macaulay. Het was zeer zeker een veel minder talrijk publiek, maar het had ongetwijfeld veel meer historischen zin, veel meer echte historische belangstelling. Het had meer tijd, meer vrije aandacht, — zal men mij zeggen. Ja, daar raken wij een der grondeuvelen van onzen tijd! Doch mijn bezwaar tegen het gelaakte genre wordt er niet anders door.

Hoe dit zij, men zal mij wel toegeven, dat de ernstige historicus aan de neiging tot litteraire aankleeding en versiering nimmer mag meedoen. Voorbeelden, dat zij dit wel deden, ontbreken helaas niet.

Veel bedenkelijker en gevaarlijker dan de „new history", met haar toch hoogst eerbiedwaardige wetenschappelijke bedoeling, en dan de bellettristische historie, die haar luchtig karakter open genoeg aan den dag legt, is de derde vorm van ontaarding der historische

wetenschap, dien ik historie in dienstbaarheid wil noemen. Overal rondom ons verheffen zich richtingen, die de geschiedenis misbruiken voor politieke of sociale doeleinden. Het is een teleurstellend feit, dat een eeuw van strenge wetenschap kon worden gevolgd door een tijdperk, dat bereid schijnt, elk beginsel van onbevooroordeeldheid gewillig prijs te geven. Wat valt meer te beklagen: de dwingelandij van heerschende machten, die het belijden van een voorgeschreven leer opleggen, of de vaardigheid, waarmee een nationale wetenschap zich, zonder tegenspraak tot het uiterste, tot haar nieuwe taak bekwaamt? Landen die eenmaal mee vooraan stonden in de geestelijke cultuur, zijn nu het terrein van een historie aan den ketting.

Van de 18e eeuw af tot het begin der 20ste toe had de historische wetenschap met volhardenden ijver getracht, de religieuze of politieke partijdigheid uit het geschiedenisbeeld te verwijderen. Het was moeilijk, en het slaagde zelden geheel. Wereldbeschouwing, nationale voorkeur, sociale positie bleven te sterk, dan dat het verschil der gezichtspunten zich tot het mogelijke minimum liet reduceeren. Doch hoeveel was er omstreeks 1900 niet gewonnen sedert de dagen, dat katholieke en protestantsche historie elkander zelfs niet wilden kennen of verstaan!

In ieder geval, er was een *consensus omnium*, dat de historie onpartijdig *behoorde* te zijn, en dat, zoo niet het ideaal, dan toch een benadering daarvan bereikbaar was. De vrijheid der wetenschap, en daarmee haar hooge taak van onbevangen dienst eener voor allen

geldige waarheid, zweefde als bezielende overtuiging boven de werkplaats der geesten.

En nu? — Aan alle zijden grijnst ons het spook aan van verwrongen historie, slaaf van een tijdelijk stelsel van meening en gezag. Een historie met voorgeschreven politieke of sociale strekking. Het marxisme is daarin voorgegaan. Niemand zal ontkennen, dat er voor de grondleggers van het socialisme reden te over was om protest aan te teekenen tegen menige sociale eenzijdigheid en ontoelaatbare weglating in de traditioneele historie. Doch het marxisme schoot aanstonds, niet zijn eigen doel, maar dat der wetenschap voorbij. Het ontving in de leer van het historisch materialisme uit de hand van Marx en Engels zijn wereldbeschouwing en zijn wetenschapsleer. Aan deze moest voortaan de historie beantwoorden. Tot zoover deed de leer van het marxisme niet anders dan wat te voren de kerken hadden gedaan en nog eischten: het stellen van een ideëelen grondslag als uitgangspunt. Voorloopig bleef de toepassing der leer op de historie een ideaal, dat als zoodanig zuiver kon blijven. Het internationale socialisme van vóór den wereldoorlog, levende in oppositie en verdrukking, kon, van zijn standpunt, voor de economische geschiedverklaring het goed recht van internationale geldigheid nog opvorderen in naam van zuivere wetenschap. Eerst waar het socialisme in een bepaalden vorm tot heerschappij geraakte, d. w. z. in Rusland, werd het historisch materialisme een opgelegde dwangleer, geknechte wetenschap. De sowjetgeleerden komen naar de wetenschappelijke congressen met de gaarne

of ongaarne aanvaarde opdracht, om te getuigen, dat de wereld volgens het schema van Marx verloopt.

Het bewijs der onjuistheid van het historisch materialisme doet hier niet ter zake. De fout is, dat de historische wetenschap bij voorbaat aan een bepaalde verklaring van elken feitelijken samenhang wordt onderworpen. Men zegge niet: ge hebt immers zelf reeds eerder betoogd, dat elke historie in een bepaalde wereldbeschouwing of cultuur haar oorsprong en haar bedding heeft! — Ja, zeker, maar de onderzoeker is vrij, die wereldbeschouwing op te geven, als zijn onderzoek haar wraakt. Het is de dwang, die doodt.

Veel erger is het geval in de landen van nationalistische overheersching. Het marxisme, hoe eenzijdig, hoe onlogisch ook naar mijn meening, pretendeert althans te zijn een voor allen geldige verklaring van de wereld. Het is een algemeene leer van universeele strekking. De hypernationalismen daarentegen stellen met volle bewustheid en harde opzettelijkheid de historie in dienst van een beperkt *belang*. Maar, zeggen zij, achter dat belang staat een opperste idee: die van een volk en een staat. Doch hoe grooten eerbied men ook hebben mag voor die begrippen volk en staat, — en de mijne is groot —, welk denkend mensch kan een conceptie, die opgesloten ligt binnen den kring van één bepaalde en beperkte verwezenlijking van een niet-eeuwige en niet-universeele volkseenheid, in goede trouw verheffen tot het normgevende beginsel van het werk des geestes?

Culturen van beperkten of vernauwden blik kennen slechts een caricatuur van historie. De Griek zag al

het vreemde als barbarendom, de Contrareformatie zag al het niet-katholieke als des duivels, en omgekeerd. Maar de blik van die culturen *kon* niet verder reiken. De tegenwoordige tijd toont ons culturen van opzettelijk vernauwden blik. Het was het onschatbare voorrecht van onzen tijd om te kunnen uitzien over steeds wijder verten en diepten. Wee hun, die die gave hebben versmaad. De nieuwe heerschers, die voorschrijven, dat alle heil uit het germanendom of uit het latijnendom komt, zij weten in den grond wel beter. De *wil* tot onbevangenheid en onpartijdigheid ontbreekt. Met een perfide misbruik van de moderne kennisleer, die de onvermijdelijkheid van een subjectief element in de geesteswetenschappen heeft aangetoond, verklaren de toonaangevers der nationalistische historie subjectiviteit en intuïtie voor het uitgangspunt van historische kennis. En zoo groeit er in ons midden een geschiedschrijving, wier toon honderdmaal valscher klinkt dan de oude loftrompet, die in vroeger eeuwen de daden van zegevierende monarchen verheerlijkte.

Dit alles is in den grond antihistorisme. Het is de miskenning van wat de grondslag van alle historiekennis moet zijn: een eenvoudige waarheidsbehoefte, die aan geen andere normen dan die van de hoogst vatbare redelijkheid en het diepst innerlijke geweten onderworpen is.

Elke echte cultuur schrijft historie „naar haar beste weten". Is dat weten klein en onkritisch, dan zal ook die historie gebrekkig zijn. Maar toch zal die vage voorstelling van vroeger leven zulk een tijd dienen als

historie, tot sterking van de cultuur; zij zal een levens- en een waarheidsbehoefte bevredigen. Zij zal duizendmaal hooger staan dan de wanproducten van een bewuste geschiedvervalsching, begaan met alle middelen van kritiek en methode.

„Naar haar beste weten." Ons beste weten stelt hooge eischen. Wij hebben het recht niet meer, onkritisch te zijn. Wij kennen twintig culturen, oude en nieuwe, in hun variëteit en hun eigenaardigheid. Wij kennen, min of meer, zestig eeuwen van verleden menschdom. Tegen dien achtergrond moeten wij alle historie plaatsen. Alleen de wereld mag voor ons historisch geluid de klankbodem zijn. Wij kunnen den strengen eisch van de kritische methode, die ons gegeven is, van het wetenschappelijk gestaafde, niet prijsgeven, zonder het geweten van onze cultuur en van ieder denker persoonlijk te verzaken.

Ons historisch geweten nu kan enkel werken in vrijheid en in deemoed. De wetenschap dienen is een zaak van eerbied en onderwerping, maar onderwerping alleen aan het allerhoogste, niet aan tijdelijke stelsels van gezag, hoe krachtig zij zich ook beroepen op onze levendste instincten.

Niets is voor de toekomst der wetenschap zoo gevaarlijk, niets dreigt den geest van wetenschap zoozeer te verstikken, als het valsche heroïsme van onzen tijd, de moderne vorm van de opperste der hoofdzonden, *Superbia*.

Carlyle, die onder heldendom iets anders verstond dan wat een opgeblazen levensleer van heden ons pleegt

voor te filmen, zag als den wezenlijksten trek van zijn helden een bijzonder diepe oprechtheid. Het zij ons gezegd.

De geschiedenis is voor ons, evengoed als de philosophie en de natuurwetenschap, een vorm van de waarheid aangaande de wereld. Haar te beoefenen is een wijze van te zoeken naar den zin van dit ons bestaan. Wij wenden ons tot het verleden uit een waarheidsaspiratie en uit een levensbehoefte. En het is in die beide opzichten, dat de geschiedenis, meer dan de meeste wetenschappen, moet werken voor een groote schare, die haar opneemt en in haar leven verwerkt. Een geschiedeniswetenschap, die enkel zou werken voor een esoterische groep van vakgeleerden, vervult haar ware functie niet. Want het is de cultuurgemeenschap zelf, die haar om kennis vraagt. Die gemeenschap zelf wil en moet zich rekenschap geven van haar verleden. Dit geldt van elke cultuur, ook van de meest beperkte en archaïsche. Een beschaving als de Grieksche brengt nog maar een beperkte historie voort, haar blik reikt niet ver genoeg. Die van de middeleeuwsche christenheid reikte nauwelijks verder. Eerst sedert vier eeuwen is het veld van het verleden, dat men overziet, al wijder en wijder geworden. Steeds meer tijden, beschavingen, verschijnselen zijn in onze historische bevatting opgenomen. Van steeds meer vreemds en vers moet men zich rekenschap geven.

Onze hedendaagsche wereldcultuur is meer dan ooit gedrenkt in verleden [1]). Om zichzelf te begrijpen kàn

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen,* blz. 34.

zij niet anders dan zich voortdurend spiegelen in het beeldvlak van alle tijden. Het zou een misvatting zijn, te meenen, dat daarbij het recente verleden van den eigen cultuurkring van hooger en onmiddellijker belang was dan verre voortijd. Het komt mij wel eens voor, dat het overwegend belang van de allernieuwste geschiedenis gemeenlijk wordt overschat.

Zeker, het is natuurlijk, dat de stroom van publicaties over den wereldoorlog en wat eraan voorafging, voortdurend aanzwelt en de intensieve aandacht van velen trekt. Het is immers onze eigen zaak, onze eigen geschiedenis. Maar is het eigenlijk reeds geschiedenis? Kan het reeds worden gezien op dien geestelijken afstand, waarop de allerkleinste deelen worden samengevat tot grootere verbanden? Ik betwijfel het. Het schijnt mij, dat althans de aankomende historicus, de student, voor zijn vorming tot beschaafden mensch, meer gebaat is bij een inzicht, hoe de Europeesche staatsinstellingen in de middeleeuwen zijn ontstaan, of hoe het Romeinsche keizerrijk verviel, dan bij het omstandig verhaal van de voorgeschiedenis van den wereldoorlog.

Het is de historie te doen om afstand, om contrast, om perspectieven. Wij zoeken in het verleden niet alleen het gelijksoortige, dat aan onze eigen verhoudingen beantwoordt, maar evengoed de tegenstelling, het geheel vreemde. Juist uit die spanning van het begrip tusschen ver uiteenstaande polen wordt het historisch verstaan geboren.

De wereld te verstaan in en door het verleden, dat

is de aspiratie der geschiedenis [1]). Nogmaals, niet uitsluitend om door de kennis van het verleden die van het heden te verwerven. De ware historie zoekt het verleden ook om zijn eigen beteekenis. Niet om een nuttige les voor een bepaald geval in de naaste toekomst is het te doen, maar om een standpunt in het leven. Zich rekenschap geven, wel weten, waar men staat, zijn plaats oriënteeren aan punten ver uiteen in den tijd, dat is het werk van den historiekenner. Bij deze houding valt die gepostuleerde tegenstelling tusschen het verhalende, het leerzame en het verklarende, waarvan wij vroeger spraken, geheel en al weg.

Waar de historische aspiratie aldus wordt opgevat, verliest ook de tegenstelling tusschen geschiedvorsching en geschiedschrijving haar scheidend karakter. In beiderlei werkzaamheid wordt het doel gelijkelijk gediend. Die dienst is verhooging en verfijning van het gehalte eener beschaving. Aan de zuiverheid en den rijkdom van haar historische kennis kan men niet in de laatste plaats de waarde van een cultuur aflezen.

Onze eeuw heeft in de historie een kostbaar erfgoed van de vorige te bewaren en uit te bouwen. Zij heeft daar de middelen toe, rijker en beter dan eenige vroegere tijd. Zij heeft er de gaven van verstand en inzicht toe. Moge het haar, om de beoefening der historie op peil te houden, en op nog hooger peil te brengen, niet ontbreken aan dat, wat nog onmisbaarder is dan de technische middelen en het klare verstand: aan den oprechten wil en aan den zuiveren geest.

[1]) Vgl. *Cultuurhistorische Verkenningen*, blz. 162.

KORT BEGRIP VAN DEN AARD DER GESCHIEDENIS ALS CULTUURVERSCHIJNSEL EN ALS WETENSCHAP

1. Woordbeteekenis. In het woord Geschiedenis zijn verschillende beteekenissen vereenigd, te weten: 1. iets wat geschied is, een voorval, een gebeurtenis; 2. het verhaal daarvan; 3. het geheel der kennis omtrent het verleden van: *a.* een bepaalden staat van zaken in het algemeen, *b.* in het bijzonder van een bepaalde menschelijke gemeenschap; 4. de wetenschap, die zoodanige kennis tracht vast te stellen en over te leveren. Het woord Historie stemt in het gebruik met Geschiedenis vrijwel overeen, maar zijn grondbeteekenis verschilt; het Grieksche ἱστορία beteekende oorspronkelijk: door onderzoek verworven kennis. In verband daarmee ligt bij Historie de nadruk iets minder op het verleden, en eveneens minder op de menschelijke gemeenschap, zooals nog spreekt uit de benaming Natuurlijke historie. In het hier volgende zal verder uitsluitend sprake zijn van Geschiedenis in de beteekenissen hierboven vermeld onder 3*b* en 4.

2. Opkomst en voortgang der geschiedschrijving en -vorsching. Inhoud, aard en vorm van het geschiedverhaal zijn steeds afhankelijk van de vragen, welke de gemeenschap, die de kennis begeert, aan het verleden stelt, en van de functie die de mededeeling van die kennis in het maatschappelijk leven dier gemeenschap heeft. De vraag, wàt van al het vroeger gebeurde als gewichtig, als wetenswaardig

geldt, wordt bepaald door den aard van de beschavingsgroep, die geschiedenis wenscht te kennen. Hetzelfde geldt van het vermogen, om zoodanige kennis te verwerven en uit te drukken.

Reeds in vroege phasen van beschaving leeft de behoefte aan kennis van de oorsprongen der dingen. Hoe is dit alles zoo gekomen? Hoe verkregen wij onze gebruiken? Het antwoord op zulke vragen volgt in den vorm, dien wij mythe noemen, krachtens een geestelijke functie, die van de eigenlijk historische te scheiden valt. Deze laatste werkt in het overleveren van de herinnering aan daden van bepaalde voorouders of aan lotgevallen van den stam enz. In vroege culturen met een krachtig koningschap leidt dit tot het overleveren en opteekenen van koningslijsten, genealogieën en dergelijke officieele boekstaving van het verleden.

Onder de groote cultuurvolken, bij wie de beoefening der geschiedenis het karakter van zelfstandige wetenschap aanneemt, vallen vooral te noemen de Grieken, de Chineezen en de Arabieren. Voor de ontwikkeling der westersche geschiedwetenschap is de geschiedbeoefening der Grieken, en daarbij aansluitend die der Romeinen, van het hoogste gewicht geweest.

De ontvankelijkheid van den Griekschen geest voor historisch weten, zijn open belangstelling ook voor het vreemde, zijn kritische blik, hangen ten nauwste samen met het stedelijk, maritiem, mercantiel en koloniaal karakter der Grieksche beschaving. De Grieksche geschiedenis wordt niet geschreven aan een centraal koningshof, maar in tal van steden van Klein-Azië tot

Italië, door reizigers met veelzijdige oriënteering, reeds in den vollen zin des woords onderzoekers, vorschers te noemen. Reeds de zoogenaamde logographen oefenen kritiek op de overleveringen, die zij vermelden. In Herodotus (Vde eeuw v. Chr.) vertoont de Grieksche geschiedschrijving het beeld van een rijk, onbevooroordeeld en door nauwkeurig onderzoek verzameld weten, in den boeiendsten vorm meegedeeld, en bijeengehouden door den toeleg, den tijdgenoot het groote jonge verleden der Perzische oorlogen in samenhang te doen verstaan. Thucydides (Vde eeuw v. Chr.) verdiept het historisch inzicht door het staatkundige welbewust in het middelpunt te plaatsen en de natuurlijke voorwaarden en menschelijke handelingen, die het lot van den staat bepalen, in samenhang te beschrijven. Na den bloeitijd der Grieksche cultuur in de Vde eeuw v. Chr. is er in hun geschiedschrijving geen stijging meer.

De Romeinsche geschiedbeoefening is veel meer centraal georiënteerd dan de Grieksche. Het onderwerp is de Romeinsche staat en de groei van zijn macht. Het oudste geschiedwerk, dat ons daaromtrent is overgeleverd, is nog van Grieksche hand: Polybius (IIde eeuw v. Chr.) schrijft om zijn landgenooten met de Romeinsche heerschappij te verzoenen. Sallustius, die Thucydides tot model kiest, schrijft eveneens met politieke strekking. Ten tijde van Augustus vindt Rome in Livius den verheerlijker van haar roem en grootheid in een groot vaderlandsch geschiedwerk. Met Tacitus (omstreeks 100 n. Chr.) treedt een sterk letterkundig element, gepaard aan een uitgesproken strekking van

zedelijken aard, in; bij Suetonius wordt de persoonsbeschrijving, eveneens met overwegend berispende strekking, hoofdzaak. Opnieuw worden Grieken de hoofdvertegenwoordigers der geschiedschrijving: Cassius Dio (IIde eeuw n. Chr.) is de voornaamste. Plutarchus (IIde eeuw n. Chr.) is een echt algemeen historicus met wijsgeerig-zedelijk-letterkundige aspiratie.

De daling van het gehalte der geestesbeschaving in den lateren keizertijd doet zich in de geschiedschrijving sterk gelden. (In het algemeen reageert op cultuurdaling de geschiedschrijving bijzonder snel). Behoudens een enkele uitzondering nemen, naast de bijna waardelooze panegyrici en rhetoren, de schrijvers van epitome's of compendiën het terrein in.

De overwinning van het Christendom in het Romeinsche keizerrijk had voor de beoefening der geschiedenis eensdeels het gevolg, dat de belangstelling in de bijzonderheden van het verleden en heden van staat en volken daalde, anderdeels dat de behoefte zich deed gelden, tusschen de Grieksch-Romeinsche geschiedenis en de Bijbelsche (met die van Babyloniërs, Assyriërs en Perzen daarin begrepen) den samenhang vast te stellen. Dit werk voltrok de kerkvader Eusebius ± 260-± 340). Voor de late, christelijke Oudheid is de geschiedenis bovenal wereldgeschiedenis, doch deze enkel gezien en gewaardeerd als het kader, waarin zich het aardsche deel der heilsgeschiedenis afspeelt. Augustinus lokt de wereldgeschiedenis van Orosius uit (die het veelgebruikte handboek der latere eeuwen zou worden) als een bijkomstig bewijsmateriaal tot zijn eigen

grootsche conceptie der heilsgeschiedenis. De belangstelling is in de dan volgende eeuwen zoo volkomen gericht op het godsdienstige en kerkelijke, dat er, behoudens de slaafsche overlevering der antieke compendiën van wereldgeschiedenis, slechts van nieuwe historische productie sprake kon zijn, voorzoover deze in godsdienst en kerk haar aanleiding vond.

Alvorens de geschiedbeoefening der christelijke Middeleeuwen te bespreken, moge hier een enkel woord volgen over de Arabische, beter eigenlijk Islaamsche geschiedbeoefening. Deze levert een treffend voorbeeld, hoezeer de aard en richting der belangstelling den groei eener historische wetenschap bepaalt. Bij de Arabieren en in de nieuwe rijken van den Islam in het algemeen nam de geschiedbeoefening haar uitgangspunt in de allesoverheerschende belangstelling voor de kennis van de woorden en daden van den profeet en voor het goed verstaan van den Koran. Het eerste betrof een recent verleden, waaromtrent inderdaad nog veel betrouwbaars te vernemen viel. Echtheid en nauwkeurigheid van het overgeleverde waren hier van het uiterste gewicht. Dit leidde tot den eigenaardigen eisch, dat elke overlevering door een keten van getuigen tot op een bekenden tijdgenoot van Mohammed moest worden herleid, een belangrijk methodisch beginsel, *isnād* (letterlijk „het doen steunen") genoemd, dat echter in de praktijk zuiver formeel werd toegepast, en niet een grondige historische kritiek tot uitkomst had. De getuigenreeksen konden steeds willekeurig worden samengesteld of verzonnen, en behelsden feitelijk geenerlei

waarborg voor de juistheid der overlevering zelve. De historische werkzaamheid bleef zich bovendien beperken tot het overleveren van aldus gestaafde bijzonderheden, zonder verwerking of samenvatting. Het verstaan van den Koran eischte kennis van een ouder en wijder verleden. Zoo breidde zich de belangstelling spoedig uit over allerlei, ook niet-religieuze gebieden van historisch leven. Het beginsel van den *isnād* werd daarbij prijsgegeven, maar het feit, dat de geschiedschrijving als 't ware in het anecdotische haar oorsprong had gevonden, bleef nawerken. In het tijdperk der Kruistochten stond de Moslimsche geschiedschrijving in vele opzichten op een hooger peil dan de Christelijke, ondanks den steviger grondslag, dien deze laatste had in de antieke. Merkwaardig maar begrijpelijk is, dat de Arabische wetenschap, die voor wijsbegeerte en natuurkennis zoo ijverig school ging bij de Grieken, van de antieke historie nauwelijks notitie nam; deze raakte haar niet. Zoodoende blijft de Arabische historiografie een product sui generis. Als voorbeeld van een zeer ontwikkeld methodisch en kritisch inzicht pleegt men Ibn Chaldoen te noemen, doch deze late figuur (XIVde eeuw) is een uitzondering, en zijn geest heeft geen vrucht meer gedragen.

Ter vergelijking diene een blik op de Chineesche geschiedschrijving. De oude Chineesche beschaving begeert de kennis van haar verleden enkel als een spiegel, ter bevordering van de deugd. Zij verlangt er in te zien, hoe steeds de deugd beloond wordt. De vaststelling der geschiedenis geschiedde in den vorm van officieele

annalen der verschillende dynastieën, levensbeschrijvingen van vermaarde personen en verhandelingen over allerlei onderwerpen van bijzonderen aard. De geschiedenis wordt derhalve geheel en bewust dienstbaar gemaakt aan het belang der zedelijkheid, gelijk deze door den staat behoed en gewaarborgd wordt. De beoefening is officieel en systematisch, de belangstelling is veelzijdig, het beginsel en de methode van geleerde verhandelingen over speciale onderwerpen kunnen echt wetenschappelijk heeten. De Chineesche historie vindt vroegtijdig haar uitdrukking in groote systematische woordenboeken. Wat haar ontbreekt is een maatstaf van belangrijkheid, zoodat zij zich in een eindelooze veelheid van bijzonderheden pleegt te verliezen.

In de eeuwen na de Volksverhuizing komt in de nieuwe Christelijke rijken van het Westen de geschiedschrijving op verschillende wijzen op, meestal in aansluiting aan kerkelijke behoeften. Uit kerkelijk oogpunt schrijft Gregorius van Tours (VIe eeuw) zijn merkwaardige geschiedenis der Franken, vat Isidorus van Sevilla (VIIe eeuw) de stof, die de Oudheid had overgeleverd, opnieuw samen, schrijft de Angelsaksische geestelijke Beda (VIIIe eeuw) zijn kerkelijke geschiedenis. In tal van kloosters komt het bijhouden van aanvankelijk uiterst sobere jaarboeken of Annalen in zwang. Dan verwerkt men Annalen tot Kronieken, dikwijls als vervolg op de oude wereldkronieken. Het Heiligenleven neemt in de historische litteratuur der vroege Middeleeuwen een eigenaardige plaats in.

Het persoonlijk karakter der geschiedschrijving neemt

langzamerhand weer toe, vooral bij degenen, die zelfbeleefde gebeurtenissen beschrijven, als een Liutprand van Cremona in de Xde, een Guibert de Nogent in de XIde, een Villehardouin en Joinville in de XIIIde eeuw. Geschiedbeoefening als methodische wetenschap vindt nog nauwelijks plaats. De behoefte aan encyclopaedische kennis, die de opkomst der Scholastiek begeleidt, levert de groote *Specula* der XIIIde eeuw op, in het bijzonder die van Vincent van Beauvais, nieuwe samenvattingen, nauwelijks verwerkingen, van de oude stof. Ook in het werk der groote vertellers uit de laatste Middeleeuwen, als Froissart en zelfs Comines, is van bewust wetenschappelijke geschiedvorsching eigenlijk nog geen sprake.

Het Humanisme op zich zelf schiep nog geen historische kritiek of methode. Zijn geestdrift voor het terugwinnen van de heerlijkheid der Ouden was niet een eigenlijk historische impuls. Toch bevorderde deze de philologische kritiek, uit de zucht, de werken der Oudheid in volmaakt zuiveren vorm te bezitten. Deze philologische kritiek op haar beurt verhelderde ook het inzicht in de waarde van geschiedbronnen. De behoefte evenwel om de stof der historie te ziften en te schiften kwam veeleer voort uit den kerkelijken strijd. Weder is het bovenal de hevige belangstelling in het goed recht der tegengestelde standpunten, die tot meer en beter geschiedvorsching drijft. De geschiedenis der Christelijke kerk vindt in de XVIde eeuw haar Protestantsche behandeling in het werk der zgn. Maagdenburger Centuriatoren, d. w. z. de groep van geleerden, die de kerk-

geschiedenis van hun standpunt naar eeuwen beschreven. Daartegenover bewerkten nu Baronius en zijn voortzetters deze met nieuw inzicht in katholieken zin. Daarnaast neemt voortaan een nationaal-staatkundig gezichtspunt als beweegreden tot geschiedschrijving een groote plaats in.

De geschiedbeoefening der XVIIde eeuw is in sterke mate òf betoogend òf verheerlijkend, ter verdediging van een zaak, of tot glorie van een vorst. Men denke aan Hooft, aan Bossuet, aan Burnet, geen van allen eigenlijk vorschers te noemen. Daarnaast is een sterke oudheidkundige belangstelling levendig; hierbij speelt navorsching een ietwat grootere rol. Intusschen wordt een methodische historische kritiek, vooral aan Middeleeuwsche stof, geslepen in de werkplaatsen der Fransche Benedictijnen van St. Maur (Mabillon) en der Jezuïeten te Brussel, de Bollandisten, die het nog niet voltooide werk der *Acta Sanctorum* begonnen. De geest der XVIIde eeuw is echter niet in de eerste plaats op historisch weten gericht. De opbloeiende natuurwetenschap trekt de beste krachten tot zich. De gescherpte geest van onderzoek wekt ten opzichte van de overlevering der historie een sterke twijfelzucht, die soms tot uitersten ontaardt. Pierre Bayle's *Dictionnaire* zet met een ietwat goedkoop, louter afbrekend scepticisme de geheele historische kennis op losse schroeven. Deze twijfel beduidt evenwel tevens, dat het orgaan voor het kennen van het verleden verscherpt is: het oude beeld bevredigt niet meer, de gebreken ervan zijn al te duidelijk.

De zoogenaamde Verlichting brengt een groote verruiming van den historischen blik. Deze richt zich voortaan minder uitsluitend op Oudheid, Kerk en eigen Staat, op oorlogen en vorstenroem. Het nabije en het verre Oosten worden in den gezichtskring opgenomen. Men tracht blijvende factoren en regelmaat in het historisch proces waar te nemen. Men vat als algemeenste voorwerp van historisch begrijpen de beschaving in het oog. Tot het algemeen maken van zulke gezichtspunten hebben bovenal bijgedragen Montesquieu door zijn *Esprit des lois* en Voltaire door zijn *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, dat de eerste proeve eener algemeene cultuurgeschiedenis genoemd kan worden. (Het woord *Kulturgeschichte* komt in de XVIIIde eeuw in Duitschland op).

In het klaarder inzicht in verleden verhoudingen, waartoe de Verlichting de voorwaarden geschapen had, brengt in den loop der XVIIIde eeuw de geestesbeweging, welke men het Romantisme kan noemen, een element van heimwee naar het verleden, van zucht tot herbeleven, van levendige historische voorstelling, dat voor den groei der geschiedbeoefening uiterst vruchtbaar zou worden. Sproot uit deze bewogen visie op het verleden eensdeels de historische roman met al zijn aankleve voort, het is niet overdreven te beweren, dat juist de liefde, waarmee thans de kennis van het verleden werd gezocht, de nauwkeurige toepassing van kritiek en methode tot eisch maakte. Zoo kon de XIXde eeuw een bloeitijdperk van historische wetenschap worden, al is daarbij de geschiedvorsching onvermijdelijk de geschiedschrijving boven het hoofd gegroeid.

3. Plaats en omvang der historische wetenschap. Uit het voorafgaande heeft reeds kunnen blijken, dat de wetenschap der geschiedenis niet in de school is gegroeid, maar in het leven der gemeenschap. In het laat-antieke en tot lang na de Middeleeuwen gehandhaafde schema der zeven vrije kunsten (= wetenschappen) heeft de historie geen plaats. Voorzoover zij leervak is, vindt men haar aan de universiteiten, tot in de XVIIIde eeuw, veelal verbonden aan welsprekendheid, wijsbegeerte, theologie of een der klassieke talen. Haar beoefenaars waren dikwijls staatslieden, krijgslieden, letterkundigen, en dit tot haar heil, niet tot haar schade. Eerst omstreeks het begin der XIXde eeuw heeft de geschiedenis als academische wetenschap aan de universiteiten de plaats verworven, die de beschaving voor haar vorderde, het eerst in Duitschland, vrij wat later in de andere landen.

Van de hedendaagsche uitrusting en bewerktuiging der historische wetenschap moge het volgende gezegd worden.

De geschiedenis heeft, met de uitbreiding van haar terrein, zich gesplitst in verscheiden onderafdeelingen, die echter in hoogste instantie onder het algemeene begrip vereenigd blijven. Afgescheiden van beperkingen naar tijden en landstreken, vallen te noemen:

1. De *politieke geschiedenis*, die nog altijd haar buitengewone en vooraanstellende belangrijkheid behoudt, aangezien de staten, die haar object zijn, de volledigste en grijpbaarste verwezenlijkingen van historisch gemeenschapsleven en tegelijk de organische

eenheden, waarin zich dit laatste voltrekt, uitmaken.

2. De *diplomatieke geschiedenis*, als onderdeel van 1. te beschouwen, en in belangrijkheid gedaald, naarmate men de slechts betrekkelijke uitwerking van de daden, die zij beschrijft, in vergelijking met meer fundamenteele factoren, heeft leeren inzien.

3. De *krijgsgeschiedenis*, waarvan het onder 2. gezegde eveneens geldt, en die of als onderdeel der cultuurgeschiedenis of der technische geschiedenis een zelfstandige en belangrijke plaats behoudt.

4. De *constitutioneele geschiedenis* (het Duitsche *Verfassungsgeschichte* geeft wellicht het algemeen karakter beter weer), die den groei en den aard van staatsvormen en staatsinstellingen beschrijft, nauw verbonden aan de rechtsgeschiedenis in het algemeen.

5. De *economische geschiedenis*, eerst in den loop der XIXde eeuw ontwikkeld en in haar waarde erkend, onder sterken invloed van de nog jonge wetenschap der staathuishoudkunde en haar verschillende theorieën.

6. De *sociale geschiedenis*, van de economische en de constitutioneele niet gemakkelijk te scheiden, eveneens nauw verbonden met de cultuurgeschiedenis in het algemeen en in zekeren zin ondergeschikt aan de wetenschap der sociologie.

7. De *cultuurgeschiedenis*, die feitelijk alle voorgaande insluit, maar gewoonlijk wordt opgevat òf als de kennis omtrent den aard en het verloop van beschavingsverschijnselen in het algemeen, òf, in een nu eenigszins verouderde opvatting, als die omtrent zeden en gewoonten, tegenwoordig grootendeels onder den term *volks-*

kunde begrepen. Onder cultuurgeschiedenis zou men natuurlijk ook al die wetenschappen kunnen verstaan, welke zich met een bepaalde uiting van cultuurleven bezighouden, zooals kunstgeschiedenis, rechtsgeschiedenis, litteratuurgeschiedenis, godsdienstgeschiedenis, kerkgeschiedenis enz. Zulk een onderschikking is evenwel niet gebruikelijk.

Eenige wetenschappen, hoewel historisch van stof en methode, kunnen niet zonder voorbehoud onder geschiedenis worden begrepen, te weten: 1. de oudheidkunde of archaeologie, met haar hoogst belangrijk onderdeel, de praehistorische oudheidkunde. 2. De historische geografie. Zij doen dikwijls aan de geschiedenis in engeren zin dienst als hulpwetenschappen, zooals omgekeerd de geschiedenis dit voor haar kan zijn.

Een aantal bijzondere takken van studie, geheel op zuiver historisch terrein gelegen, worden, al kunnen zij evengoed om huns zelfs wil beoefend worden, gewoonlijk als hulpwetenschappen der geschiedenis (en philologie, moet men er eigenlijk bijvoegen) samengevat. De voornaamste zijn: de palaeografie (oude-schriftkunde), de chronologie (tijdrekenkunde), de diplomatiek (oorkondenkunde), met haar onderafdeeling de sphragistiek (zegelkunde), de genealogie (geslachtkunde), met haar onderafdeeling de heraldiek (wapenkunde).

4. Geschiedbronnen. De bronnen, waaruit de geschiedvorscher zijn gegevens put, zijn van zeer verschillenden aard. Afgezien van mondelinge overlevering, die slechts in beperkte mate de functie van geschiedbron kan vervullen, onderscheidt men de bronnen het best

naar de vraag, of zij opzettelijk zijn gemaakt, om verleden dingen vast te leggen of over te leveren, dan niet. Tot de eerste categorie behooren, behalve de geschiedboeken als zoodanig, annalen, lijsten van ambtenaren, inscripties, oorkonden, notulen en resoluties, gedenkschriften, dagboeken enz., tot de laatste behooren brieven, strijdschriften, gezantschapsberichten, instructies, koopmansboeken, kortom alle ambtelijke en zakelijke stukken, voorts kunstwerken, litteratuur en in het algemeen alle overblijfselen der beschaving van een bepaald tijdperk, niet alleen voorwerpen, maar ook de taal, de gesteldheid van den bodem enz. Reeds in oudere tijden hebben de geschiedschrijvers, waar zij konden, zich op al zulke gegevens beroepen; zelfs een onervaren kroniekschrijver als de samensteller der *Annales Egmundani* baseert zich op hetgeen hem van oorkonden aangaande Holland bekend was. Vergenoegde men zich echter vroeger veelal met het weer overnemen van oudere berichten, met of zonder kritische beproeving van hun waarde, in de moderne geschiedeniswetenschap is de eisch steeds sterker doorgedrongen, om waar men kan tot de oorspronkelijkste bronnen terug te gaan, en aan de onmiddellijke gegevens de voorkeur te geven boven de reeds tot een geschiedverhaal verwerkte voorstellingen. Aan dit bronnenonderzoek heeft zich de historische kritiek en methode ontwikkeld, hiertoe dienen in de eerste plaats de hierboven genoemde hulpwetenschappen. De uitwendige kritiek tracht de echtheid en de verhouding der bronnen te bepalen, de inwendige kritiek betreft het vaststellen van een toedracht. De

normen, die daarbij gelden, verschillen niet wezenlijk van die der philologie, soms naderen zij de judicieele. Het gezegde, dat historische kritiek niet anders is dan verdubbeld gezond verstand, mag volkomen juist heeten. In het algemeen werkt geen andere wetenschap met zoo weinig speciale vaktechniek als de historische, die dan ook in hooge mate voor den dilettant toegankelijk is.

De mogelijkheid tot grondige bronnenstudie is voor den modernen onderzoeker geschapen door: a. de groote bronnenuitgaven, hetzij in extenso of in verkorte inhoudsopgave, die in het bijzonder voor oudere tijdperken bijna het geheele beschikbare materiaal in bibliotheken toegankelijk maken (voorbeelden: de *Corpora Inscriptionum*, de *Monumenta Germaniæ*, de *Calendars of State Papers* enz.); b. de openstelling en wetenschappelijke ordening der archieven.

Het overwicht van het zelfstandig bronnenonderzoek heeft allengs den geschiedschrijver bij den geschiedvorscher op den achtergrond doen geraken, en geeft soms aanleiding tot een ophooping van enkel technisch doorwerkt historisch materiaal, dat slechts in beperkte mate vrucht draagt voor de cultuur.

5. Doelbepaling der geschiedenis. Het veelgebruikte handboek van E. Bernheim heeft een groote verbreiding gegeven aan een indeeling der geschiedbeoefening in drie elkaar opvolgende en in wetenschappelijke waarde overtreffende stadiën, genaamd naar het doel dat aan de kennis gesteld wordt: dat der verhalende of weergevende geschiedenis, der leerzame (pragmatische) geschiedenis en der wordings- (genetische) ge-

schiedenis. De behoefte aan het levendig verhaal zou volgens Bernheim het kenmerk zijn van archaïsche cultuur, de vraag naar de lessen der geschiedenis zou in de zuiver wetenschappelijke vraag naar oorsprong en ontwikkeling zijn overwonnen. Dit schema schijnt aan sterke bedenkingen onderhevig. De vraag: hoe is dit zoo geworden? is van den beginne af aanwezig, de vraag: wat leert ons dit? blijft, ook al zoekt men geen omschreven gedragslijn van staatkunde of levensrichting, altijd gelden; de zucht naar een levendige voorstelling van verleden dingen kan geenszins onwetenschappelijk heeten. De geestelijke aspiratie, die aan alle geschiedbeoefening ten grondslag ligt, blijft altijd: het verleden te verstaan en de kennis ervan te bewaren.

De belangstelling is, gelijk hierboven reeds uitkwam, steeds in overwegende mate gericht op dat wat het meest ter harte gaat, het eigene, hetzij dit een geloof, een instelling of een gemeenschap is. Vandaar dat ieder land in de eerste plaats zijn eigen geschiedenis cultiveert, wat in de groote staten, althans bij het onderwijs, niet in de wetenschap, soms tot veronachtzaming der algemeene geschiedenis leidt. De overwegende aandacht voor de meest recente geschiedenis, die ook in wetenschappelijke kringen veelal als voor de hand liggend geldt, kan niet als uiting van sterk historisch besef worden aangemerkt. De diepe historische zin, die aan onze beschaving eigen is, uit zich veeleer als belangstelling in het verre en vreemde, in het contrast met het eigene. De rijke oogst der moderne geschiedeniswetenschap ligt bovenal in de ontraadseling van het

oude Oosten, in de praehistorie, in de openlegging van de diepere lagen der klassieke Oudheid, in het verstaan der Middeleeuwen enz.

6. Aard en vorming der historische kennis. Het menschelijk verleden, of datgene wat van dat verleden kenbaar is, verdicht zich niet zoo maar tot geschiedenis. Voor het ontstaan van het geestelijk product geschiedenis is noodig een mensch, beter een gemeenschap, die een deel van het verleden begeert te kennen. Tot het vormen van zulke kennis is noodig de aanwezigheid van zekere normen van cultuur, waarin de voorstelling van dat verleden steun en weerklank vindt. Zonder wereld- en levensbeschouwing, waarin zij wordt opgenomen, is geen geschiedenis mogelijk. Eerst als element van een door cultuur bepaalde levenswijsheid kan geschiedenis vorm aannemen.

De geest, die geschiedenis tracht te verstaan en aan anderen mee te deelen, reproduceert niet de gansche stof van het verleden, die voor hen kenbaar zou zijn, immers deze is ongeordend en onsamenhangend; hij kiest uit die stof datgene, wat hem in staat stelt om een begrijpelijk beeld te vormen van een bepaalde toedracht, waarop zijn belangstelling bij voorbaat gericht was. Bij dit samenvoegen van noties duidt of interpreteert hij deze, al naar zijn oordeel hem hun samenhang doet zien. Hij moet daarbij voortdurend door zijn voorstellingsvermogen aanvullen, wat de gegevens zelf niet inhouden. De mate, waarin deze keuze, interpretatie en verbeeldingskracht aan de vorming eener geschiedvoorstelling deel hebben, wordt grooter, naar-

mate men zich van de vaststelling van bloote feitelijkheden tot de conclusie aangaande oorzaken en beweegredenen verheft.

In elk vormen, weergeven of opnemen van historische voorstellingen is derhalve een oordeelend subject betrokken, ook in het geval van een lezer, die het hem gebodene aanvaardt of verwerpt. Het aandeel, dat in de vorming van een geschiedbeeld aan andere dan exact logische functies toekomt, heeft wel eens aanleiding gegeven, de geschiedschrijving uit het domein der wetenschap naar dat der kunst te verwijzen. Men vergat daarbij meestal: a. dat dit element van selectieve vormschepping niet eerst bij de beschrijving intreedt (die dikwijls met de middelen der kunst werkt) maar reeds bij elke historische conceptie en conclusie, b. dat het in geen enkele der overige wetenschappen ontbreekt.

Het hachelijke van het historisch oordeel ligt in de omstandigheid, dat de objecten, waarmee de geschiedenis te doen heeft, d. w. z. uitingen van gemeenschapsleven of gevallen van menschelijk lot, complexer en veelsoortiger zijn dan de objecten van eenige andere wetenschap. Men kan, ook voor de geringste gebeurtenis (behalve bij het constateeren van een bloote feitelijkheid als: A is geboren in het jaar n) de componenten daarvan nooit isoleeren, niet alleen niet met de exactheid der natuurwetenschap, maar zelfs niet met die van de wijsbegeerte of van de normatieve geesteswetenschappen als economie, rechtswetenschap enz. Hieruit volgt, dat het begrip van historische oorzakelijkheid slechts van zeer beperkte strekking kan zijn. De voor-

stelling: toestand A is de oorzaak geweest van toestand B, komt in den regel neer op: het is in het algemeen begrijpelijk, dat op het geheel der omstandigheden, die toestand A uitmaakten, in dit speciale geval dat van B is gevolgd.

De onbepaaldheid der historische causaliteit brengt mede, dat het vaststellen van historische wetten onmogelijk is. Een historisch geval herhaalt zich niet. De onmeetbare grootheden A en B zullen nooit opnieuw zich voordoen. De bepaalde grondfactoren van elken toestand worden steeds door oneindig veel contingenties, d. w. z. componenten, die met den tevoren aanwezigen toestand in geen verband staan, toevalligheden dus, doorkruist. Wat men als historische wetten wel heeft willen laten doorgaan, is niet meer dan een aan weinig gevallen geobserveerde regelmatigheid, die zekere historische toestandveranderingen eenigszins op elkaar doet gelijken. Uit die onbepaaldheid der historische causaliteit vloeit tevens voort, dat elke leer, die een bepaalde, homogene reeks van factoren, bijv. de economische verhoudingen, als grondoorzaak van historische verandering aanneemt, op een denkfout berust. Het primaat van den geest over de materie wordt met deze uitspraak niet in twijfel getrokken, aangezien „het geestelijke" meer is dan „een bepaalde, homogene reeks van factoren".

Het historisch kennen kan derhalve worden genoemd een verstaan, niet een doorgronden. Wie door deze beperking van de kenniswaarde der geschiedenis wordt teleurgesteld, moge bedenken, dat alles wat hierboven

van de vorming en den aard van het historisch oordeel werd gezegd, evengoed van toepassing is op het oordeel, waarmee de mensch zich in zijn dagelijksch leven behelpt. Wil men de historie als onzekere kennis verwerpen, dan moet men dien twijfel allereerst toepassen op de oordeelen, die men pleegt te vormen of te aanvaarden ten aanzien van het eigen leven en den eigen tijd. Het historisch scepticisme, dat in verschillende tijdperken zijn vertegenwoordigers heeft gehad, is als een bijzondere vorm van het algemeene philosophische scepticisme te beschouwen. Het wantrouwt of loochent hetzij de echtheid der bronnen, hetzij de mogelijkheid, uit de altijd gebrekkige gegevens een juiste kennis te vormen. De verdediging der historie tegen het scepticisme ligt in de aanwezigheid van een stelselmatige en wetenschappelijke methode en kritiek, welke zekeringen schept, die het dagelijksch oordeel mist. De overschatting van de draagkracht eener formeel toegepaste methodische kritiek leidt tot hyperkritiek, en daarmee of tot overmaat van spitsvondige constructie of terug tot twijfelzucht. Die verdediging der historie tegen het scepticisme is ook gegeven in een verstandige aanvaarding van de grenzen der zekerheid, waarmee de geschiedenis zich moet vergenoegen. De maatstaven van die zekerheid zijn andere dan voor de natuurwetenschap. Historie is geen exacte of mathematisch gefundeerde kennis, haar zekerheid is de evidentie, d. w. z. de overtuiging, dat iets klaarblijkelijk waar is. Deze overtuiging verliest haar subjectief karakter, wanneer zij gedeeld wordt door de wetenschappelijk geschoolde ge-

meenschap van een gansche cultuur, mits de waarheidsbehoefte dier gemeenschap zuiver en ongeschokt mag heeten. Over een belangrijk deel van het gebied der geschiedenis is in den regel zulk een overeenstemming of consensus aanwezig en heerschende.

Uit een historische overtuiging is het subject, dat haar draagt, nooit geheel uit te schakelen. Het historische beeld wordt eerst levend door zijn opneming in het geheel eener persoonlijke levens- en wereldbeschouwing. Hierbij is voorwaarde, dat de persoon of de gemeenschap zich van alle vooringenomenheden van verstand of wil zoo volkomen losmaakt, als het den mensch gegeven is. De eisch van volstrekte onpartijdigheid en strikte waarheidsbehoefte is aan de geschiedenis door al haar groote beoefenaars, van Polybius af, met groote klem gesteld en herhaald. De vervulling van dien eisch wordt in den weg gestaan door vooringenomenheden van overtuiging, belang en toeleg, als daar zijn: kerkelijke, staatkundige, sociale of nationale voorkeur, bejag van vorstengunst of populariteit, persoonlijke polemische neiging of gelijkhebberij, eindelijk rhetorische of litterair-aesthetische bedoeling. De dienstbaarmaking der geschiedenis aan eenig ander doel dan het verwerven van den zuiversten kijk op het verleden, die voor het subject bereikbaar is, moet een verzaking van den geest heeten. Tijdperken van sterke maatschappelijke of staatkundige beroering zijn aan het bederf der geschiedbeoefening bijzonder blootgesteld.

De geestelijke functie van het historisch kennen is veelal beschreven als een herbeleven (*Nacherleben*). Dit

is niet een gelukkige term te achten: herbeleven veronderstelt het ondergaan van een directe historische werkelijkheid, in haar noodzakelijke verwardheid, terwijl historische kennis een oplossing van die verwardheid, een richten en instellen van den blik op iets bepaalds veronderstelt. Men spreke veeleer van een ontwaren van beelden van verleden werkelijkheid, begeleid door een gewaarwording van het begrijpen van een zin, die daarin gelegen is.

7. Het object der geschiedenis. De veelomstreden vraag, of de geschiedenis zich heeft bezig te houden met het bijzondere of met het algemeene, met het individueele of met het collectieve, verliest haar beteekenis, wanneer men de draagkracht dier termen goed in het oog vat. Het historisch algemeene blijft altijd bijzonder, omdat het slechts éénmaal heeft plaatsgegrepen. Zoodra het wordt opgevat als voor herhaling vatbaar geval, bijv. een omwenteling, een decadentie, een herleving enz. als maatschappelijk verschijnsel, kan deze algemeene aard van het verschijnsel een voorwerp zijn van de sociologie of van tal van andere wetenschappen, maar dan wordt het bedoelde gebeuren niet meer historisch gezien. Het historisch bijzondere aan den anderen kant ontleent zijn belangrijkheid slechts aan zijn gesteld zijn *in* het algemeene. De vraag, of de geschiedenis bewogen wordt door de daden der enkelen of door massabeweging, blijkt, als men haar doordenkt, zinloos. In de onmiddellijk gegeven werkelijkheid zijn er slechts handelingen en lotgevallen van enkelen; het is ons historisch oordeel, dat daaruit gelijkgerichtheden of algemeene

resultaten onder het begrip van het collectieve samenvat.

De geschiedenis kan zich derhalve met gelijk recht het vaststellen van bijzondere feiten als dat van algemeene samenhangen tot taak stellen. Haar voorwerp in het algemeen blijft het handelen en de lotgevallen van menschen in gemeenschap.

8. De zin der geschiedenis en haar indeeling. Sedert de klassieke Oudheid heeft de geschiedbeoefening er steeds naar gestreefd, in het geheele geschiedverloop, dat aan een zekere cultuur bekend was, een bepaalden gang en een omschreven zin waar te nemen. Dit streven nam vorm aan in een of andere indeeling of schematiseering der historie. In het Fransch verstaat men zulke bespiegelingen over den gang en den zin der geschiedenis onder den term *philosophie de l'histoire*, een spraakgebruik, wel te onderscheiden van het Duitsche, dat onder *Geschichtsphilosophie* in de eerste plaats de kennisleer der historie aanduidt.

De grondvraag luidt in dezen, of men zich de geschiedenis in haar geheel zal voorstellen als één samenhangend proces of verloop, dan wel als een kringloop, waarin gelijksoortige historische eenheden: rijken of beschavingen, op soortgelijke wijze opkomen, bloeien en vergaan, in zich steeds herhalende opeenvolging. De Grieksche geest was tot deze laatste opvatting geneigd. Gegeven de beperkte omvang van den historieblik der Oudheid, kon in het Hellenistisch-Romeinsche tijdperk de voorstelling postvatten, dat de geschiedenis zich voltrok in de opeenvolging van wereldrijken, die elkander in macht en grootte overtroffen, te weten het Assyri-

sche, het Perzische, het Macedonische en het Romeinsche rijk. In dit schema kon de kerkvader Eusebius de bijbelsche geschiedenis inschakelen. Dan neemt Augustinus het op, als kader van zijn grootsche conceptie der heilsgeschiedenis. Met het Romeinsche rijk moet voor hem het viertal der voorbestemde aardsche heerschappijen, als viertal aangekondigd in de profetie van Daniël, vol zijn. Zij waren alle slechts verwezenlijkingen van de *civitas terrena*, den aardschen staat, in zichzelf zondig en hoogstens een noodbehelp voor de samenleving, waarin alleen Israël een praefiguratie of een afschaduwing van de *civitas Dei* beteekend had. Christelijk geworden, kàn het Romeinsche keizerrijk zich heiligen, door het geloof, in de Kerk belichaamd, te dienen, zoolang deze wereld nog duurt.

Het schema der Vier Wereldrijken bleef gedurende de geheele Middeleeuwen ter indeeling der wereldgeschiedenis in gebruik. De humanisten zien voor het eerst de Grieksch-Romeinsche Oudheid als een afgesloten tijdperk van volmaakte beschaving. Deze beschaving geldt voor hen als in den jongsten tijd teruggewonnen. Wat daartusschen ligt heeft voor hen het aanzien van een verwerpelijk tusschentijdperk van barbarie: *media aetas*, middeleeuwen. Eerst in den loop der XVIIde eeuw dringt het nieuwe schema: Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe tijd, als indeelingsgrond der geschiedenis door.

Met de Verlichting, die de beginnende XVIIIde eeuw kenmerkt, wordt in dat schema het accent van meer- en minderwaardigheid verschoven. Niet meer de

Oudheid geldt als ideaal, het begrip Vooruitgang heeft zijn intrede gedaan, de eigen tijd geldt als superieur en de samenleving als tot verdere volmaking bestemd. De hernieuwing der kringloop-voorstelling door den Italiaanschen wijsgeer Vico had destijds geen invloed. Weliswaar bracht het opkomende Romantisme een, aanvankelijk louter aesthetische, waardeering der Middeleeuwen mede, doch zonder dat daarmee aan de algemeene overtuiging van een permanenten vooruitgang in de wereldgeschiedenis afbreuk werd gedaan. Deze blijft integendeel gedurende de geheele XIXde eeuw vrijwel ongeschokt, en krijgt haar karakteristieke uitdrukking in het systeem van Auguste Comte, die als grondslag der beschavingsontwikkeling de drie phasen van het theologische, het metaphysische en het wetenschappelijke denken elkander als steeds hooger en waarder liet opvolgen. Hiermede was aan de voorstelling van Vooruitgang die van Ontwikkeling toegevoegd. Deze laatste vond in haar specifieke gedaante van Darwin's Evolutieleer op de geschiedenis betrekkelijk weinig toepassing, al trok Evolutie als „Schlagwort" de geschiedbeoefening in haar ban. Het niet zeer oorspronkelijke en onharmonische schema van Lamprecht's *Kulturzeitalter* op sociaal-psychologische basis, vond slechts gedurende korten tijd een beperkten aanhang. Het historisch materialisme knelde de geschiedenis in het keurslijf van zijn begrip van den klassenstrijd, gaf aan de termen Feudalisme en Kapitalisme een overdreven ruime gelding, maar bracht terecht het buitengewoon gewicht van het economisch element in

het geschiedverloop algemeen onder de aandacht.

Eerst sedert den wereldoorlog heeft de algemeene ontgoocheling over de voortreffelijkheid der moderne beschaving ook de geschiedbeschouwing van het geloof in den Vooruitgang teruggebracht. Een nieuw algemeen erkend beginsel trad er niet voor in de plaats. Spengler's merkwaardige, maar volkomen mythologische hernieuwing van de kringloopvoorstelling kan nauwelijks als waarlijk historisch denken worden gewaardeerd.

Indien niet alleen de school, maar ook de historische wetenschap zich nog altijd bedient van het gebrekkige en verouderde schema Oudheid-Middeleeuwen-Nieuwe tijd, dan is dit eensdeels te verklaren, doordat zij zich bewust is, deze termen louter als gemakkelijke hulpmiddelen te gebruiken, anderdeels doordat die woorden een specifieke beteekenis hebben aangenomen, die hen bijna onmisbaar maakt. Dit geldt vooral van het begrip Middeleeuwen, dat als term van algemeene beteekenis door sommigen ook op ander gebied dan dat der Christelijk-Europeesche geschiedenis wordt toegepast (Griecksche, Indische, Japansche Middeleeuwen). Het begrip Oudheid (vooral in het Duitsche „die Antike") is tamelijk omlijnd en door zijn samenhang gerechtvaardigd. Dat van Nieuwen tijd verschuift uit den aard der zaak, naarmate deze zich verlengt, en heeft weinig specifieken inhoud. Aan Middeleeuwen daarentegen pleegt zich een gansche bundel van intellectueele en aesthetische voorstellingen en tevens van sentimenten te verbinden. De telkens herhaalde proeven, om de grenzen der drie tijdvakken, met name die tusschen Middeleeuwen en

Nieuwen tijd, anders en juister te bepalen, miskennen het noodzakelijk onomlijnbare karakter van deze hulptermen.

Een bijzonder beginsel van indeeling en verklaring der geschiedenis is toegepast in de bij herhaling verkondigde leer der generaties, volgens welke de opeenvolging van telkens drie menschelijke geslachten het historisch proces zoude bepalen, in dier voege, dat een gedachte, beweging, stijl enz. in het eerste geslacht van een reeks opkomt, in het tweede doorwerkt en in het derde overwonnen wordt. Deze theorie is, hoe ook geformuleerd, te verwerpen, aangezien de voorstelling, als zou een tijdsperiode werkelijk uit drie bepaalde en onderscheidbare generaties bestaan, een fictie is.

Tot de voorstellingen, die dienst doen voor de schematiseering der geschiedenis, behooren ook zulke als renaissance, restauratie, reformatie en revolutie. De laatste drie worden toegepast op bepaalde en omschreven historische processen van feitelijken aard. Moeilijker te vatten is het begrip renaissance. Het kwam op als benaming van de groote cultuurvernieuwing, die tegen het einde der Middeleeuwen doorzet, en werd tot een zeer levende en vruchtbare voorstelling ontwikkeld door Jacob Burckhardt. Over den aard en het wezen van het verschijnsel der Renaissance (in den oorspronkelijken zin) kan hier niet worden uitgeweid. Men is vervolgens den term renaissance als algemeene benaming ook gaan toepassen op verschijnselen uit andere tijdperken, en spreekt met meer of minder recht van een Karolingische renaissance enz.

Met het begrip renaissance raken wij de belangrijke vraag van den invloed der geschiedenis op de geschiedenis. Hiermede wordt natuurlijk bedoeld de invloed, die een bepaalde historische voorstelling, een bewust historiebeeld op het doen en laten van latere geslachten uitoefent, want dat elke tijd voor een belangrijk deel door den voorafgaanden wordt bepaald, spreekt vanzelf. Het feit, dat een persoon of een groep zich een bepaald historisch model kiest, zich daaraan tracht te adapteeren of het te evenaren, of erdoor geobsedeerd wordt, is overal aan te wijzen. Het geldt in hooge mate van Napoleon, het geldt van de houding van het Humanisme tegenover de Oudheid. Een historisch of gewaand-historisch ideaal ontbreekt in een bepaalde cultuurverhouding zelden geheel, maar de mate, waarin zulk een bewust historisch voorbeeld op het geschiedproces werkt, is moeilijk vast te stellen.

9. Historisme. In de XIXde eeuw nu heeft deze geesteshouding van het zich richten op de historie en het verklaren uit de historie zoodanigen omvang en algemeenheid aangenomen, dat men van Historisme als een schade der moderne beschaving is gaan spreken. Het betrof niet alleen de geschiedenis als zoodanig. In alle wetenschappen, die zich daartoe leenden: theologie, rechtsgeleerdheid, staatswetenschap, om van het historisch element der natuurwetenschap niet te spreken, zocht men verklaring en richtsnoer allereerst in de kennis der historische ontwikkeling, en verzwakte daarmee de kracht van positieve normen van waardeering. Men vroeg nauwelijks meer, wat iets

waard was, maar enkel hoe het geworden was. Op het gebied van kunst en letteren vierde het historisme hoogtij in allerlei vormen van romantisme en exotisme (dit laatste is, ook al betreft het een hedendaagsch „vreemde", als verschijnsel volkomen gelijkwaardig aan historisme) en in de wedernavolging van oude stijlen. Het veldwinnen van de historische geesteshouding in de XIXde eeuw en het verlies van een eigen tijdstijl staan ongetwijfeld in onverbrekelijk verband, al is daarmee niet uitgemaakt, of men den stijl verloor, doordat men zich overgaf aan de historie, dan wel omgekeerd in deze laatste den troost zocht voor het verlies van den stijl.

Het verwijt, dat het historisme relativist maakt, d. w. z. alles tot een schaal van slechts betrekkelijke waarden herleidt, is niet geheel ongerechtvaardigd, maar ook hier geldt het zooeven gezegde. De historische oriënteering brengt slechts het gevaar van relativisme mede, indien zij berust op een voorafgaand verlies van intellectueele en zedelijke maatstaven buiten de historie gelegen.

De jongste tijd heeft tegen het historisme gereageerd met een felheid, die voortdurend dreigt, het kind met het badwater uit te werpen. Een bezonken kennis van het historisch verleden, niet alleen van eigen staat en stam, maar van zooveel tijden en beschavingen, als de wetenschap omvatten kan, is een kostbaar cultuurbezit, dat een land niet dan op straffe van geestelijk verval kan laten vergaan of bederven. De sociale functie der geschiedbeoefening wordt des te heilzamer door het feit, dat deze, al is het in den bescheiden maar daarom even

volwaardigen vorm van plaatselijke geschiedenis of ook eenvoudig door historische lectuur, voor iedereen open staat.

10. Geschiedbeoefening in Nederland. Om ten slotte met een enkel woord te spreken over de geschiedbeoefening in Nederland, volsta het volgende. Nederland is door zijn verleden en zijn aardrijkskundige positie wellicht meer nog dan andere landen in de gelukkige omstandigheid, dat het zijn eigen geschiedenis niet kan verstaan dan op den grondslag van kennis der algemeene. Deze horizont wordt nog verwijd door zijn positie over zee. Geen volk is beter in staat tot een gelijkmatig verstaan en een billijke beoordeeling van de drie omringende nationale culturen. De Nederlandsche geschiedbeoefening kan zich gemakkelijker dan die van vele andere volken de weelde veroorloven van een hooge onpartijdigheid.

In andere opzichten is de bodem hier te lande voor een bloeiende geschiedbeoefening niet onverdeeld gunstig. Deze streken bleven langen tijd afgelegen buitengebieden, met het gevolg, dat voor de Noordnederlandsche Middeleeuwen de overlevering schaarsch is te noemen. Voor de latere tijden geldt een andere ongunstige omstandigheid. De volksaard neigde en neigt weinig tot het schrijven van gedenkschriften of het onderhouden van belangrijke correspondentie. Ook is de staatsman-historieschrijver in Nederland zeldzaam. De levensbeschrijving van tijdgenooten of ouderen vindt hier op verre na niet die cultiveering, welke zij in Engeland geniet. Op het gebied van goede, weten-

schappelijke behandelingen van de belangrijke onderwerpen der landsgeschiedenis, hetzij groote figuren, instellingen, ja van de oude zeven provinciën zelve, zijn wij niet rijk voorzien. Het is niet uit te maken, in hoeverre deze achterstand te wijten is aan het feit, dat gedurende de geheele XIXde eeuw de academische bewerktuiging van het vak geschiedenis onvoldoende is geweest.

De wetenschappelijke beoefening der Nederlandsche geschiedenis is in het eind der XVIIIde eeuw vooral gegrondvest door Adriaan Kluit, zoowel wat betreft de middeleeuwsche, op de oorkonden gebaseerd, als de staatsgeschiedenis der Republiek. De leerstoel in Nederlandsche oudheidkunde en geschiedenis, te Leiden in 1778 opgericht en door Kluit bekleed, ging later weer verloren. Eerst in Robert Fruin had Nederland weer een historicus van den allereersten rang, wiens beteekenis in de heroprichting van den leerstoel voor vaderlandsche geschiedenis te Leiden (1860) erkenning vond. R. C. Bakhuizen van den Brink had het hoofdaandeel in de regeling van het archiefwezen; zijn historische productie is in haar omvang niet aan zijn talent evenredig. Fruin's leerling en opvolger P. J. Blok ondernam en volbracht het onmisbare werk van een wetenschappelijke beschrijving der geheele Nederlandsche geschiedenis. Voor meer namen is het hier niet de plaats.